

Skov & Landskab

Park- og Landskabsserien
nr. 33 • 2001

Indikatorer for kulturmiljø og landskab under forandring

Katrine Højring og Ole Hjorth Caspersen

Rapportens titel

Indikatorer for kulturmiljø og landskab under forandring

Forfattere

Katrine Højring og Ole Hjorth Caspersen

Redigering

Kirsten Meldgaard Jørgensen

Udgiver

Skov & Landskab (FSL)

Serietitel, nr.

Park- og Landskabsserien nr. 33-2001

Ansvarshavende redaktør

Niels Elers Koch

Dtp

Nelli Leth

Bedes citeret

Katrine Højring og Ole Hjorth Caspersen. (2001): Indikatorer for kulturmiljø og landskab under forandring. Park- og Landskabsserien nr. 33, *Skov & Landskab (FSL)*, Hørsholm, 2001. 100 s. ill.

ISBN

87-7903-125-0

ISSN

0907-0338

Tryk

Kandrup's Bogtrykkeri, 2100 København Ø

Oplag

800 eks.

Pris

200 kr. inkl. moms

Forsidefotos

Gert Hougaard Rasmussen, Vejle Amt (Fægyde)

Helge Knudsen, Luftfoto-Syd (Luftfoto)

Allan Hjort Rasmussen, Fjordmuseet, Jyllinge (Fiskeskure)

Kort

Udsnit af Kort & Matrikelstyrelsens kortmateriale er gengivet i henhold til tilladelse G18/1997

Gengivelse er tilladt med tydelig kildeangivelse

I salgs- eller reklameøjemed er eftertryk og citering af rapporten samt anvendelse af *Skov & Landskabs* navn kun tilladt efter skriftlig tilladelse.

Rapporten kan købes ved henvendelse til

DSR Boghandel

Thorvaldsensvej 40

DK-1871 Frederiksberg C

Tlf. 3535 7622

Fax 3535 2790

E-mail dsr-boghandel@dsr-boghandel.dk

Forord

I løbet af 90-erne er landskabets kulturhistoriske værdier rykket højere op på dagsordenen, end de har været i mange år. Et af udtrykkene for den øgede interesse er introduktionen af begrebet ”Kulturmiljø”. Dette begreb rummer en bredere forståelse af, hvilke spor der er med til at beskrive vores historie, og hvilken betydning disse spor har for vores personlige og kulturelle selvforståelse. Kulturmiljøbegrebets udvidelse af rammerne for det relevante og det interessante medfører et behov for redskaber, der gør det muligt og overkommeligt at overvåge udviklingen i de mange og sammensatte historiske miljøer, man ønsker bevaret. Desuden er der brug for metoder, der i højere grad sidestiller den måde, kulturmiljøer evalueres på, med de metoder, der i øvrigt anvendes i natur- og miljøovervågningen.

Det er med udgangspunkt i denne problemstilling, at *Skov & Landskab (FSL)* sammen med Skov- og Naturstyrelsen har igangsat arbejdet med at udvikle indikatorer for ændringer i kulturmiljøers tilstand. Formålet med første del af arbejdet, som præsenteres her, har været at afklare, hvordan der kan opstilles indikatorer, der egner sig til at opfange og beskrive ændringer i kulturmiljøernes tilstand, men også i de landskaber, der udgør deres fysiske omgivelser.

- En del af opgaven har været at udrede, hvilke forudsætninger, der skal være opfyldt i registreringen og udpegningen af værdifulde kulturmiljøer, for at det er muligt at opstille indikatorer for kulturmiljøets kvalitet.
- En anden del har været at udvikle indikatorer, der tager udgangspunkt i eksisterende og let tilgængelige data, for at undgå tids- og omkostningskrævende indsamlinger af nye data.

Rapporten indledes med en analyse af, hvilke krav der må stilles til beskrivelserne og afgrænsningerne af kulturmiljøer, for at der kan opstilles indikatorer, som indfanger både de videnskabelige, de kulturelle og de oplevelsesmæssige kvaliteter ved miljøerne. Dernæst følger beskrivelser af de metoder, der er udviklet dels til at analysere karakteren af de landskaber, kulturmiljøværdierne er placeret i, dels til at opfange og beskrive de ændringer, der sker i landskab og kulturmiljø over tid. Metoderne er afprøvet i og eksemplificeret ved to områder - et i Vejle Ådal, Vejle Amt, og et i Gundsø kommune, Roskilde Amt. Rapporten rundes af med en evaluering af datagrundlaget og af metodernes muligheder. Den konkluderer, at der er behov for meget mere præcise definitioner af kulturmiljøernes værdi, hvis man ønsker at kunne foretage enkle evalueringer af udviklingen i deres bevaringstilstand.

Analyserne og metodeudviklingen i relation til landskabskarakter er udført af seniorkonsulent, ph.d. Ole Hjorth Caspersen. Analyserne og metodeudviklingen i relation til kulturmiljø er udført af forsker, ph.d. Katrine Højring. Undersøgelsen er finansieret af Skov- og Naturstyrelsen og *Skov & Landskab (FSL)*.

Indhold

Forord	3
1. Forudsætninger	7
2. Mål for projektet	8
2.1 Definition af landskabs- og kulturmiljøværdi	8
2.2 Drivkræfter og konsekvenser	9
2.3 Parametre for måling af tilstand	9
2.4 Indikatorer som udtryk for tilstanden i et landskab eller kulturmiljø	10
3. Metode	15
3.1 Egnede data	15
3.2 Analyse af geografisk landskabskarakter	16
3.3 Analyse af kulturmiljøtilstand	20
3.4 Undersøgelsesområderne	23
4. Landskabet i Vejle Ådal	26
4.1 Geografisk beskrivelse	26
4.2 Område 1	27
4.3 Område 2	28
4.4 Område 3	29
4.5 Område 4	30
5. Kulturmiljøet i Vejle Ådal	32
5.1 Ravning ejerlav – beskrivelse og analyse	33
5.2 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Ravning ejerlav	46
5.3 Del af hærvejen med Ravning bro	50
5.4 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af del af hærvejen med Ravning bro	55
5.5 Vandel jernbane	56
5.6 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Vandel jernbane	61
6. Landskabet i Gundsø Kommune	62
6.1 Geografisk beskrivelse	62
6.2 Område 1	63
6.3 Område 2	66
6.4 Område 3	67
6.5 Område 4	69
7. Kulturmiljøet i Gundsø Kommune	71
7.1 Jyllinge - beskrivelse og analyse	72
7.2 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Jyllinge	82
7.3 Hejnstrup husmandsudstyknig	83
7.4 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Hejnstrup husmandsudstyknig	84

7.5 De fredede fortidsminder	85
7.6 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af de fredede fortidsminder	87
8. Evaluering af metoden	89
8.1 Data	89
8.2 Indikatorernes rækkevidde	91
9. Konklusion	94
10. Litteratur	97
Bilag - Inddeling af områder på baggrund af landskabskarakter	99

1. Forudsætninger

Begrebet *kulturmiljø* er introduceret som led i en anden forståelse af de kulturhistoriske spor end den, der er forbundet med de traditionelle forvaltningsmæssige begreber *fortidsminder* og *bevaringsværdige bygninger og bymiljøer*. Begrebet lægger op til en mere omfattende fortolkning af, hvad der er værdifulde historiske spor, og til en interesse for rumlige og tidsmæssige sammenhænge mellem kulturhistoriske spor, en interesse som ikke har været almindelig i den hidtidige forvaltning. I begrebet ligger også en prioritering af de kulturhistoriske træk som dele af den levende kultur. Det vil sige både som elementer med en konkret og praktisk funktion i det moderne samfund og som elementer med en betydning i befolkningens historiske selvforståelse.

Der er således ved introduktionen af kulturmiljøbegrebet indført en hel række forskellige parametre for kulturmiljøers kvalitet og betydning, som gør overvågning af udviklingen i deres bevaringsmæssige tilstand betydeligt mere kompliceret end tidligere. For at følge kulturmiljøets tilstand er det derfor relevant at udvikle metoder, der gør det muligt på en systematisk og overskuelig måde at opfange og beskrive ændringer i de komplekse helheder, som kulturmiljøerne udgør. Metoden skal således udgøre en forenkling af kompleksiteten, som gør overvågning og evaluering overkommelig i praksis, samtidig med at den skal repræsentere virkeligheden på en måde, der er relevant i forhold til udpegede landskabs- og kulturmiljøværdier og til planlægningens og forvaltningens opgaver.

2. Mål for projektet

Målet for udpegningen af indikatorer på landskabs- og kulturmiljøområdet er at få et redskab, der kan beskrive:

- udviklingen i tilstanden i udvalgte kulturmiljøer og i de landskaber, der udgør deres kontekst, og
- effekten af initiativer, der er iværksat for at sikre at prioriterede kulturhistoriske værdier bevares.

I forbindelse med dette projekt er der desuden lagt vægt på at skabe et operationelt system, som ikke forudsætter indsamling af store datamængder eller komplicerede databearbejdnings specifikke beregnet på måling af kulturmiljøets tilstand.

2.1 Definition af landskabs- og kulturmiljøværdi

For at udvælge relevante indikatorer er det væsentligt at definere begreberne landskabs- og kulturmiljøværdi og dernæst afklare hvilke faktorer, der kan have indflydelse på værdiernes tilstand. På denne baggrund kan der defineres egnede parametre og udvikles indikatorer for landskabets og kulturmiljøets tilstand.

Begreberne landskabsværdi eller landskabsæstetisk værdi bruges i forvaltningsmæssig sammenhæng i en diffus og ikke nærmere defineret betydning. En nærmere analyse af begreberne viser, at de er meget omfattende og omhandler en lang række meget forskelligartede kvaliteter ved landskabet såsom billedmæssig, biologisk, kulturel eller geologisk værdi etc. (Højring og Caspersen 1999). I forbindelse med debatten om forvaltningen af kulturmiljø er begrebet landskabsværdi indsnævret en hel del, idet der her først og fremmest henvises til egns karakter, lokalt særpræg og lignende, forstået i en kulturhistorisk sammenhæng (Miljø- og Energiministeriet 1997b).

På denne baggrund er der i udviklingen af indikatorer for landskabsværdi i dette projekt taget udgangspunkt i evalueringen af landskabskvalitet ved hjælp af geografiske kategorier som geologisk karakter, arealanvendelse og bebyggelsesmønster. Disse kategorier bidrager med en grundlæggende forståelse af karakteren af det landskab, kulturmiljøerne er del af. Begrebet kvalitet bruges i projektet i betydningen beskaffenhed. Et landskabs geografiske karakter defineres således på grundlag af landskabets forskellige kvaliteter, såsom fordelingen mellem skov og dyrket jord, terrænforhold, arealenhedernes størrelse og lignende.

Værdifulde kulturmiljøer kan ifølge forarbejderne til den kulturmiljøpolitiske redegørelse og selve redegørelsen udpeges ud fra forskellige kriterier,

som beror på en analyse af det pågældende område. Der kan dels være tale om:

- kulturhistoriske helheder, der repræsenterer et tidsbillede og en særlig, tidstypisk funktionalitet,
- helheder, der repræsenterer et tidsforløb og dermed indeholder en beskrivelse af landskabets og kulturens udviklingsdynamik, eller
- enkeltelementer bl.a. de fredede fortidsminder.

Miljø- og Energiministeriet igangsatte i 1995 et projekt: *Kulturhistorien i planlægningen* i samarbejde med amterne og museerne. Projektet havde til formål at skabe et fælles grundlag for udpegning af bevaringsværdige kulturmiljøer med henblik på at få dem beskyttet gennem regionplanlægningen. I den afsluttende rapport: "Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionplanlægningen" (1999) er et kulturmiljø defineret som "et geografisk afgrænset område, som ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling". Nærværende projekt tager udgangspunkt i disse definitioner af kulturmiljøbegrebet og vil så vidt muligt gennem eksempler belyse indikatorernes egnethed til at beskrive kulturmiljøer inden for de forskellige kategorier.

2.2 Drivkræfter og konsekvenser

Udviklingen i landskabets og kulturmiljøets tilstand indgår i en kompleks sammenhæng med den sociale, økonomiske, kulturelle og teknologiske udvikling i samfundet som helhed. Kravene til byers og landskabers funktion og struktur og til de infrastrukturelle forhold i samfundet ændres. De ændrede krav medfører, at eksisterende strukturer og udnyttelsessystemer bliver utidssvarende, og at der opstår behov for at frigøre areal til nye formål eller til at udvikle den hidtidige arealanvendelse. Konkret medfører dette, at arealanvendelse og arealafgrænsninger ændres, at bygninger opgives eller tilpasses til ændrede funktioner, og at der etableres bl.a. nye infrastruktur-anlæg og byområder. Disse forandringer har væsentlig indflydelse på landskabets og kulturmiljøets tilstand og fremtræden.

For at imødegå negative effekter af samfundsudviklingen på prioriterede værdier udvikles der reguleringsmæssige instrumenter til at sikre disse værdier. Det drejer sig for landskabets og kulturmiljøets vedkommende om arealfredning, fortidsmindefredning, beskyttelseszoner, bevarende lokalplaner og integrationen af landskabshensyn og kulturmiljø i planlægningen.

2.3 Parametre for måling af tilstand

Parameteren, som landskabet eller kulturmiljøets tilstand måles i forhold til, er de aspekter ved landskabet eller kulturmiljøet, der er defineret som det specifikke landskabs eller kulturmiljøets værdi. Det kan være et landskabs særlige karakter, den særlige måde bygningerne i en landsby er placeret på, særlige karakteristiske arkitekturtræk ved en bygning, oplevelsen af samspillet

mellem gårdenes placering i en landsby og deres adgang til udnyttelsen af særlige arealtyper og ressourcer, vejstrukturen eller det kan være den visuelle sammenhæng mellem en række bronzealderhøje.

2.4 Indikatorer som udtryk for tilstanden i et landskab eller kulturmiljø

Indikatorer er et udvalg af variable, der anses for egnede til at udtrykke tilstanden i det fænomen, man er interesseret i at undersøge. Indikatorerne bruges til at signalere, om der sker forandringer, der påvirker et landskabs eller kulturmiljøs særlige værdi. Samtidig fungerer de som målepunkter for de skete ændringer, idet de kan udtrykke, i hvor høj grad et landskabs eller kulturmiljøs fremtræden er i overensstemmelse med eller afviger fra det, der defineres som dets særlige værdi. Indikatorerne er således det objekt, man vælger at måle kvaliteten/tilstanden på, mens den definerede værdi udgør referencepunktet/parameteren for tilstanden - ”viser målingerne, at objektets tilstand er i en bedre eller en dårligere tilstand, end den vi har defineret som værdifuld eller som vores mål?”. Der etableres altså en type skala ud fra referencepunktet, og i forhold til denne skala måles tilstanden ved hjælp af indikatorerne.

Indikatorer bruges generelt til at udtrykke tilstanden i værdisatte fænomener og mere specifikt til at beskrive konsekvenser eller effekter af reguleringsmæssige initiativer, der er indført for at sikre, at de politiske mål på landskabs- og kulturmiljøområdet nås. Når den relevante miljøpolitiske målsætning er enkel i sit indhold f.eks. en bestemt grænseværdi for nitrat i vand, eller et bestemt antal restaurerede fortidsminder per år, vil en enkelt indikator ofte kunne udtrykke, hvordan situationen er i forhold til det opstillede mål. Hvis målsætningen er kompleks, f.eks. bevaring af kulturhistorisk værdifulde landsbymiljøer i deres oprindelige landskabelige sammenhæng, kan typisk kun dele af udviklingen afspejles i den enkelte indikator. På områderne kulturmiljø og landskab er de miljøpolitiske målsætninger overvejende af kompleks og ikke-specifik karakter.

Indikatorer kan opdeles i generelle og stedsspecifikke indikatorer. De generelle indikatorer kan ikke redegøre for konkrete trusler mod det enkelte kulturmiljø og de karakteristiske hovedtræk i et landskab. De kan tilgængelig formidle et overordnet overblik over tendenser i udviklingen i kulturmiljø og landskab i et større geografisk område. De kan således bruges til at give en generel beskrivelse af et områdes dynamik og et fingerpeg om, i hvor høj grad landskabet og kulturmiljøet i disse områder er udsat for påvirkning. De generelle indikatorer baseres på forskellige typer statistiske informationer og angives i mængde, f.eks. forholdet mellem areal anvendt til land og by, den kvantitative udbygning i infrastrukturer eller tekniske anlæg, nedgangen i opdyrket areal etc. Denne type indikatorer opgøres regionalt f.eks. indenfor en kommune eller et amt.

De stedsspecifikke indikatorer forholder sig til trusler mod konkrete landskabs- eller kulturmiljøkvaliteter, f.eks. mod værdifulde bebyggelsesmønstre

eller arkitektoniske træk, manglende visuel sammenhæng og lignende. Resultaterne har således en mere kvalitativ karakter. For de stedsspecifikke indikatorers vedkommende må der anvendes metoder og datamateriale, som muliggør en geografisk stedfæstelse og en identifikation i landskabet.

I den her udviklede metode fokuseres der især på de stedsspecifikke indikatorer, idet det er herfra, der kan hentes flest informationer af interesse i forbindelse med forvaltningen af de bevaringsværdige værdier. Det drejer sig henholdsvis om indikatorer for landskabets geografiske særpræg (landskabskarakter), for kulturmiljøets oplevelsesmæssige kvalitet (fortælleværdi og tilgængelighed) og for kulturmiljøets historiske kildekvalitet. Indikatorerne skal opfange struktur- og funktionsændringer, der påvirker disse kvaliteter.

2.4.1 Landskabskarakter

Relevante indikatorer for landskabskarakter er:

- *den overordnede arealanvendelse*

Større ændringer i fordelingen af naturarealer, skov og ager og i deres indbyrdes afgrænsning tyder på ændringer, der kan have indflydelse på landskabets samlede karakter og fremtræden. Disse ændringer kan påvirke mulighederne for at forstå kulturmiljøerne i en landskabelig sammenhæng.

Et indeks for ændringerne i den overordnede arealanvendelse kan baseres dels på mængdeforholdet mellem de forskellige arealtyper, dels på ændringer i arealernes lokalisering. Med hensyn til fordelingen mellem nåletræ og løvtræ kan et indeks baseres på informationer fra skovstatistikken, der indeholder data på kommuneniveau. Ønskes et mere detaljeret billede, skal indekset baseres på analyser af luft- og satellitfotos.

Ændringernes kvalitative betydning må evalueres i forhold til, hvorledes ændringerne påvirker det specifikke landskabs fremtræden og kulturmiljøets fortælling.

- *arealgrænser og lineære strukturer*

Et indeks for ændringer i arealafgrænsningernes placering kan baseres dels på mængden af de forskellige grænsetyper (hegn, diger o. lign.), dels på deres lokalisering, dels på ændringer i deres kurvemønstre.

- *bebyggelsesstruktur og -funktion*

Større ændringer i bebyggelsesstruktur og bygningernes anvendelse kan bidrage til markante ændringer i et landskabs karakter, f.eks. konvertering af landbrugsejendomme til småindustri eller af industrikvarterer til beboelse.

Et indeks for ændringer i bebyggelsesstruktur og -funktion kan baseres på ændringer i bebygget areal, i bebyggelses tæthed og fordeling og i bebyggelses funktionsmæssige klassificering.

- *infrastruktur*

Ændringer i vejforløb, jernbaner og luftledninger til elnettet har væsentlig betydning for landskabskarakteren, idet ændringernes barriere- eller broeffekt ofte har stor indflydelse på aktiviteter og også på arealanvendelsen.

Et indeks for infrastruktur kan baseres på anlæggenes mængde, på deres kurvemønster sammenlignet med eksisterende anlæg, på hvor mange tværveje, de blokerer, eller på deres afkast i form af nye arealreservationer.

2.4.2 Fortælleleværdi

Relevante indikatorer for fortælleleværdi er:

- *den overordnede arealanvendelse*

Ændringer i fordelingen af ager, skov, eng, hegn, sø, mose, bebyggelse, terrænændringer, nye anlæg osv. tyder på landskabelige ændringer, der kan berøre kulturmiljøværdiernes bevaringstilstand og fremtræden. Ændringerne påvirker mulighederne for at forstå kulturmiljøernes kontekst. Indekseringen kan foretages på samme måde som i forbindelse med landskabskarakteren.

- *arealgrænser*

Ændringer i forekomsten af diger og hegn og andre typer arealgrænser antyder ændrede jordfordelingsprincipper og dermed brud med landskabsbilledet og traditionelle, kulturhistoriske mønstre og strukturer. Ændringer i den lineære struktur af f.eks. skovbryn og vandløb fra rette linier til mere organiske former kan være tegn på ændringer i de samfundskulturelle værdinormer, som medfører et brud med landskabets fysiske struktur og med de fysiske udtryk for ældre traditioner. Indekseringen baseres på de metoder, der er beskrevet under landskabskarakteren.

- *vegetation*

Skovrejsning, ændret fordeling mellem nåletræ og løvtræ og tilgroning udtrykker en ændret landskabskarakter. Ændringer kan både understøtte og modarbejde eller sløre oplevelsen og fortællingen.

- *bygningsstruktur og -funktion*

Ændringer i bygningers anvendelse medfører ofte ændringer i bygningernes fremtræden, hvilket vil påvirke bygningernes fortælling.

Et indeks for mulig påvirkning af bygningers kulturmiljøkvalitet kan dels baseres på data om bygningers anvendelse, dels på data om ejendoms-handler. Funktionsændringer er i sig selv en ændring af bygningernes kulturmiljøværdi og vil desuden ofte føre til større bygningsændringer. Køb af ejendom vil ofte være incitament til at gennemføre bygningsjusteringer uden at bygningsfunktionen ligefrem ændres. Sådanne ændringer vil således ikke blive synlige i forbindelse med data over bygningernes anvendelse. Verificeringen af tilstanden vil være afhængig af undersøgelser af byggesagsmateriale og feltundersøgelser.

- *enkeltmonumentets tilstand*

Ændringer i det enkelte kulturhistoriske monument i form af beskadigelser eller istandsættelser vil ofte påvirke monumentets fremtræden og dermed dets fortællerværdi.

Et indeks for enkeltmonumentets fortællerværdi må baseres på indberetninger om monumentets tilstand. Ansvar for tilsynet med de fredede fortidsminder ligger i dag hos amterne. Det er ikke i forbindelse med projektet undersøgt, om amterne foretager en systematisk registrering af fortidsmindernes tilstand. Det anses dog ikke for sandsynligt. En central registrering af fortidsminders tilstand findes i Skov- og Naturstyrelsens databaser og i Dansk Kulturhistorisk Centralregister (DKC). Da der ikke foregår noget systematisk tilsyn herfra, vil et indeks give en relativ upræcis indikation af tilstanden.

2.4.3 Tilgængelighed

Tilgængelighed kan deles i visuel tilgængelighed og fysisk adgang. Relevante indikatorer for visuel tilgængelighed er:

- *visuelle barrierer*

Ændringer i forekomsten af skov, levende hegn, bygninger, haveanlæg og tilsvarende kan påvirke indsynet til kulturmiljøelementer i positiv eller negativ retning på samme måde som terrænforhold og ændringer i terrænet.

Et indeks for visuel tilgængelighed kan baseres på registreringer af disse landskabstræk i kulturmiljøets omgivelser. En relevant afgrænsning for undersøgelsesområdet kunne være de nærmeste offentlige veje omkring de kulturhistoriske elementer, idet det vil være herfra flest har mulighed for at opleve kulturmindet. Indekset kan udformes som antal grader i en cirkel, hvorfra der er indsyn til kulturmindet.

Relevante indikatorer for adgang er:

- *veje, stier og offentligt tilgængelige arealer, der fører hen til, passerer eller omgiver et kulturhistorisk element eller miljø eller et særligt landskab*

Nedlæggelse, omlægning og etablering af veje og stier har betydning for almenhedens muligheder for at komme hen til kulturminderne og opleve dem tæt på.

Et indeks kan baseres på antallet af adgangsmuligheder dvs. antal veje m.m., som skaber færdselsforbindelse mellem offentlig vej og kulturmiljøet.

Arealer, der forvaltes af Skov- og Naturstyrelsen, og som grundlæggende vil være offentligt tilgængelige, digitaliseres i forbindelse med driftsplanerne, dog er dette arbejde endnu kun delvist gennemført. På samme måde findes der digitale informationer om fredninger. Der er imidlertid ikke indlagt oplysninger fra fredningsbestemmelserne om, disse arealer er

offentligt tilgængelige eller ej. Arealer med offentlig adgang i medfør af naturbeskyttelsesloven kan ikke udskilles på grundlag af kortmateriale eller luftfotos. Arealtyper som eng, mose og hede kan dog inddrages i analysen som potentielt offentligt tilgængelige, idet de kan være omfattet af lovens beskrivelse af udyrkede, uhegnede arealer. Der findes som helhed ikke digitale informationer om amtsligt og kommunalt forvaltede arealer med offentlig adgang:

2.4.4 Historisk kildeværdi

Relevante indikatorer for historisk kildeværdi vil i vid udstrækning være de samme som for fortællerværdi:

- *den overordnede arealanvendelse*
Ændringer i arealanvendelsen kan betyde terrænændringer og jordbearbejdning, som påvirker de kulturhistoriske spors bevaringstilstand.
- *arealgrænser*
Ændringer i arealgrænser sletter informationer om ældre jordfordelings- og driftssystemer.
- *vegetation*
Skovrejsning og udskiftning af træarter tyder på en mulig intensiv jordbearbejdning, der griber ind i ikke-synlige kulturhistoriske spor. Tilgroning tyder på en ændring af biotopkarakteren i de særlige biotoptyper (f.eks. hø- eller græsningsenge, gårdselskove etc.), som indeholder biologiske informationer om ældre udnyttelsesformer.
- *bygningsstrukturer og -funktion*
Bygningsændringer fjerner information om bygningernes tidligere udformning og anvendelse.
- *enkeltmonumentets tilstand*
Ændringer i monumentets tilstand vil, uanset om der er tale om beskadigelser eller istandsættelser, fjerne kildemateriale, der vedrører monumentets opbygning og tidligere anvendelse.

Indekseringen af ændringerne baseres på de typer af informationer, som er beskrevet i forbindelse med afsnittene om landskabskarakter og fortællerværdi.

3. Metode

Hensigten med indikatorprojektet er at skabe et operationelt system, som ikke forudsætter indsamling af store datamængder eller komplicerede databehandlinger. Derfor er der i udviklingen af den foreliggende metode taget udgangspunkt i eksisterende data. Ud fra ønsket om at skabe en ressourceøkonomisk metode er der lagt vægt på, at de valgte indikatorer så vidt muligt skal kunne give et billede af et givet landskabs eller kulturmiljøes tilstand baseret alene på data fra kortmateriale, registre o.lign. og dermed uafhængig af egentlige besigtigelser. I nogle sammenhænge viser dette sig dog vanskeligt at fastholde.

I metoden er indlagt en vurdering af, om data kan forventes fornyet i fremtiden, så metoden så vidt muligt er fremtidssikret, ligesom der er lagt vægt på, at dataene skal kunne udnyttes i et brugervenligt GISystem (geografisk informationssystem).

3.1 Egnede data

I forbindelse med opstilling af specifikke indikatorer er arealanvendelsesdata i højopløsning meget anvendelige. Miljø- og Energiministeriet har udviklet informationssystemet AIS (Areal Information System), der indeholder 47 forskellige arealkategorier, hvoraf flere er relevante i forbindelse med udarbejdelse og operationalisering af indikatorer.

Udover de data, som indgår i AIS projektet, er også historiske kort og flyfotos 1:10.000 anvendelige. Ikke mindst er de nye flyfoto med 30 cm opløsning interessante i denne sammenhæng. Flyfotos med høj opløsning er nødvendige f.eks. ved registrering af mindre stisystemer i forbindelse med ændringer i tilgængelighed.

Multispektorale højopløsnings satellitbilleder som Ikonos 1 m opløsning kan anvendes ved registrering af større landskaber; denne type billeder er karakteriseret ved at være forholdsvis billige og kan desuden opdateres hyppigt.

Det nationale, topografiske kortværk Top10DK er også blevet anvendt. Erfaringen viser dog, at stier og tilsvarende, fortolkede elementer vil kunne variere over tid i det enkelte kortværk, og denne fortolkede korttype er derfor kun anvendelig til visse indikatorer.

I forbindelse med vurderinger af bygningers tilstand vil oplysninger fra Danmarks Statistik og BBR-registret være relevante. Dog er oplysningerne fra Danmarks Statistik ikke stedfæstede og kan derfor kun bruges til at give et fingerpeg om, at der foregår ændringer i bygningernes funktioner og fremtræden i områder med bevaringsværdige bygninger og bymiljøer, men

ikke om det berører dem. Bygningsinformationer fra BBR-registret er stedsfæstet til matrikelnummer og postadresse, men bygningernes beliggenhed på ejendommens areal er ikke beskrevet. Anvendelsen af informationerne fra registret i forbindelse med de øvrige data forudsætter derfor etablering af særlige koblinger mellem databaserne. Disse koblinger er antagelig af meget specifik interesse i forbindelse med vurderinger af kulturmiljøet og kan derfor næppe forventes udviklet, med mindre det sker i dette specifikke regi.

3.2 Analyse af geografisk landskabskarakter

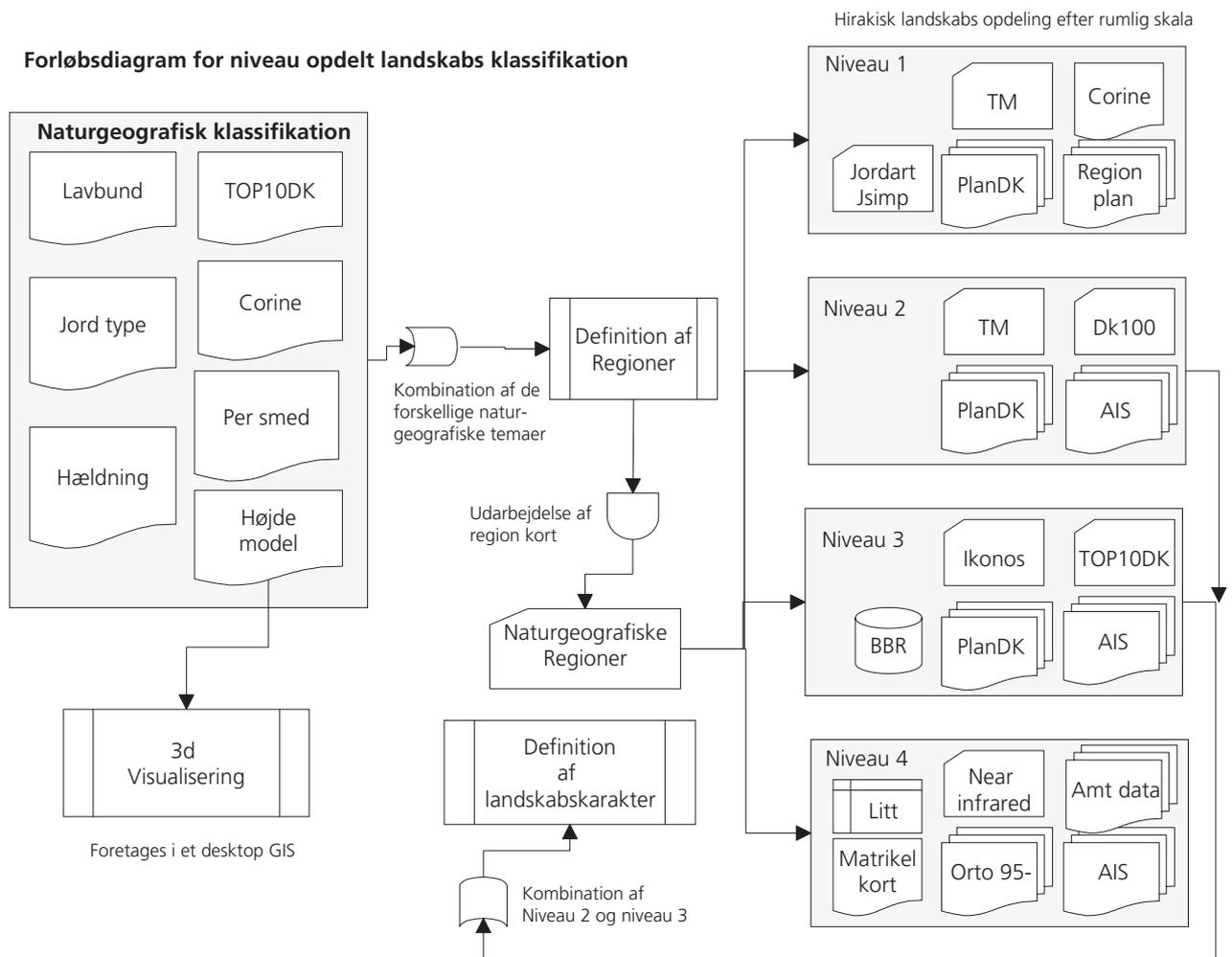
3.2.1 Procedure til geografisk analyse, typeopdeling og beskrivelse af landskabskarakter

Der er i forbindelse med projektet blevet udarbejdet en metode til niveaudelt landskabsklassifikation, som gør det muligt at tilpasse detaljeringsgraden alt efter forholdene eller behovet. Udgangspunktet for metoden er en erkendelse af, at den øjeblikkelige arealanvendelse er udtryk for et langvarigt samspil imellem naturgrundlaget og en række sociale og socioøkonomiske behov, som på forskellig måde materialiseres i landskabet. Denne vekselvirkning mellem natur og kultur ses ud fra en landskabsøkologisk betragtning, hvilket giver et bredt, helhedsorienteret udgangspunkt for udskillelsen af de delelementer, som kan anvendes til at analysere og beskrive udviklingen af det moderne kulturlandskab. Beskrives landskabskarakteren i et tidsmæssigt perspektiv, kan dette medvirke til en dybere forståelse af landskabets nuværende fremtræden.

I klassifikationsprocessen bruges GIS. GISystemet gør det muligt at kombinere mange forskellige former for data, når de foreligger i digital form. Undersøgelsen kombinerer således traditionelle GIS data i form af linier og polygoner med billeddata fra satellit og fly.

Fremgangsmåden i den her udviklede metode er illustreret i forløbsdiagrammet, fig. 1. Metoden tager udgangspunkt i en naturgeografisk klassifikation bestående af en række digitale temaer, som på forskellig vis udtrykker de naturgivne forhold. Gennem en kombination af de forskellige temaer i den naturgeografiske klassifikation udskilles og defineres et antal regioner eller områder, som i forening med et udarbejdet kortmateriale, gør det muligt at udpege og beskrive bestemte naturgeografiske regioner/områder.

De naturgeografiske områder udgør herefter rammen for en typeopdeling, som kan foretages på et eller flere landskabsniveauer, afhængigt af de landskabselementer der indgår. I hvert af niveauerne indgår digitale data om landskab og arealanvendelse, herunder også moderne databaseoplysninger om f.eks. matrikulære og bolig-mæssige forhold, som sammenholdes med mere deskriptive data fra litteratur om generelle og mere specifikke, lokale forhold. Typeopdelingen munder ud i en endelig beskrivelse/definition af et områdes særlige landskabskarakter.

Figur 1. Forløbsdiagrammet viser en metode til definition og typeopdeling af landskabskarakteren på fire forskellige niveauer. Der tages udgangspunkt i en beskrivelse af naturgeografiske regioner, baseret på forskellige naturgeografiske temaer og kortmateriale. Disse regioner eller områder indgår sammen med en række landskabselementer i beskrivelsen af landskabets karakter. Niveaulet vælges alt efter behovet for detaljeringsgrad. I forbindelse med den egentlige definition af landskabskarakter er det især niveau 2 og 3, der er anvendelige. Niveau 1 er det overordnede niveau til den mere regionale beskrivelse, mens niveau 4 er det meget detaljerede niveau, som f.eks. kan anvendes i forbindelse med en VVM vurdering.

Oversigt over operatører anvendt i forløbsdiagrammet.

Tabel 1 på næste side viser nogle af de landskabselementer, der indgår i typeopdelingsens fire niveauer. Elementerne anvendes i beskrivelsen af et områdes landskabskarakter, hvor man ved at tage udgangspunkt i det relevante niveau sikrer, at udvikling og karakter kan beskrives på en ensartet måde. Derudover anvendes de til at indicere landskabets udvikling, idet ændringer i det enkelte landskabselement udgør delelementer i vurderingen af landskabets samlede udvikling.

Tabel 1. Opdeling af landskabet i elementer. Elementerne udgør grundlaget for en beskrivelse af landskabets karakter og kulturmiljøernes landskabelige kontekst. Desuden indicerer ændringer i deres forekomst udvikling i landskabets fremtræden og kulturmiljøernes bevaringsforhold.

Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4
Infrastruktur	Primær net Sekundær net Bro Dæmning	Veje Jernbane Landevej Markvej Cykelsti Sti	Motorvej Amtsvej
Bebyggelse	Tæt bybebyggelse Spredt bybebyggelse Industri Landsby Fritidshusområde Parcelhusområde Vindmøllepark	Slots kompleks Herregårds kompleks Gård kompleks Husmandsudstykning Kirker incl. kirkegård Vindmølle	Fritliggende huse Hovedbygning Hovedbygning Type Kirkebygning
Lineære strukturer/arealgr.	Hegn Alléer Højspændingsmaster	Diger Levende hegn	Løvhegn Nåletræshegn Stendiger, amtsklassifikation Jorrdiger, amtsklassifikation Bevoksede diger, amtsklassifikation Træart
Arealanv. :			
Vandløb	Overordnet Underordnet	Reguleret/ureguleret Reguleret/ureguleret	Amtsklassifikation Amtsklassifikation
Natur	Sø Hede Mose Eng Overdrev Vådområde	Ferske, strand	Amtsklassifikation Amtsklassifikation Amtsklassifikation Amtsklassifikation Amtsklassifikation
Skov	Skov Krat	Park Plantage Juletræer/pyntegrønt Solitærtræ	Træart Alder
Landbrug Fritid	Ager Område til fritidsformål	Rekreation/sport	Art, (golf, camping, osv.)

Landskabselementerne i tabellen er velegnede i forbindelse med anvendelsen af generelle indikatorer, når udviklingen betragtes over tid. I den sammenhæng er det ikke de specifikke elementers tilstedeværelse, men derimod deres dynamik der er interessant.

Ønsker man at sammenligne områder både i karakter og i udvikling, er det nødvendigt at foretage analyserne på samme niveau og anvende de samme indikatorer.

3.2.2 Relevante indikatorer for landskabsforandring

Landskabet analyseres, og dets landskabskarakter defineres. På baggrund heraf udvælges de indikatorer, der er relevante for at kunne opfange ændringer i landskabets karakter. Referencen for områdets udvikling er den tilstand, der er defineret som landskabets karakter. Indikatorerne beskriver således landskabets udvikling i forhold til sin egen idealtilstand eller oprindelige tilstand, ikke i forhold til andre geografiske områder.

I det ene undersøgelsesområde, der er benyttet som udgangspunkt for metodeudviklingen, Ravning ved Vejle Ådal er der tale om et landligt landskab, som ikke præges af større ændringer i bebyggelse og infrastruktur. De indikatorer, som vælges til at beskrive områdets tilstand, vil afspejle dette forhold og fokusere på de arealtyper og landskabselementer, der beskriver dette landskab og dets udvikling.

Det andet undersøgelsesområde, Gundsø Kommune i Roskilde Amt er betydeligt større. Også dynamikken er større, og der er tale om hastig udvikling på områder som infrastruktur og bebyggelse. Det betyder, at det her er nødvendigt at anvende et bredere felt af indikatorer for at kunne opfange de mere komplekse ændringer i dette område.

3.2.3 Data til geografisk analyse og beskrivelse af landskabskarakter

Det anvendte kortmateriale til de naturgeografiske analyser består primært af digitale kort, hvoraf de vigtigste er nævnt herunder:

Danmarks topografiske atlas 1:100.000. Kort- og Matrikelstyrelsen 1986.
Det levende Danmarkskort 1:100.000. Kort- og Matrikelstyrelsen 1997.
Digital højdemodel, gridceller 50 m, ækvidistance 5 m. Kort- og Matrikelstyrelsen.

Højdekurver fra TOP10DK. Kort- og Matrikelstyrelsen.

Kvartærgeologiske kort 1:25.000. GEUS 1997.

Lavbund 1:25.000. DJF 1984.

Jordarter 1:50.000. DJF.

Sandet og leret underjord 1:500.000.

Hældninger. DJF 1:25.000.

CORINE land cover 1:100.000. DJF.

Landskabselementer 1:100.000. DJF.

I det foranstående forløbsdiagram for niveaudelt landskabsklassifikation, fig. 1, er angivet visse datatyper, som endnu er under udvikling. De er dog medtaget her, da de repræsenterer et potentiale til brug ved en evt. fremtidig implementering af metoden. I denne forbindelse er PlanDK, som udarbejdes af Miljø- og Energiministeriets Landsplanafdeling i samarbejde med kommunerne, særlig interessant. Dette plansystem rummer en lang række administrative udpegninger og rammer, som kan bidrage med vigtige informationer i forbindelse med typeopdelingen og med definitionen og beskrivelse af landskabskarakter. Der er dog tale om et system, som ikke er implementeret, idet det er baseret på en frivillig deltagelse fra kommunerne, og heraf er flere endnu er i færd med at udarbejde det digitale kortgrundlag, som kan anvendes i denne forbindelse.

På det mest detaljerede niveau er det digitale matrikelkort anvendelig i forbindelse med en administrativ afgrænsning af mindre områder. Det er dog ikke på alle niveauer, at der forekommer en tilstrækkelig mængde af digitale data. Således må der både ved den overordnede og ved den detaljerede beskrivelse anvendes data af mere traditionel og deskriptiv karakter. Hermed menes f.eks. kommunale oplysninger vedr. beskæftigelse og primærerhverv. I forbindelse med beskrivelsen af de to undersøgelsesområder er der her anvendt oplysninger fra kommunebeskrivelserne i det Danske National leksikon (Store Danske Encyklopædi 1998) samt sognebeskrivelser fra Trap Danmark, 5. udgave, 1960. På lignende vis kan der anvendes data fra anden litteratur som specifikt beskriver de pågældende områder.

3.3 Analyse af kulturmiljøtilstand

3.3.1 Systematisering af kulturmiljødata

En systematisk indeksering af kulturmiljøers tilstand forudsætter præcise beskrivelser af kulturmiljøet og præcise defineringer af de egenskaber ved kulturmiljøet, der opfattes som værdifulde og beskyttelsesværdige.

For at kunne måle et kulturmiljøes tilstand er der således behov for informationer om dets lokalisering og omfang, beskaffenhed (type, fremtræden, funktion, alder), den reguleringsmæssige beskyttelse af kulturmiljøet, hvad der er defineret som kulturmiljøets fortællerværdi, dets historiske kildeværdi, mulighederne for at iagttage kulturmiljøet på afstand (visuel adgang) og mulighederne for at komme hen til kulturmiljøet (fysisk adgang).

Med udgangspunkt i de foreliggende beskrivelser fra de amtslige udpegninger og fra fredningsregistrene er der for hvert kulturmiljø udarbejdet et skema, der indeholder de informationer, der er nødvendige for at kunne gennemføre en analyse af kulturmiljøets tilstand (se skemaet fig. 2). De eksisterende beskrivelser er således så vidt muligt bygget op omkring de kriterier, der er opstillet for kulturmiljøers kvalitet i afsnit 2.4. For en del af beskrivelsernes vedkommende har det dog ikke været muligt at udfylde alle rubrikker i skemaet, fordi de nødvendige oplysninger ikke fremgår af kilde-materialet.

Skemaet starter med en beskrivelse af kulturmiljøet, dets beliggenhed og datering. Komplekse kulturmiljøer, der er udpeget som kulturhistoriske helheder, består af en fælles beskrivelse, der forholder sig til kulturmiljøet som helhed, samt af en række selvstændige beskrivelser af kulturmiljøets delelementer. Beskrivelserne af delelementerne forholder sig til delenes særlige kvaliteter. Beskrivelsen er opdelt i kulturmiljøets navn, evt. UTM-koordinater, type, beliggenhed, kvalitet, delelementer og datering.

De komplekse miljøer tildeles et navn, der relaterer til helheden. Kulturmiljøets delelementer navngives efter kulturmiljøets fællesnavn + et bogstav + egenavn eller typenavn.

Kulturmiljøet tildeles en enkel typebetegnelse med henblik på en evt. kategorisering. Typebetegnelsen vil, i det øjeblik informationerne lagres i en database, gøre det muligt at søge bestemte kulturmiljøtyper og dernæst se specifikt på tilstandsudviklingen for disse bestemte kategorier af kulturmiljøer.

Beliggenheden beskrives i forhold til de administrative enheder amt, kommune og sogn, evt. suppleret med en nærmere geografisk lokalitetsspecificering.

Kvalitet bruges i beskrivelsen i betydningen ”beskaffenhed”, dvs. en beskrivelse af det udpegede kulturmiljøes indhold, funktion og betydning.

Rubrikken ”Dele:” rummer en liste over de delelementer - enkeltmonumenter eller særlige kulturhistoriske spor - der indgår i den kulturhistoriske helhed og som har fået en selvstændig beskrivelse. Bogstavet refererer til delelementets navn i den selvstændige beskrivelse.

Dateringen har på nuværende tidspunkt form af en verbal beskrivelse af alderen, defineret som det tidsrum indenfor hvilket kulturmiljøets elementer er opstået. Dateringen vil kunne opbygges systematisk, så det er muligt at bruge alder som udvælgelseskriterium, hvis man ønsker at undersøge tilstanden hos kulturhistoriske levn fra bestemte perioder.

Navn		Koordinater:	
Type:			
Beliggenhed:			
Kvalitet:			
Dele:	A. B. Se selvstændige beskrivelser		
Datering:			
Beskyttelse:	NBL §§ 12/13:	§18:	§19: arealfredning:
	Bygningsfredning:		
	Regionplan:	lokalplan:	
Fortælle værdi:			
Indikatorer:	Arealanvendelse:		
	Arealgrænser:		
	Vegetation:		
	Bygningsstruktur- og funktion:		
	Enkeltmonumentets tilstand:		
Visuel adgang:			
Indikatorer:	Visuelle barrierer (skov, hegn, bygninger og lign.):		
Fysisk adgang:			
Indikatorer:	Veje og stier:		
	Offentligt tilgængelige arealer:		
Kilde værdi:			
Indikatorer:	Arealanvendelse:		
	Arealgrænser:		
	Vegetation:		
	Bygningsstruktur og -funktion:		
	Enkeltmonumentets tilstand:		

Figur 2. Skema til beskrivelse af kulturmiljøets kvaliteter og relevante indikatorer.

Efter den grundlæggende beskrivelse af kulturmiljøet er det muligt at angive, hvilken beskyttelse den kulturhistoriske helhed eller enkeltmonumentet er omfattet af. Det vil sige, om det er omfattet af NBL §§12/13, 18 eller 19, om der er gennemført arealfredning eller bygningsfredning, om der udelukkende er tale om en udpegning i regionplanen, eller om kulturmiljøet er nævnt i kommuneplanen, omfattet af en bevarende lokalplan eller andre bevaringsinstrumenter. Disse informationer er medtaget, fordi det kan være relevant specifikt at evaluere effekten af disse politiske initiativer overfor kulturmiljøet. For areal- og bygningsfredningernes og de bevarende lokalplaners vedkommende forudsætter en måling af effekten af initiativerne, at det i skemaet præciseres, hvilke kulturmiljøværdier de skal beskytte.

Efter disse punkter følger en definerings af kulturmiljøet i relation til de parametre, der er opstillet som grundlag for en tilstandsvurdering af kulturmiljøet. Det drejer sig om kulturmiljøets fortælle-værdi, dets tilgængelighed og dets historiske kildeværdi. Udgangspunktet for denne definerings udgøres af amternes beskrivelser i forbindelse med udpegningen af bevaringsværdige kulturmiljøer i regionplanlægningen.

I praksis rummer de fleste kulturmiljøer mere end én fortælling. Det vil derfor være nødvendigt at foretage en prioritering af, hvilken fortælling der ønskes beskyttet og dermed, hvad der er en positiv og hvad der er en negativ udvikling i kulturmiljøets fortælle-værdi. Eksempelvis må der ske en prioritering af, om fortællingen om en bronzealderhøj med et vandreservoir fra nyere tid er fortællingen om bronzealderens gravskik eller en fortælling om skiftende tiders udnyttelse af terrænforhold og ressourcer. I det første tilfælde vil en fjernelse af reservoiret være en forbedring, mens det i det andet tilfælde vil være en forringelse.

Tilgængelighedsparameteren er opdelt i visuel og fysisk adgang. Visuel adgang relaterer til fjernoplevelsen af kulturmiljøet, mens fysisk adgang relaterer til muligheden for at komme hen til og færdes i og omkring kulturmiljøet og dermed muligheden for at opleve det med flere sanser end synet, fortrinsvis med berøre- og bevægelsesansen.

Kulturmiljøets historiske kildeværdi vedrører det konkrete kulturmiljøets indhold af kulturhistoriske informationer. Tilstandsvurderingen baseres således på informationer, der siger noget om monumentets eller kulturmiljøets bevaringstilstand. I skemaet beskrives og vurderes bevaringstilstanden ikke ud fra kulturmiljøets opståelsestidspunkt, men i forhold til analysens nulpunkt, som vil være det tidspunkt, hvor man foretager en basisvurdering, som så kan danne grundlag for en vurdering af, hvordan kulturmiljøets bevaringstilstand udvikler sig i tidens løb og i takt med eventuelle ændringer i landskabsforvaltningen.

For at eksemplificere dette og for at afprøve metoden i det foreliggende projekt er 1950 valgt som referencetidspunkt for det ene undersøgelsesområde, Ravnings. Dette tidspunkt defineres som udgangspunkt for analysen af kulturmiljøets tilstand, og udviklingen i kulturmiljøets tilstand beskrives så herfra og frem med tilstanden omkring 1950 som reference.

3.3.2 Relevante indikatorer for kulturmiljøforandring

For hver parameter vurderes, hvilke indikatorer det er relevant at analysere for at få en forståelse af kulturmiljøets tilstand. Det er en fordel allerede i skemaet specifikt at angive, hvilke datakategorier, der er relevante som indikatorer for at undgå unødige analyser. Relevans vurderes både i forhold til forringelser af kulturmiljøets tilstand og i forhold til forbedringer. En indikator relevans vurderes ikke absolut og neutralt i forhold til kulturmiljøet, men i forhold til gældende lovgivning og forvaltningsskik for at undgå et stort antal analyser uden praktisk relevans. Hvis eksempelvis adgangen til et monument sker fra en offentlig vej vil en analyse af fysisk tilgængelighed blive karakteriseret som irrelevant, fordi en sådan vej kun i få tilfælde må antages at være truet af lukning.

3.3.3 Kulturmiljødata

Projektet omfatter det, der i den kulturmiljøpolitiske redegørelse (Miljø- og Energiministeriet 1995) er defineret som det brede og det smalle perspektiv i kulturmiljøet. Det brede perspektiv vedrører de komplekse kulturmiljøer – landsbyer med tilhørende jorder, sammenhængende infrastruktur elementer, arkitektoniske og planmæssige helheder etc. Det smalle perspektiv vedrører de kulturhistoriske spor, der er omfattet af naturbeskyttelsesloven og bygningsfredningsloven, nemlig det enkelte, fredede fortidsminde og det enkelte, fredede bygningskompleks. Det betyder, at grundlaget for analyser af kulturmiljøets tilstand udgøres af:

- de kulturmiljøer, der udpeges af amterne i forbindelse med regionplanlægningen,
- de fredede fortidsminder, der er registreret i Skov- og Naturstyrelsens register over fredede fortidsminder,
- de bygninger, der indgår i Skov- og Naturstyrelsens fortegnelse over fredede bygninger i Danmark.

Jordfaste fortidsminder, der er beskyttet i medfør af museumsloven, er ikke medtaget, idet beskyttelsen ikke involverer et landskabeligt hensyn. Undtagelsen er dog, hvor sådanne fortidsminder indgår i et kulturmiljø, der af amtet er udpeget som værdifuldt. Dette gælder eksempelvis en gruppe af gravhøje, hvor størsteparten er overpløjede og således ikke fredet efter naturbeskyttelsesloven, men som stadigvæk er delvis synlige i terrænet og dermed med til at beskrive en historisk struktur.

3.4 Undersøgelsesområderne

3.4.1 Kriterier for udvælgelse

I forbindelse med projektets tilrettelæggelse blev der opstillet en række kriterier for undersøgelsesområderne, for at få et så omfattende indtryk af indikatorernes egnethed som muligt. For at give gode muligheder for at udvikle og afprøve flest mulige indikatorer skulle områderne have en vis kompleksitet. De skulle omfatte:

- områder, der er inde i en dynamisk udvikling , og
- områder med en begrænset udvikling
- byområder
- det åbne land
- områder, der er udpeget til skovrejsning
- et område i hovedstadsregionen
- områder indenfor et af de to amter, der har deltaget i en forsøgsudpejning af kulturmiljøer

For at kunne teste indikatorernes egnethed til at beskrive ændringer i kulturmiljøets tilstand over tid indenfor projektets rammer, var det desuden nødvendigt at have digitaliserede data, som rakte bagud i tid i et af undersøgelsesområderne.

3.4.2 De to undersøgelsesområders forskellige funktion

De to undersøgelsesområder, der på baggrund af ovenstående blev valgt ud i forbindelse med projektet, ligger henholdsvis i Vejle og Roskilde Amter.

I Vejle Amt valgtes en del af området omkring Vejle Å, ved Ravnning. Herfra foreligger digitale data, der rækker tilbage til ca. 1950. De tilgængelige data giver mulighed for på en relativ enkel måde at afprøve indikatorernes egnethed til at beskrive tilstandsændringer i form af en retrospektiv analyse. Herudover rummer området et rigt kulturmiljø med store landskabelige værdier, der siden krigen på grund af ændringer i skov- og landbrug har været under stærkt pres.

Vejle Amt har i 1999 udgivet rapporten ”Kulturhistoriske beskyttelsesområder i Vejle Amt” som bilag til Regionplan 1997. Projektet tager udgangspunkt i de kulturmiljøer indenfor undersøgelsesområdet, der er beskrevet i rapporten suppleret med informationer fra fortegnelsen over fredede fortidsminder. Der er ingen fredede bygninger i undersøgelsesområdet i Vejle Amt.

Projektets andet undersøgelsesområde er et område ved Roskilde fjord, omfattende de nordlige dele af Gundsø Kommune. Området har en stor kompleksitet, er meget dynamisk og vil derfor være særligt velegnet til at beskrive komplekse sammenhænge. Desuden er området karakteriseret ved en hastig udvikling af den bymæssige bebyggelse i løbet af de sidste 30 år. Der foreligger ikke digitale, historiske data for nyere tids landskabsudvikling, og beskrivelsen for de seneste 25 år er derfor baseret på anvendelsen af traditionelle kortblade.

Roskilde Amt har udgjort et af de to projektområder for udviklingsarbejdet i forbindelse med ”Kulturmiljøet i Planlægningen” (Miljø- og Energiministeriet 1998a og b). Indikatorprojektet tager derfor udgangspunkt i de udpegninger af værdifulde kulturmiljøer, der er sket i denne sammenhæng. Disse udpegninger er suppleret med informationer fra registrene over fredede fortidsminder og fredede bygninger.

Figur 3. De to undersøgelsesområder ved Ravning i Vejle Ådal og i Gundsømagle-området i Gundsø Kommune.

Den naturgeografiske analyse danner baggrund for endnu en analyse, der fører frem til en klassifikation af specielle landskabskarakteristika for området. Det sker ved at kombinere viden fra den naturgeografiske analyse med en række data, eksempelvis om bebyggelsens placering og udstrækning, som illustrerer arealanvendelsen igennem undersøgelsesperioden. Da undersøgelsesområdet i Vejle Ådal har en relativt begrænset størrelse, arbejdes der i en dataopløsning, som svarer til niveau 3 i tabel 1. For at teste de udvalgte indikatorer arbejdes der samtidigt retrospektivt, således at der foretages en analyse af det samme område i 1950 og 1995.

Inddelingen af Vejle Ådal i områder på baggrund af landskabskarakter er angivet i bilag 2 side 100.

4.2 Område 1

4.2.1 Geografisk analyse, område 1

Området består af en nordlig og en sydlig del, der begge ligger mellem ådalen og de primære dyrkningsflader på moræneplateauerne, samt den markante, ”falske” bakke ved Tørskind, vestligt i ådalen. Området udgøres af en skov- og naturzone, bestående af ekstensivt udnyttede arealer og beskyttede naturtyper, som topografisk domineres af de stejle skrænter omkring Vejle Ådal. Højden varierer fra 12 til 70 meter, og hældningen på disse skrænter er større end 6°. Det betyder, at område 1 ikke er egnet til moderne landbrugsdrift. Dette forhold understreges af jordartsforholdene, idet jordtyperne består af forholdsvis lavt boniterede jorde af grov- og finsandede moræneaflejringer. Der er dog en opdeling af disse aflejringer: i den nordlige del består jordene typisk af morænesand, mens den sydlige del præges af det noget grovere morænegrus. Område 1 karakteriseres af mange skovarealer, der fremstår som smalle, delvist sammenhængende galleriskove. Der findes forholdsvis få levende hegn. Den falske bakke ved Tørskind har samme karakteristika, dvs. en blanding af skov og marker præget af dårlige og sandede jorder.

4.2.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 1

• *Områdekarakter 1950*

Arealer og bebyggelse: I 1950 var områdets primære arealanvendelse landbrug til trods for områdets jord- og hældningsforhold. Skovarealet var lille og bestod overvejende af mindre, adskilte løvskovparceller, koncentreret langs ådalens stejleste sider. Imellem skovparcellerne udnyttedes skråningerne som græs- og kratbevoksede overdrev. De forholdsvis mange, mindre vand- og mosehuller bar præg af at være anvendt til tørveskær.

Området havde i 1950 en spredt bebyggelse.

Infrastrukturen var kendetegnet af mange markveje, oftest orienteret parallelt på ådalen.

• *Områdekarakter 1995*

Arealer og bebyggelse: I 1995 fremstår området som en blandet skov- og

naturzone. Det er karakteriseret ved beskeden eller spredt bebyggelse, og arealanvendelsen afspejler områdets marginale karakter i forhold til moderne landbrug. Området er domineret af langstrakte skove med løv- og nåletræer. De findes primært langs ådalens sider og slører derved erosionsskrænterne. En række mindre vandhuller i områdets nordlige del er med til at understrege områdets marginale karakter i forhold til det moderne landbrug.

I områdets vestlige del, ved Tørskind hæver landskabet sig fra den lavt liggende ådal. Det lange, åbne stræk igennem Ådalen afsluttes af det 44 meter høje "Lokkebjerg" i den vestlige del. Området karakteriseres af flere småskove med mindre, egentlige landbrugsarealer ind imellem. Alligevel fremstår området som marginalt i forhold til det nuværende landbrug, hvilket skyldes den sandede jord og det kuperede terræn.

Infrastrukturen er karakteriseret ved småveje, som fører frem til de enkelte bebyggelser. I områdets nordlige del er der et markant fravær af markveje. I den sydlige del af området ses en udbygning af antallet af småveje i forbindelse med det øgede skovareal samt dambrugsdrift.

4.2.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 1

- *Arealanvendelse*: Funktionsforandring gennem tilgroning med krat- og skovvækst.
- *Arealanvendelse*: Øget bebyggelse langs ådalens kant.
- *Vegetation*: Forøgelse af skovareal og erstatning af løvskov med nåleskov.
- *Infrastruktur*: Forandring i antallet af mindre veje og stier.

4.3 Område 2

4.3.1 Geografisk analyse, område 2

Dette område består af to jævne moræneplateauer i 60 til 75 meters højde på begge sider af ådalen. Højdekurverne har et jævnt, roligt forløb, der afspejles i den ensformige moræneflade, som primært består af moræneler. Pløjelaget består af sandblandet lerjord, idet den nordlige del af område 2 dog også indeholder et område med lerblandet sandjord. Der er således tale om frugtbar jord, som er særdeles velegnet til landbrugsmæssig udnyttelse. Dyrkningsfladen er præget af en langvarig anvendelse som primær landbrugsjord. Det indebærer, at der kun findes få mose- og vandhuller, idet de fleste er blevet fjernet igennem dræning og jordforbedring. Der findes ingen skov i området på nær et enkelt sted i det nordlige område, hvor en mindre inklusion af flyvesand delvist er bevokset med nåleskov.

4.3.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 2

- *Områdekarakter 1950*

Arealer: Arealanvendelsen var domineret af en række landbrug, som udnyttede de gode jordbundsforhold. Der var stort set ingen skov, og antallet af moser, enge og vandhuller var minimalt og koncentreret til de få områder med ringe jordbundsforhold. De lineære strukturer var karakteristiske i landskabet, idet bevoksede og ubevoksede jorddiger afspejlede de matrikulere

grænser i mellem ejendommene. Landskabet var herved opdelt i en række forholdsvis små markfelter.

Infrastrukturen var præget af et net af mindre markveje, der modsvarede opdelingen i små markfelter.

Bebyggelsen bestod overvejende af fritliggende gårde samt landsbyerne, Vork og Ravning. En mindre husmandsudstykning var beliggende i Småkær i umiddelbar forbindelse med herregården Abildgård i det nordlige område.

- *Områdekarakter 1995*

Arealer: Området fremstår som en ensartet dyrkningsflade karakteriseret ved, at arealer som eng, hede, moser og vandhuller i løbet af de sidste 20 år er blevet inddraget i omdriften igennem dræning og jordforbedring. Den dominerende bevoksning i form af lineære strukturer af levende hegn og diger afspejler den primære arealanvendelse, som præges af landbruget. De levende hegn er plantet i SN-retning som afskærmning mod den dominerende vestenvind.

Infrastrukturen består af mindre sogneveje, der forbinder de enkelte bebyggelser og gårde.

4.3.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 2

- *Arealanvendelse:* Nye, fritliggende anlæg i landskabet som gyllebeddere.
- *Lineære strukturer:* Levende hegn plantet i SN-retning.
- *Lineære strukturer:* Fjernelse af ældre diger.
- *Bygningsstruktur og -funktion:* Sammenlægning af landbrugsejendomme.

4.4 Område 3

4.4.1 Geografisk analyse, område 3

Område 3 er opdelt i to delområder, som ligger overfor hinanden langs Vejle Ådal. Disse delområder har en del fælles træk med hensyn til topografien og deres funktion, men adskiller sig samtidig fra hinanden ved deres jordtyper, hvorfor der er en synlig variation i arealanvendelsen. Geomorfologisk er det samlede område præget af isens afsmeltning og en postglacial erosion af ådalens sider, hvilket har ført til dannelsen af afsmeltnings- og erosionsdale vinkelret på ådalens overordnede forløb. Dette har skabt et uroligt kurveforløb med falske bakker og stejle dalsider, som nogle steder rejser sig fra ådalens bund i omkring 12 meters højde til moræneplateauets niveau i ca. 70 meter højde. Jordtyperne i det sydlige delområde ved Vork Bakker domineres af grusede moræneaflejringer med mindre inklusioner af ferskvandstørv; det nordlige delområde er derimod karakteriseret af mere lerede jorder og et mere jævnt kurveforløb.

Der er forholdsvis få overgangssteder i Vejle Ådal på grund af tunneldalens relativt stejle sider. Dog er den sydlige del af område 3, som er præget af kraftige erosionskløfter, gennem tiderne blevet anvendt som en naturlig nedgang til dalen.

4.4.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 3

- *Områdekarakter 1950*

Arealer og bebyggelse: De nordlige og sydlige dele af dette område fremstod med forskellig karakter. Det sydlige delområde fremstod åbent med mange, meget små skovarealer med nåletræer. Mellem skovarealerne var større, sammenhængende engområder i det kuperede terræn ved foden af bakkerne. Flere, mindre hedearealer udgjorde de sidste rester af den arealanvendelse, som oprindeligt prægede området i 1800-tallet.

Et lille antal gårde udnyttede de bedste arealer til landbrugsmæssig drift.

Det nordlige delområde var præget af landbrugsdrift, og skovarealet var forholdsvist lille. Infrastrukturen bestod af et netværk af mindre markveje. Markfelterne var forholdsvis små og klart afgrænsede af mange jorddiger.

- *Områdekarakter 1995*

Arealer: Områdets sydlige del ved Vork Bakker er som følge af topografien og de grovsandede jorder uanvendelig for det moderne landbrug, og arealanvendelsen er derfor præget af tilplantning af bakkerne med en række mindre løv- og nåleskove. De mindre skove danner i kombination med vandhuller og moser i dalene et afvekslende landskab, og området fremstår som et ekstensivt udnyttet område, hvor arealanvendelsen veksler mellem landbrug, skov og natur.

Infrastrukturen har kun gennemgået en mindre udvikling, idet nye skovveje opstår i forbindelse med det forøgede skovareal.

Arealer: Områdets nordlige del er karakteriseret ved bedre jorder og en mindre varieret topografi hvilket bevirker, at denne del af det samlede område udnyttes mere intensivt i landbrugsmæssig sammenhæng. Også dette delområde er dog præget af et forholdsvist stort skovareal.

Bebyggelse og infrastruktur: Karakteristisk for begge delområder er den lave bebyggelsesgrad og infrastrukturen, der primært består af landevejen, som fører over ådalen parallelt med den gamle Ravning bro.

4.4.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 3

- *Arealanvendelse:* Ophør af landbrugsdrift.
- *Vegetation:* Øget skovbevoksning, især med nåletræer.
- *Infrastruktur:* Ændring af vejforløb, nye skovveje.

4.5 Område 4

4.5.1 Geografisk analyse, område 4

Område 4 udgøres af den flade bund i Vejle Ådal. Området er tydeligt præget af Vejle Ås forløb igennem dalen, idet ferskvandsaflejringer af tørv og gytje dominerer. Højden i dalen varierer mellem 11 og 20 m, og dalbundens svage fald mod NØ præger topografien.

4.5.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 4

- *Områdekarakter 1950*

Arealer: Arealanvendelsen var præget af store, sammenhængende engarealer, som kun blev brudt af mindre moseområder. Dog sås ved Tørskind en mindre opdyrkning af enkelte engområder.

De lineære strukturer domineredes af åen, som slyngede sig igennem ådalen; en regulering havde dog flere steder ændret dens oprindelige forløb, som herved var blevet mere retlinet. Vinkelret på åen fandtes en lang række afvandingskanaler og grøfte.

Infrastrukturen karakteriseredes især af jernbanen, som løb langs ådalens nordlige side.

- *Områdekarakter 1995*

Arealer: ådalen er karakteriseret ved et langt, frit stræk præget af græs i om-drift, marker og forholdsvis store engarealer. Hovedparten af området er marginalt i forhold til den moderne landbrugsdrift. En mindre del af de tidligere så dominerende engarealer udnyttes fortsat som sådan og er beskyttet igennem Naturbeskyttelsesloven. De mest dyrkningssikre arealer nærmest ådalens sider udnyttes enkelte steder som egentlige landbrugsarealer. Visse markarealer er dog i stigende grad præget af tilgroning med krat som følge af den landbrugsmæssige drifts ophør.

De lineære strukturer består primært af åløbet, som fremstår som et overordnet vandløb med et ret forløb. Vinkelret på åen findes et større antal afvandingsgrøfter. En spredt beplantning i form af hegn og buske indicerer visse steder de enkelte markfelter og matrikler i ådalen. Disse grænser udgøres flere steder af ældre diger.

Infrastrukturen består af en (NØ/SV-gående) sognevej, som følger ådalens nordlige side. Vejen er blevet etableret på den gamle jernbanestrækning, som fulgte dalen.

4.5.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 4

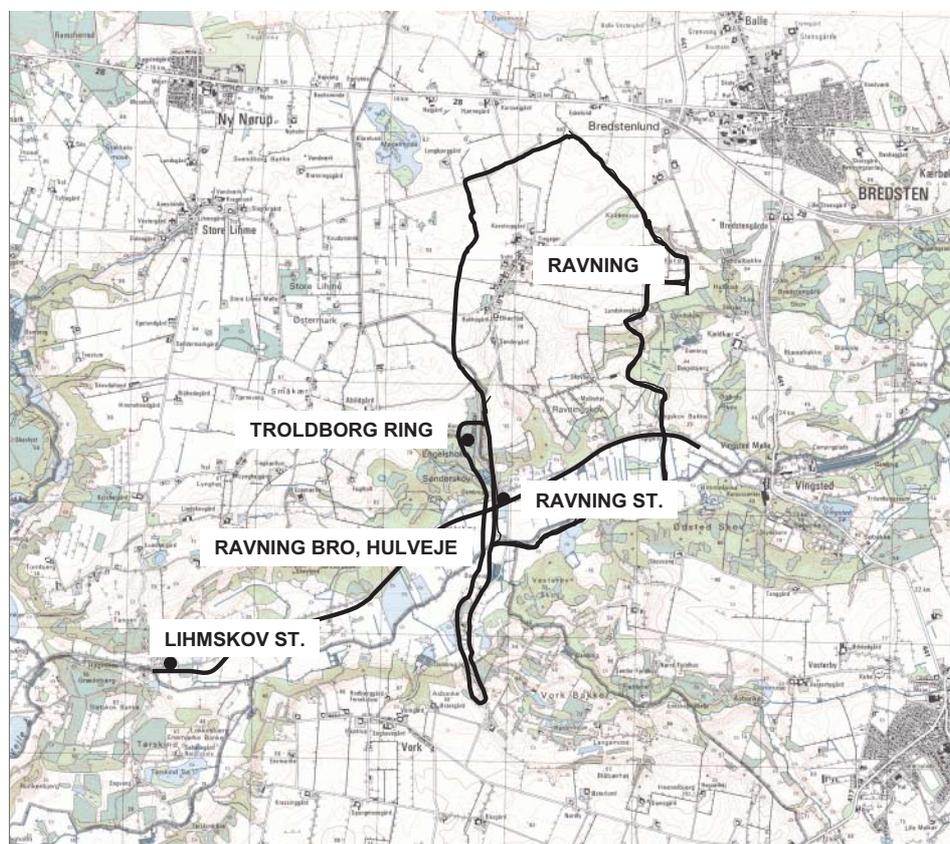
- *Arealanvendelse:* Tilgroning med krat.
- *Lineære strukturer:* Forøgelse af antallet af levende hegn.
- *Vegetation:* Forøgelse af skovareal.
- *Infrastruktur:* Udbygning af den eksisterende infrastruktur.

5. Kulturmiljøet i Vejle Ådal

Beskrivelsen af de kulturmiljøer, der er udpeget i undersøgelsesområdet omkring Vejle Ådal er baseret på amtets udpegninger i rapporten *Kulturhistoriske beskyttelsesområder i Vejle Amt* (1999) og på informationerne fra Skov- og Naturstyrelsens register over fredede fortidsminder, suppleret med informationer fra en bacheloropgave, udarbejdet af stud. silv. Claus Kjær Sørensen og stud. silv. Peter Tom-Petersen (1997) i forbindelse med projektet ”Landskabsæstetiske hensyn i bæredygtigt landbrug” under forskningsprogrammet ”Jordbrugsproduktion under ændrede samfunds- og miljøbetingelser”.

De kulturmiljøer, der er udpeget af Vejle Amt indenfor projektets undersøgelsesområde, og som her er valgt som eksempler til belysning af indikatorernes egnethed til at beskrive forandringer i kulturmiljøers tilstand, er:

- Ravning ejerlav - en vejlandsby med tilhørende jorder samt en række følgeanlæg for landsbysamfundet i begyndelsen af 1900-tallet.
- Vandel jernbane med Ravning og Lihmskov stationer - jernbanen er ikke udpeget som selvstændigt kulturmiljø i Vejle Amts udpegning, men stationerne er medtaget i beskrivelserne af de to udpegede ejerlav. Af hensyn til en mere præcis defineret fortælling er de to stationer her i projektet i stedet defineret som et selvstændigt kulturmiljø i sammenhæng med jernbanetraceet.

Figur 5. Kulturmiljøer ved Vejle Ådal: Ravning ejerlav, del af Vandel jernbane med Ravning og Lihmskov stationer og et af Hævejstracéerne med Ravning broen, en tilhørende vejdamning og anlægget Troldborg Ring.

- Hærvejen - et af hærvejstraceerne med en række dertil knyttede anlæg heriblandt Ravningbroen (frednr. 3109:27), en tilhørende vejdæmning (frednr. 3109: 28) og Troldborg Ring (frednr.3109:24).

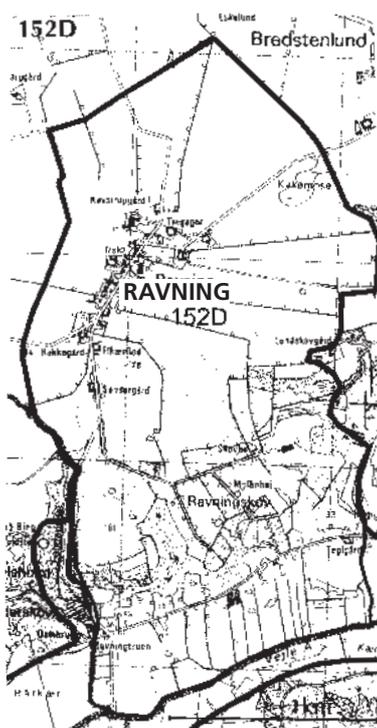
De tre eksempler er valgt dels på grund af deres kompleksitet, dels fordi de giver mulighed for at afprøve indikatorernes egnethed til både at opfange forringelser og forbedringer i kulturmiljøernes tilstand.

Beskrivelsen af monumenterne og miljøerne i det benyttede datamateriale tager principielt udgangspunkt i nutiden. På baggrund af kortinformationer samt informationer fra fredningsregistret er kulturmiljøets tilstand omkring 1950 så vidt muligt rekonstrueret for dermed at kunne danne udgangspunkt for analyserne af indikatorernes egnethed til at beskrive ændringer i værdifulde kulturmiljøers tilstand over tid.

5.1 Ravning ejerlav - beskrivelse og analyse

Ravning ejerlav består af landsbyen Ravning med tilhørende jorder. Kulturmiljøet udgøres af en vejlandsby med tilhørende jorder. Landsbyen med tilhørende jorder har en typisk østjysk beliggenhed på kanten af morænefladen og nedover skrænterne, ned i ådalen. Kulturmiljøet dateres til tidsrummet fra middelalder til begyndelsen af det 20. århundrede.

Ravning ejerlav illustrerer det karakteristiske forhold mellem bebyggelse og jorder i østjyske ådale efter udskiftningen. Hertil kommer fysiske spor af en række følgefunktioner for landbrugssamfundet så som smedje, skole, vandværk og købmand, der tilsammen er med til at beskrive vilkårene i et landsbysamfund omkring 1900. Der er således tale om et komplekst kulturmiljø med en kompleks beretning om arealudnyttelse og sociostrukturelle forhold gennem flere århundreder.

Figur 6. Vejle Amts udpegning af Ravning landsby og ejerlav som bevaringsværdigt kulturmiljø.

5.1.1 Helheden

Type: Landsby med tilhørende jorder.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn. Den vestlige del af ejerlavet er ikke medtaget i amtets udpegning.

Kvalitet: Kulturmiljøet udgøres af en vejlandsby med tilhørende jorder. Landsbyen med tilhørende jorder har en typisk østjysk beliggenhed på kanten af morænefladen og nedover skrænterne ned i ådalen. Kulturmiljøet består af en række delelementer. Beskrivelsen savner en opsummering af kulturmiljøets tilstand som reference for evalueringer af udviklingen i kulturmiljøets tilstand.

Dele:

- A. 14 gårde placeret langs vejen.
- B. Gårde opført mellem 1850 og 1900 af røde mursten; arkitektoniske fællestræk er 2-3 rundbuede gavlvinduer i fælles blanding, smalle trekantkviste over indkørselsporten.

- C. Smedje.
- D. Skole fra 1911.
- E. Brugsforening fra 1906 (fra 1968 købmand og nu nedlagt).
- F. Vandværk fra 1908 (nu nedlagt).
- G. Ejerlavsdiger og -hegn.
- H. Stjerneudskiftning markeret med diger, hegn og vejforløb.
- I. Rester af fægange markeret med stynede hegn og hulvejsforløb fra morænefladen ned i ådalen.
- J. Englodder i ådalen.

A-J Se selvstændige beskrivelser.

Datering: Middelalder til begyndelsen af 20. årh.

Fortælleverdi: Ravning ejerlav illustrerer først og fremmest det karakteristiske forhold mellem bebyggelse og jorder i østjyske ådale efter udskiftningen. Hertil kommer fysiske spor af en række følgefunktioner for landbrugssamfundet så som smedje, skole, vandværk og købmand, der tilsammen er med til at beskrive vilkårene i et landsbysamfund omkring 1900.

Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i arealanvendelsen, der adskiller sig fra det traditionelle agrarsamfunds arealanvendelse, idet sådanne ændringer (f.eks. skovrejsning eller byggeri) vil reducere fortællingens landskabelige tydelighed. Kulturmiljøet som helhed er meget sårbart overfor ændringer i arealgrænser, der medfører nedlæggelse af hegn, diger og grøfter, der er del af udskiftningens ejendoms- og brugsstruktur.

Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer i vegetationsmønstret i medfør af de ovenfor nævnte forhold.

Forståelsen af bygningsstruktur og -funktion er meget sårbar overfor bygningsplaceringer, der bryder med vejlandsbyens bebyggelsesmønster samt overfor arkitektoniske ændringer af bygningernes fremtræden, der slører deres funktion i det traditionelle landsbysamfund.

Kulturmiljøet er sårbart overfor ændringer eller ødelæggelser af miljøets enkeltdele, idet dette reducerer forståeligheden af den kulturhistoriske helhed.

Visuel adgang: Kulturmiljøets omfang, form og landskabelige placering gør fjernoplevelsen irrelevant for kulturmiljøet som helhed.

Fysisk adgang: Muligheden for at færdes indenfor det område, der indeholder forskellige delelementer af kulturmiljøet er af væsentlig betydning for at få en oplevelse og forståelse af landsbystrukturen og delelementernes forskellige funktioner.

Mulighederne for at opleve området er sårbare overfor nedlæggelsen af veje og stier og overfor hegning af udrykede arealer.

Kildeværdi: Kildeværdien udgøres af summen af de forskellige delelementers bevaringstilstand. Kildeværdien for delelementerne er beskrevet i forbindelse med disse, se Ravnings ejerlav A-J.

5.1.2 Ravnings ejerlav A

Type: Vejlandsby bestående af 14 gårde.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn. Gårdene udgør Ravnings landsby. De er placeret langs med vejen fra Vork, syd for Vejle Ådal, til Engelsholm mod nord.

Kvalitet: Bygningernes placering langs med vejen. Beskrivelsen bør præciseres.

Datering: Middelalder.

Fortælle værdi: De 14 gårdes placering illustrerer, hvordan et væsentligt vejforløb (her et af hærvejens traceer) kan være bestemmende for en bebyggelses strukturelle udformning. Bebyggelsesmønstret er desuden et eksempel på en landsby, hvor man har prioriteret det sociale fællesskab i landsbyen over de funktionelle fordele ved en udflytning.

Fortællingen er sårbare overfor ændringer i bebyggelsen, der bryder med den traditionelle struktur, dvs. bygningsplaceringer der afviger fra den traditionelle. Herudover bør vejen opfattes som en væsentlig del af kulturmiljøet, men den er ikke medtaget i amtets beskrivelse. Indikator for kulturmiljøets tilstand er bygningsplacering i kombination med vejforløbet.

Visuel adgang: Gårdene ligger langs kommunevejen og er således uden videre visuelt tilgængelige.

Fysisk adgang: Ingen adgang, idet gårdene antagelig er privat ejendom.

Kildeværdi: Ældre bygningsspor under de nuværende?

Eventuelle ældre bygningsspor vil være meget sårbare overfor jordarbejder og terrænændringer. Indikatorer for trusler er således først og fremmest ændringer i arealanvendelsen.

Evaluerings: I tidsrummet 1950 til i dag er der sket en del bygningsudvidelser på de eksisterende gårde. Der er imidlertid ikke sket nogen brud med strukturen i vejlandsbyen.

5.1.3 Ravning ejerlav B

Type: Gårde opført mellem 1850 og 1900.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravning landsby.

Kvalitet: Gårde med karakteristiske, fælles arkitektoniske træk, opført mellem 1850 og 1900. Bygningerne er af røde mursten, med 2-3 rundbuede gavlvinduer i fælles blanding og smalle trekantkviste over indkørselsporten.

Dele: Evt. de enkelte gårde (indgår ikke i amtets udpegning).

Datering: 1850 – 1920.

Fortællerværdi: Gårdene fortæller om en karakteristisk lokal byggeskik både med hensyn til valg af materialer og med hensyn til bygningernes arkitektoniske udformning.

Introduktion af andre byggematerialer og ændring af de karakteristiske bygningstræk vil reducere den arkitektoni-

Figur 7. De røde murstensgårde og deres placering langs landbygaden er bærende værdier i Ravning ejerlavs kulturmiljø. Foto: Gert Hougaard Rasmussen, Vejle amt.

ske fortælleleværdi. En ændring/tilbageføring af bygningerne i overensstemmelse med de arkitektoniske kriterier vil kunne forstærke fortællingen.

Indikatorer for kulturmiljøets tilstand vil være ændringer i bygningernes struktur og i deres anvendelse/funktion.

Visuel adgang: Bygningernes karakter kan opleves fra vejen gennem landsbyen.

Fysisk adgang: Ingen adgang, idet gårdene antagelig er privat ejendom.

Kildeværdi: Information om byggeteknik 1850 – 1900.

Nedrivning eller fjernelse af de karakteristiske bygnings-træk vil reducere kulturmiljøets kildeværdi.

Evalueringskilde: Kilder til bygningernes arkitektoniske kvalitet i 1950 er ikke undersøgt. De bygningsændringer i form af tilbygning og nedrivning, der kan udledes af det kartografiske materiale, indikerer imidlertid, at der kan være sket en forringelse af bygningernes definerede kulturhistoriske værdi.

5.1.4 Ravning ejerlav C

Type: Smedje.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravning landsby.

Kvalitet: Fysisk spor af følgehåndværk for landbruget. Der mangler en præcis beskrivelse af smedjens kvalitet og tilstand, dels for at præcisere fortælle- og kildeværdi, dels som referencepunkt for tilstandsevaluering.

Datering: 19. årh. ?

Fortælleleværdi: Bygningen fortæller om et karakteristisk og almindeligt følgehåndværk for landbruget, som samtidig udgør en institution i landbosamfundet.

Bygningens fortælleleværdi er sårbar overfor arkitektoniske ændringer, der fjerner de strukturer, der er typiske for en smedje og for de funktioner, der varetages i en smedje. Dernæst er smedjens fortælleleværdi sårbar overfor funktionsophør. Hvis en del af dens fortælleleværdi også er den omstændighed, at den stammer fra en bestemt periode, kan den også være sårbar overfor udviklinger i smedehåndværket, der stiller ændrede krav til bygningsstruktur og -funktion.

Det fremgår ikke præcist af amtets beskrivelse, hvad der opfattes som smedjens fortælle-mæssige kvalitet. Dette medfører, at det ikke er muligt at vurdere, hvilke indikatorer, der kan bruges til at beskrive ændringer i kulturmiljøets tilstand.

Visuel adgang: Bygningen ligger ud til vejen.

Fysisk adgang: I 1950 fungerer smedjen ifølge kortoplysningerne stadig-væk som smedje. Der vil således være almen adgang i kraft af virksomheden. Det fremgår ikke af kortmateriale eller af amtets udpegning, om smedjen stadig er i brug i dag, eller om den er overgået til anden funktion og dermed muligvis er lukket for almenheden.

Kildeværdi: Bygningstekniske og arkitektoniske informationer om en landsbysmedjers indretning?

Amtets udpegning er upræcis i sin beskrivelse af smedjens kvaliteter.

Smedjen er meget sårbar overfor nedrivning og overfor bygningsændringer.

Evaluerings: I tidsrummet fra 1950 til 1995 er der sket en betragtelig udvidelse af bygningsmassen på den ejendom, hvor smedjen ligger. Luftfotos antyder, at ejendommen har fungeret som smedje i hele tidsrummet fra 1950 til 1995. Det kan ikke ud fra materialet vurderes, om den oprindelige smedjebygning er undergået bygningsmæssige og/eller funktionsmæssige ændringer. Data fra matriklen og BBR-registret vil kunne besvare nogle af disse spørgsmål. Evalueringen af kulturelementets tilstand afhænger af, om fortællingen om smedjen som bygning prioriteres højest, eller om fortællingen om smedjen som håndværk i landsbyen prioriteres højest.

5.1.5 Ravnings ejerlav D

Type: Skole.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravnings by.

Kvalitet: Kulturel og social følgefunktion for lokalsamfundet.

Datering: 1911.

Fortælle-værdi: Det fremgår ikke, om det er bygningens funktion eller dens arkitektoniske kvaliteter, der udgør dens fortælle-værdi. Det fremgår heller ikke, om skolen er nedlagt eller ej. På kortmaterialet fra 1950 angives bygningen som skole. Bygningsstørrelsen antyder, at den næppe længere

fungerer som skole i dag, men dette kan ikke afgøres på grundlag af kortmaterialet, idet bygningsfunktion ikke angives på de fotogrammetrisk baserede Top10DK-kort.

Visuel adgang: Bygningen ligger lidt tilbagetrukket fra vejen. Indsynet til bygningen vil kunne begrænses gennem etablering af hegn. I det tilgængelige datamateriale vil det ikke være muligt at få indiceret ændret visibilitet.

Fysisk adgang: ?

Kildeværdi: Skolearkitektur?

Bygningen er sårbar overfor nedrivning og bygningsændringer.

Evaluerings: Evalueringen af skolens tilstand forudsætter udnyttelsen af informationer fra BBR-registret. De tilgængelige kartografiske informationer kan ikke bruges til at evaluere tilstanden.

5.1.6 Ravnings ejerlav E

Type: Brugsforening/købmand.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravnings landsby.

Kvalitet: Følgefunktion for lokalsamfundet. Udpegningen savner en nærmere beskrivelse af bygningens kvalitet og tilstand som reference for evaluering af udviklingen i dens tilstand.

Datering: 1906.

Fortællerværdi: ?

Visuel adgang: Bygningen ligger ud til vejen i landsbyen.

Fysisk adgang: Købmanden er nu nedlagt og dermed antagelig overgået til privateje. Der er således ikke offentlig adgang.

Kildeværdi: Bygningstekniske og arkitektoniske informationer om en brugsforening/købmands indretning?

Bygningen er sårbar overfor nedrivning og bygningsændringer.

Evaluerings: Brugsforeningens beliggenhed og omfang fremgår ikke af datagrundlaget. En evaluering af dens tilstand forudsætter en mere præcis definition af dens kvaliteter og værdier. Med det som udgangspunkt vil oplysninger fra BBR-registret kunne bruges til at indicere udviklingen i kulturmiljøets tilstand.

5.1.7 Ravning ejerlav F

Type: Vandværk.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravning by.

Kvalitet: Vandværk fra 1908 (nu nedlagt).

Datering: 1908.

Fortælleverdi: Vandværket er udtryk for kollektivt initiativ og ressourceforvaltning i lokalsamfundet. Placeringen fortæller, at vandindvindingen er foregået inde i landsbyen. Herudover kan der være knyttet arkitektoniske interesser til bygningen.

Der er ikke defineret nogen fortælleverdi for vandværket i amtets udpegning, og det er således vanskeligt at afgøre, hvad der er relevante indikatorer.

Bygningen kan dog evt. antages at være sårbar overfor nedrivning eller bygningsændringer, der slører bygningens oprindelige funktion og arkitektur.

Indikatorer for tilstand vil således være arealanvendelse (bygningstilstedeværelse), bygningsstruktur og -funktion.

Visuel adgang: Bygningen ligger ud til vejen.

Fysisk adgang: ?

Kildeverdi: Bygningstekniske og arkitektoniske informationer om et vandværks udformning og placering?

Bygningen er sårbar overfor funktionsændringer, nedrivning og bygningsændringer.

Evaluerings: På kortmaterialet fra 1950 er vandværket markeret som vandværk. På det moderne kortmateriale findes bygningen stadig, men funktionen fremgår ikke længere. Bygningens funktion vil muligvis fremgå af BBR-registret. Vurdering af de bygningsmæssige kvaliteter forudsætter besigtigelse.

5.1.8 Ravning ejerlav G

Type: Ejerlavsdiger og -hegn.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravning ejerlav, især på østsiden af lavet.

Kvalitet:	Ejerlavet er delvis afgrænset af diger og hegn, som i alder kan forventes at række tilbage til tiden før udskiftningen.
Dele:	Ifølge de topografiske kort ser de forskellige dele af ejerlavsgården ud til at have forskellig karakter, hvilket kunne berettigt en selvstændig beskrivelse af deres forskellige karakter.
Datering:	Middelalder eller nyere tid?
Fortælleverdi:	<p>Ejerlavsgården markerer grænsen for den sociale og driftsmæssige enhed, der udgøres af Ravning ejerlav. Ejerlavsgården er således med til at formidle forståelsen af, hvor stort et areal en landsby havde behov for og hvilke forskellige arealtyper, man udnyttede.</p> <p>Forståelsen af ejerlavet som administrativ kategori er meget sårbar overfor nedlæggelse af de hegn, diger og grøfter, der løber langs dets grænser.</p> <p>Indikatorer for ændringer i kulturmiljøets tilstand er ændringer i forekomsten af hegn og diger langs ejerlavsgården.</p>
Visuel adgang:	<p>Diger og hegn kan erfares som grænser i landskabet, der afgrænser byens jorder.</p> <p>Den visuelle oplevelse af ejerlavsgården er sårbar overfor tilplantning og terrænændringer, der slører strukturerne eller lukker for indsynet til dem.</p> <p>Indikatorer for visibilitet er således udviklingen i vegetation og bygningsmasse på de arealer, der ligger op til ejerlavsgården.</p>
Fysisk adgang:	<p>Muligheden for at færdes indefor det område, der indeholder forskellige delelementer af kulturmiljøet, er af væsentlig betydning for at få en oplevelse og forståelse af landsbystrukturen og delelementernes forskellige funktioner.</p> <p>Disse muligheder er sårbare overfor nedlæggelsen af veje og stier.</p>
Kildeverdi:	<p>Der er kildemæssige interesser knyttet til digernes og hegnenes fysiske struktur og placering i terrænet. Herudover kan digerne indeholde vegetationshistoriske og dyrkningshistoriske informationer. Hegnene kan evt. indeholde genetiske informationer af historisk interesse.</p> <p>Diger og hegn langs ejerlavsgården er sårbare overfor nedlæggelser, omlægninger og nyplantning.</p>

Evaluering: Mindre strækninger af ejerlavsdiger og -hegn er forsvundet i det undersøgte tidsrum. Ejerlavsdiger er imidlertid typisk også først sat under pres fra gårdsammenlægningerne relativt sent i den undersøgte periode.

Figur 8. Ravning landsby og ejerlav. Fortællingen om stjerneudskiftningen er meget sårbar over for ændringer i arealgrænser, der medfører nedlæggelse af hegn, diger og grøfter. Foto: Helge Knudsen, Luftfoto-Syd.

5.1.9 Ravning ejerlav H

Type:	Stjerneudskiftet landsby, udskiftningsdiger, hegn- og vejforløb.
Beliggenhed:	Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, omkring Ravning landsby.
Kvalitet:	Udskiftningsdiger, -hegn og vejforløb, der markerer jordfordelingen i en stjerneudskiftet landsby.
Dele:	Stjerneudskiftningens enkeltelementer kunne evt. beskrives enkeltvis.
Datering:	Efter 1785.
Fortællerværdi:	Diger, hegn og veje omkring Ravning illustrerer en karakteristisk udskiftningsform på relativt ensartet jord, hvor man valgte ikke at udflytte alle gårde, men at lade de fleste ligge på deres gamle plads, inde i landsbyen. Strukturen er ikke ideel set i forhold til udskiftningens idé, der af hensyn til rationaliseringen af arbejdsindsatsen forudsatte en udflytning af gårdens bygninger til en central placering på et velarronderet areal.

Stjerneudskiftningen er sårbar overfor ændringer i arealanvendelsen, der adskiller sig fra det traditionelle agrarsamfunds arealanvendelse, idet sådanne ændringer (f.eks. skovrejsning, ændret bygningsplacering eller nedlæggelse af markveje) vil reducere fortællingens landskabelige tydelighed.

Stjerneudskiftningen er meget sårbar overfor ændringer i arealgrænser, der medfører nedlæggelse af hegn, diger og grøfter, der er del af udskiftningens ejendoms- og brugsstruktur.

Stjerneudskiftningen er sårbar overfor ændringer i vegetationsmønstret i medfør af de ovenfor nævnte forhold.

Visuel adgang: Diger og hegn kan erfares som grænser i landskabet, der afgrænser de enkelte ejendommers jorder i et stjernemønster udgående fra landsbyen. Mønstret understreges af vejenes forløb.

Den visuelle oplevelse af ejendomsgrænserne er sårbar overfor tilplantning og terrænændringer, der slører strukturerne eller lukker for indsynet til dem.

Fysisk adgang: Muligheden for at færdes indenfor det område, der indeholder forskellige delelementer af kulturmiljøet, er af væsentlig betydning for at få en oplevelse og forståelse af landsbystrukturen og delelementernes forskellige funktioner.

Mulighederne for at opleve området er sårbare overfor nedlæggelsen af veje og stier.

Kildeværdi: Der er kildemæssige interesser knyttet til digernes og hegnenes fysiske struktur og placering i terrænet. Herudover kan digerne indeholde vegetationshistoriske og dyrkningshistoriske informationer. Hegnene kan evt. indeholde genetiske informationer af historisk interesse.

Diger og hegn langs ejerlavsgården er meget sårbare overfor nedlæggelser, omlægninger og nyplantning.

Evalueringsnotits: Især i den vestlige del af ejerlavet er der i tidsrummet fra 1950 til 1995 nedlagt en række markveje, der illustrerede udskiftningsstrukturen i landsbyen og de enkelte udflyttede gårdes relation til Ravning landsby. Nedlæggelsen af markveje har dels betydning for forståelsen af fortællingen om Ravning bys udskiftning, dels har vejene betydning for mulighederne for at færdes i landskabet og få en bredere sansemæssig forståelse af udskiftningsstrukturen.

5.1.10 Ravning ejerlav I

Type:	Rester af fægange.
Beliggenhed:	Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn. SSØ for Ravning landsby, på skrænterne fra moræneplateauet ned til ådalen.
Kvalitet:	Rester af fægange bestående af et hulvejsforløb afgrænset af diger med stynede hegn.
Datering:	Ældre end 1785?
Fortælleverdi:	<p>Fægangene illustrerer en driftsform, hvor man udnyttede ejerlavets marginale områder til kreaturgræsning. Placeringen på skrænterne ned mod ådalen er karakteristisk for de østjyske ådalslandskaber, hvor markbruget foregik på moræneplateauet, mens høslæt og græsning foregik på skrænterne og nede i ådalen.</p> <p>Fægangene er sårbare overfor tilgroning og terrænændringer. De dele af fægangene, der er markeret af stynede hegn, er meget sårbare overfor ændrede pasningstraditioner samt rydning af disse hegn.</p> <p>Rydning af træer og buske andre steder vil forbedre fægangenes forståelighed, idet skrænterne tidligere har været mere åbne og træløse.</p>
Visuel adgang:	<p>Fægangenes relevans for fjernoplevelse er afhængig af arealanvendelsen, idet skov vil forhindre, at strukturerne kan opleves på afstand.</p> <p>Fægangene er således meget sårbare overfor tilgroning og tilplantning samt overfor rydning af stynede hegn.</p> <p>Rydning af nabobevoksninger vil forbedre synligheden.</p>
Fysisk adgang:	<p>På en skovdækket skrænt, sådan som tilfældet er i dag, er muligheden for at færdes på skrænterne indenfor det område, der indeholder sporene af fægangene af væsentlig betydning for at få en oplevelse og forståelse af fægangenes struktur og forløb.</p> <p>Mulighederne for at opleve området er sårbare overfor nedlæggelsen af veje og stier og overfor hegning af udyrkede arealer.</p>
Kildeverdi:	Der er kildemæssige interesser knyttet til fægangenes fysiske struktur og placering i terrænet. Herudover kan der

være arkæologiske interesser knyttet til strukturerne og plantehistoriske interesser til de stynede hegn.

Fægangene er sårbare overfor terrænændringer samt rydning af stynede hegn.

Evaluerings: Udfra en evaluering af relevante indikatorer (arealanvendelse, monumentets tilstand) sker der ikke nogen ændring af anlæggets fortællerværdi i løbet af perioden fra 1950 til 1995, ligesom anlæggets visuelle og fysiske tilgængelighed ikke ændres. Med hensyn til monumentets tilstand er det dog ikke muligt på baggrund af de anvendte kilder at vurdere om den traditionelle pleje af de stynede hegn opretholdes, og om der eventuelt er problemer med opretholdelsen på grund af træernes alder.

5.1.11 Ravning ejerlav J

Type: Englodder tilhørende Ravning ejerlav.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten sogn, Ravning ejerlav. Englodderne er beliggende på fladen nede i ådalen.

Kvalitet: Engparceller med tilhørende grøfter, der markerer parcelernes grænser.

Datering: Efter 1785.

Fortællerværdi: Engparcellerne i ådalen udgør et væsentligt element i det karakteristiske forhold mellem bebyggelse og jorder i østjyske ådale. Herudover er det muligt, at parcellerne indgår i det system af høbede, der blev etableret i forbindelse med et engvandingssystem i 1872-73 (Sørensen og Tom-Petersen 1997).

Engparcellerne er sårbare overfor ændringer i arealanvendelsen, der adskiller sig fra det traditionelle agrarsamfunds anvendelse af arealerne, idet sådanne ændringer vil reducere fortællingens landskabelige tydelighed. Især tilgroning opfattes som en latent trussel.

Engparcellerne er sårbare overfor ændringer i arealgrænserne og terrænændringer, der medfører nedlæggelse af grøfterne, der markerer udskiftningens ejendoms- og brugsstruktur.

Engparcellernes fortællerværdi er sårbar overfor ændringer i vegetationsmønstret i medfør af de ovenfor nævnte forhold.

Visuel adgang: Fjernoplevelsen af engparcellerne er afhængig af arealanvendelsen, idet skov vil hindre, at strukturerne kan opleves på afstand.

Parcellerne og til dels omgivelserne er således meget sårbare overfor tilgroning og tilplantning. Englodderne kan ses fra Vandel jernbanetracé, som forløber i udkanten af parcellerne.

Fysisk adgang: Fysisk adgang til omgivelserne er relevant for oplevelsesmulighederne. Engparcellerne selv kan være hegnet. Vandel jernbanetracé forløber i udkanten af parcellerne.

Adgangen til parcellerne er sårbar overfor nedlæggelse af stier og, afhængigt af parcellernes dyrkningsmæssige status, overfor hegning.

Kildeværdi: Engparcellernes fysiske struktur er af kildemæssig interesse.

Engparcellerne er meget sårbare overfor terrænændringer.

Evaluerings: I tidsrummet fra 1950 til 1995 er der foretaget en regulering af Vejle Å, der har medført, at åløbet langs sydsiden af engparcellerne er rettet ud. Reguleringen har medført en ændring af sognegrænsen, som samtidig har forudsat et mageskifte mellem ejerlavene på hver side af åen. På baggrund af de benyttede kilder kan de fortællelæssige og kildemæssige konsekvenser af ændringerne ikke umiddelbart vurderes, idet det afhænger af omfanget af udførte terrænændringer m.m. Ændringerne har ingen konsekvenser for tilgængeligheden.

5.2 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Ravning ejerlav

5.2.1 Indikatorer for fortællelærdi og kildeværdi

- *Arealanvendelse*

I forhold til den beskrevne værdi påvirkes kulturmiljøet som helhed af ændringer i arealanvendelsen, der adskiller sig fra det traditionelle landbrugs-samfunds arealanvendelse, idet sådanne ændringer (f.eks. skovrejsning eller byggeri) vil reducere fortællingens landskabelige tydelighed.

Karakteristiske ændringer i arealanvendelsen indenfor ejerlavet i tidsrummet fra 1950 til 1995 er en lille vækst i skovarealet kombineret med en stigende dominans af nåletræ. Tilplantningen er først og fremmest sket i små lommer ind i skoven, så skoven fremstår velarronderet. Arronderingen slører landskabets geomorfologiske karakter. I ådalen sker der en forsumpning af engarealerne, så mosearealet stiger. Dette skyldes antagelig manglende vedligeholdelse af dræningerne fremkaldt dels af at tilskuddet til dræning er bortfaldet, dels af at engarealernes landbrugsøkonomiske betydning er reduceret.

Figur 9. Vejle Ådal. Karakteristiske ændringer i arealanvendelen i perioden 1950 til 1995 er en lille vækst i skovarealet og en stigende dominans af nåletræ. Foto: Helge Knudsen, Luftfoto-Syd.

- *Arealgrænser*

Kulturmiljøet som helhed er meget sårbart overfor ændringer i arealgrænser, der medfører nedlæggelse af hegn, diger og grøfter, der er del af udskiftningens ejendoms- og brugsstruktur. Arealgrænserne er et væsentligt element i karakteriseringen af kulturmiljøet, idet de udtrykker ejendoms- og brugsforhold til jord. I sidste del af perioden medfører strukturudviklingen i landbruget, at ejendomsskel, der er med til at beskrive jordfordelingsprincipperne i udskiftningen omkring 1800, begynder at blive nedlagt. De oplevelsesmæssige konsekvenser er endnu begrænsede, men tendensen kan forventes at fortsætte.

Mindre strækninger af ejerlavsdiger og -hegn er forsvundet i det undersøgte tidsrum. Ejerlavsdiger er dog som helhed endnu under begrænset pres fra gårdsammenlægninger.

Især i den vestlige del af ejerlavet er der i perioden 1950 til 1995 nedlagt en række markveje, der illustrerede udskiftningsstrukturen i landsbyen og de enkelte udflyttede gårdes relation til Ravnings landsby. Nedlæggelsen af markveje har både haft betydning for forståelsen af fortællingen om Ravnings bys udskiftning og for mulighederne for at færdes i landskabet og få en bredere sansemæssig forståelse af udskiftningsstrukturen.

Karakteristisk for udviklingen fra 1950 til 1995 er, at de enkelte markflader bliver større og større. Ændringerne i markstrukturen har væsentlige konsekvenser for landskabets fremtræden, idet det ændrer fortællingen om Ravnings fra en fortælling om et landskab med en karakteristisk småskaleret landbrugsstruktur med mindre og alsidige bedrifter til et landskab med en helt anden skala og en større grad af homogenitet.

I tidsrummet fra 1950 til 1995 er der foretaget en regulering af Vejle Å, der medførte, at åløbet langs sydsiden af engparcellerne blev rettet ud. Reguleringen har medført en ændring af sognegrænsen, som samtidig har forudsat et mageskifte mellem ejerlavene på hver side af åen.

- *Vegetation*

I løbet af den undersøgte periode udskiftes store dele af skræntskoven fra løvtræ til nåltræ. Skiftet fra løv til nål illustrerer en ændring i skovens funktion fra primært at være del af et lokalt selvforsyningsystem til at være rettet mod et større, kommercielt marked.

Stigningen i nåltræsandelen formidler en markant anden skovkarakter end den blandede løvskov førhen.

- *Bygningsstruktur og -funktion*

Forståelsen af bygningsstruktur- og funktion i Ravning er meget sårbar overfor bygningsplaceringer, der bryder med vejlandsbyens bebyggelsesmønster, og overfor funktionsændringer og arkitektoniske ændringer af bygningernes fremtræden, der slører deres funktion i det traditionelle landsbysamfund og deres arkitektoniske særpræg.

Karakteristisk for udviklingen fra 1950 til 1995 er, at en række kollektive institutioner, der har haft en væsentlig rolle i lokalsamfundet i første halvdel af 1900-tallet, nedlægges. Det drejer sig om skolen, brugsforening/købmand og vandværk.

Bygningerne findes fortsat, men er tomt for deres oprindelige funktioner. Ændringen af bygningernes funktion vil ofte medføre ombygninger, der både reducerer bygningernes arkitektoniske og kulturhistoriske kildeværdi og forringer muligheden for at forstå deres oprindelige funktion og rolle.

I tidsrummet fra 1950 til 1995 er der sket en betragtelig udvidelse af bygningsmassen på den ejendom, hvor smedjen ligger. Luftfotos antyder, at ejendommen har fungeret som smedje i hele tidsrummet fra 1950 til 1995. Den repræsenterer således en stærk kontinuitet i udviklingen, dvs. et levende kulturmiljø. Hvis smedjens værdi imidlertid er defineret som en arkitektonisk værdi og som en illustration af en bestemt tids smedjetype, indicerer ændringerne med ombygning og udvidelse en forringelse af kulturmiljøets tilstand.

På gårdene sker der en del bygningsudvidelser. Der sker imidlertid ikke nogen brud med strukturen i vejlandsbyen.

- *Enkeltelementer/ -monumenters tilstand*

Et karakteristisk enkeltelement knyttet til tidligere tiders arealanvendelses-systemer er fægangene. Fægangene i Ravning har ledt kreaturerne fra landsbyen, ned over skrænterne og ned til ådalen. Fægangene er markeret af diger og stynede hegn. Fægangene er ikke længere i brug. De trues derfor af manglende vedligeholdelse eller af direkte nedlæggelse som følge af ændret arealanvendelse. Fægangenes struktur er bevaret intakt igennem perioden.

5.2.2 Indikatorer for tilgængelighed

- *Visuel adgang*

Kulturmiljøets omfang, form og landskabelige placering gør fjernoplevelsen irrelevant for kulturmiljøet som helhed. Vurderingen af den visuelle tilgængelighed er således knyttet til kulturmiljøets enkeltelementer.

De bygninger, der er udpeget som værdifulde dele af kulturmiljøet, ligger alle ud til offentlig vej. Deres visuelle tilgængelighed er således ikke særlig sårbar.

Diger og hegn kan erfares som linjer i landskabet, der afgrænser de enkelte ejendomme og ejerlavet. Stjernestrukturen er tydelig, men opleves vanskeligt fra jorden. Hegn bidrager til at tydeliggøre strukturen. Den største trussel mod den visuelle adgang til at opleve ejendomsstrukturen er tilplantning. Den tilplantning, der sker indenfor og omkring ejerlavet fra 1950 til i dag, er imidlertid så begrænset, at den ikke ændrer områdets visuelle tilgængelighed.

- *Fysisk adgang*

Muligheden for at færdes indenfor det område, der omfatter Ravnings ejerlav, er af væsentlig betydning for at få en oplevelse og forståelse af strukturen i ejerlavet og af delelementernes forskellige funktioner. Mulighederne for at opleve området er således sårbare overfor nedlæggelsen af veje og stier, overfor tilbagegang i den type udyrkede arealer, der typisk er uhegnede, f.eks. hede, mose og eng, og overfor hegning af denne type arealer.

Der er i det undersøgte tidsrum nedlagt en række markveje indenfor ejerlavets område. Det drejer sig først og fremmest om markveje, der førte inde fra landsbyen og ud over markerne, og som var med til at understrege stjerneudskiftningens princip. Vandel jernbanes tracé konverteredes i løbet af perioden fra jernbane til rekreativ sti, hvilket har givet forbedrede færdselsmuligheder på langs af ådalen og dermed lettere adgang til at opleve de til ejerlavet hørende engparceller.

5.2.3 Konklusion, Ravnings ejerlav

Som helhed betragtet har Ravnings ejerlav undergået få fysiske ændringer i tidsrummet fra 1950 til 1995. Det er dog i sin generelle fremtræden præget af den udvikling, der har gjort sig gældende i landdistrikterne i de seneste 50 år. Det drejer sig dels om en gradvis udviskning af arealgrænserne fra udskiftningen gennem skovrejsning og fjernelse af diger, hegn og markveje dels om en overordnet ændring i ejerlavets funktionelle struktur, idet ændringerne i arealanvendelsen indikerer, at det traditionelle samspil mellem indmark og udmark er ophørt. Strukturæssigt skifter landskabet fra et landskab med smågårde og små marker til et landskab med få gårde, der stadigvæk følger moderniseringsprocesserne i landbruget, og store markflader. En lang række funktioner i landbosamfundet centraliseres i løbet af perioden og medfører bl.a., at de dertil knyttede bygninger i Ravnings overgår til andre funktioner.

5.3 Del af hærvejen med Ravning bro

Kulturmiljøet udgør spor af et af oldtidens og middelalderens vigtigste vejforløb. Det består af en række anlæg, der i fællesskab beskriver og dokumenterer områdets funktion som vigtigt overgangssted over Vejle Å. Delelementerne er med til at illustrere vilkårene for færdsel dels gennem de skiftende hulvejsforløb, dels gennem anlæggelse af forsvarsanlæg i tilknytning til vejforløbet. Broen illustrerer vikingetidens tekniske og ressourcemæssige formåen samt det aktuelle vejforløbs betydning. Anlæggene findes på skrænterne ned til åen og nede i ådalen i forbindelse med overgangsstedet. Anlæggene er anlagt fra 300-tallet e.Kr. til middelalderen.

5.3.1 Helheden

- Type: Vejforløb med ledsageanlæg.
- Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, på grænsen mellem Nørup, Bredsten og Egtved sogne.
- Kvalitet: Kulturmiljøet udgøres af en række anlæg, der i fællesskab beskriver og dokumenterer områdets funktion som vigtigt overgangssted over Vejle Å. Anlæggene findes på skrænterne ned til åen og nede i ådalen i forbindelse med overgangsstedet. Der savnes en nærmere tilstandsbeskrivelse som reference for evalueringer af miljøets tilstand.
- Dele:
- A. Hulvejsspor ned over skrænterne på begge sider af ådalen.
 - B. Ravningbroen, rester af træbro fra 900-tallet. Til bevarelse af broen er der udlagt en jordvold over broforløbet på tværs af ådalen.
 - C. Vold NV for brohovedet.
 - D. Troldborg Ring, voldsted fra yngre jernalder.
- A-D Se selvstændige beskrivelser.
- Datering: 300-tallet e.Kr. til middelalder.
- Fortællerværdi: Kulturmiljøets overordnede fortællerværdi udgøres af de konkrete, fysiske spor af et af oldtidens og middelalderens vigtigste vejforløb. Delelementerne er med til at illustrere vilkårene for færdsel dels gennem de skiftende hulvejsforløb, dels gennem anlæggelse af forsvarsanlæg i tilknytning til vejforløbet. Broen illustrerer vikingetidens tekniske og ressourcemæssige formåen samt det aktuelle vejforløbs betydning.
- Kulturmiljøet er sårbart overfor terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning.

Visuel adgang:	Kulturmiljøet som helhed kan ikke opfattes visuelt, især på grund af skoven på skrænterne. Terrænforholdene, der bestemmer hulvejenes forløb ned gennem Fandensdal og voldstedets placering, kan til dels forstås fra sydsiden af ådalen. Kulturmiljøets visuelle kvaliteter er sårbare overfor yderligere tilplantning og tilgroning, først og fremmest i ådalen. Rydning af bevoksning vil til gengæld betyde en forbedring af de visuelle oplevelsesmuligheder.
Fysisk adgang:	De veje, der ifølge kortmaterialet giver adgang til området, er primært offentlige veje. Skoven er privat og færdsel udenfor vej og sti er således ikke tilladt. En del af de kulturhistoriske spor er således ikke offentligt tilgængelige.
Kildeværdi:	Se dele A-D.

5.3.2 Hærvejen A

Type:	Hulveje.
Beliggenhed:	Vejle Amt, Egtved Kommune, i grænseområdet mellem Nørup, Bredsten, Egtved og Ødsted sogne.
Kvalitet:	Hulvejsspor ned gennem dalene nord og syd for åen. Hulvejene løber fra moræneplateauet ned gennem slugter på hver side af åen ned til selve ådalen. Sporene udgør et af hærvejens forløb ned over Vejle Ådal.
Datering:	Oldtid til ?
Fortællerværdi:	Hulvejene fortæller sammen med det nuværende vejtracé om mere end et årtusinds trafikhistorie. Hulvejene er meget sårbare overfor terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning.
Visuel adgang:	Hulvejenes visuelle tilgængelighed er lav, idet de er skovbevoksede. Vejene løber imidlertid parallelt med det moderne vejforløb, så de muligvis kan anes herfra. Den visuelle tilgængelighed kan forbedres ved rydning.
Fysisk adgang:	Skoven er privat, og færdsel udenfor vej og sti er således ikke tilladt. Hulvejene er dermed fysisk utilgængelige.
Kildeværdi:	Hulvejene viser nogle af hærvejens vejtracéer. Afhængigt af skovdyrkningsmetoder kan der være arkæologiske interesser knyttet til tracéerne. Hulvejene er meget sårbare overfor terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning.

Evaluering: Hulvejssystemet ligger i skov. Dets form, placering og tilstand er ikke beskrevet nærmere i amtets udpegning. I det undersøgte tidsrum er der sket en konvertering af løvskov til nåleskov. Det indikerer, at der kan have fundet en omfattende jordbearbejdning sted, som især kan have konsekvenser for eventuelle arkæologiske informationer.

5.3.3 Hærvejen B (Ravningbroen)

Type: Bro.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, på grænsen mellem Nørup, Bredsten og Egtved sogne.

Kvalitet: Ravningbroen består af rester af den bærende konstruktion samt af brolægningen af en 800 m. lang træbro, der har krydset tværs henover den lave, fugtige ådal. Kulturelementet er i national og international særklasse. Til bevaring af broen er der udlagt en jordvold over broforløbet.

Datering: 900-tallet.

Fortællerværdi: Jordvolden markerer det oprindelige broforløb. Den udgør den væsentligste fortællende værdi knyttet til landskabet. Ved siden af det oprindelige tracé er et lille stykke af broen rekonstrueret.

Fjernelse af jordvolden vil væsentligt reducere forståeligheden af kulturelementet på trods af det øvrige informationsmateriale knyttet til lokaliteten.

Visuel adgang: Jordvolden ligger synligt fra vejen, der krydser ådalen, samt fra jernbanestien langs nordsiden af ådalen.

Den visuelle oplevelse af broforløbet er sårbar overfor tilgroning/tilplantning.

Fysisk adgang: Arealet, hvorpå jordvolden ligger, er erhvervet af staten i forbindelse med jordvoldens anlæggelse. Arealet er offentligt tilgængeligt.

Kildeværdi: Broens kildeværdi er knyttet til de bevarede rester af trækonstruktionen.

Broresterne er meget sårbare overfor vandstandsændringer, terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning.

Evaluering: Broen var ikke kendt og synlig i 1950. Sætninger i ådalen har af bevaringsmæssige hensyn gjort det nødvendigt at dække broen med en jorddæmning. For at kunne etablere dæmningen har staten opkøbt det areal,

hvorpå broen ligger. Dæmningen har, ud over at sikre fortidsmindets bevaring, betydet en forbedring af kulturmiljøets tilstand i relation til fortælle-værdi, idet dæmningen illustrerer broens oprindelige forløb. Det offentlige ejerskab medfører desuden forbedrede adgangsmuligheder til monumentet for offentligheden.

5.3.4 Hærvejen C

Type:	Voldanlæg.
Beliggenhed:	Vejle Amt, Egtved Kommune, Nørup sogn, syd for Ravning landsby på den nedre del af skrænten ned til ådalen.
Kvalitet:	Langstrakt, tresidet voldanlæg med åbning op mod skrænterne, placeret på terrasse få meter over ådalen. Anlægget tolkes som forsvarsanlæg eller som anlægsplads i forbindelse med konstruktionen af Ravningbroen (Sørensen og Tom-Petersen 1997).
Datering:	Oldtid ?
Fortælle-værdi:	Anlæggets fortælle-værdi afhænger af tolkningen af dets funktion. Hvis volden omslutter en anlægsplads for broen, er en visuel sammenhæng mellem de to elementer af væsentlig fortælle-mæssig værdi. Volden og pladsen bagved er sårbare overfor terrænændringer og intensiv jordbearbejdning.
Visuel adgang:	Hvis anlægget er en anlægsteknisk del af Ravningbroen, er en visuel sammenhæng mellem de to kulturhistoriske elementer af væsentlig fortælle-mæssig værdi.
Fysisk adgang:	Skoven er privat og færdsel udenfor vej og sti er således ikke tilladt. Voldanlægget er dermed fysisk utilgængeligt.
Kilde-værdi:	Volden og pladsen indenfor volden kan indeholde informationer om anlæggets funktion. Anlægget er meget sårbart overfor terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning.
Evaluerings-	Anlægget har gennem hele perioden ligget i løvskov. På baggrund af de benyttede data kan der ikke registreres nogen ændringer.

5.3.5 Hærvejen D (Trolborg Ring)

Type:	Voldsted
Beliggenhed:	Vejle Amt, Egtved Kommune, Nørup sogn, syd for Ravning landsby, vest for hulevejene ned til Vejle å, ved den øvre kant af skrænten.

Kvalitet: Troldborg Ring er et lille kredsvoldanlæg med en diameter på ca. 50 m. Det tilhører en type jyske voldsteder, der typisk er placeret ved overgangssteder eller vejforløb. Voldstedet er beplantet med skov. Den nordlige del er tilplantet med bøg indenfor de seneste 15 år. På den sydlige del stod der endnu i 1997 en ældre rødgranbevoksning.

Datering: 300-tallet.

Fortælleverdi: Voldstedets fortælleverdi udgøres af dets forsvarsteknisk betingede lokalisering samt af dets særlige, karakteristiske form, der klassificerer det blandt en række andre voldsteder af tilsvarende type, hvis funktion har været at forsvare adgangsveje mod indtrængende. Anlægget får således en del af sin fortælleverdi i sammenhæng med sporene af vejforløbet mod øst.

Voldstedet er sårbart overfor terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning. Anlæggets forståelighed som særlig type, knyttet til veje, er sårbart overfor en visuel og fysisk adskillelse fra de øvrige anlæg i området.

Anlæggets fortælleverdi ville kunne forbedres gennem en rydning af bevoksningen på og omkring voldstedet, alternativt gennem en konvertering af rødgranbevoksningen til bøg, så voldstedet fremstår som en sammenhængende helhed. Ud over en større stormfasthed giver en bøgebevoksning på længere sigt bedre muligheder for at opleve voldstedet i sin helhed og i relation til omgivelserne end en nåletræsbevoksning.

Visuel adgang: Voldstedet og dets kontekst kan vanskeligt opleves på afstand, idet området er skovdækket.

Rydning af bevoksning vil betyde en forbedring af de visuelle oplevelsesmuligheder.

Fysisk adgang: Skoven er privat. Ifølge kortmaterialet er der ingen stier, der fører hen til voldstedet. I forbindelse med dispensation fra NBL § 12 er der givet offentligheden adgang til voldstedet ad en sti gennem skoven.

Kildeverdi: Der har været foretaget udgravninger i anlægget. Volden og pladsen indenfor volden kan indeholde yderligere informationer om anlæggets funktion og alder. Anlægget er meget sårbart overfor terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning.

Evaluerings: I 1950 var hele voldstedet dækket af en tæt nåletræsbevoksning. Denne er siden på den nordlige del af voldstedet konverteret til bøg (Søren-

sen & Tom-Petersen 1997). I forbindelse med dispensationen til fornyet beplantning er der sikret offentligheden adgang til voldstedet. Voldstedets tilgængelighed er således forbedret, ligesom dets oplevelsesmæssige kvalitet på længere sigt må forventes forbedret, når bøgebeplantningen vokser op. En yderligere forbedring af fortælleleværdien vil kunne skabes ved afdrift af den resterende nåletræsbevoksning.

Den tilbageværende rødgranbevoksning kan tænkes at være særligt sårbar overfor stormpåvirkning, hvilket igen kan medføre større beskadigelser af voldanlægget. Skaderne efter orkanen den 3. december 1999 kendes ikke. Da nytplantningen af voldstedet er sket med dispensation må det forventes, at dispensationen har indeholdt vilkår for en skånsom tilplantning, så arkæologiske værdier har lidt begrænset skade.

5.4 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af del af hærvejen med Raving bro

5.4.1 Indikatorer for fortælleleværdi og kildeværdi

- *Arealanvendelse*

De forskellige dele af vejforløbet er sårbare overfor arealanvendelse, der medfører voldsom jordbearbejdning og terrænregulering. Voldanlæggene og hulvejene ligger i skov, og da en del af skoven i løbet af perioden er blevet udskiftet fra løvskov til nåleskov, kan det forventes, at dele af anlæggene er forstyrret i denne proces. Forstyrrelserne vil først og fremmest kunne have betydning for anlæggenes arkæologiske kildeværdi, mens forstyrrelserne ikke er så omfattende, så de påvirker fortælleleværdien.

Ravingbroens kildeværdi er knyttet til de bevarede rester af trækonstruktionen og til eventuelle andre, arkæologiske levn i tilknytning til anlægget. Disse rester er meget sårbare overfor vandstandsændringer, terrænændringer samt intensiv jordbearbejdning. Dette har medført, at man indenfor de senere år har dækket broen med et jorddige, tværs over ådalen. Jordvolden markerer således det oprindelige broforløb. Den udgør dermed en væsentlig forbedring af broens fortælleleværdi, idet broforløbet nu er synliggjort for iagttageren. Ved siden af det oprindelige tracé er et lille stykke af broen rekonstrueret.

- *Enkeltmonumenterne*

Terrænregulering udgør den primære trussel imod hærvejsforløbets del-elementer. Jordbearbejdning i forbindelse med skovarbejde kan i perioden have forstyrret de arkæologiske værdier knyttet til monumenterne. Monumenternes fortælleleværdi som helhed synes ikke forringet. Ravingbroens fortælleleværdi er forbedret i kraft af jordvolden.

5.4.2 Indikatorer for tilgængelighed

- *Visuel adgang*

Hærvejsforløbet som helhed kan ikke opfattes visuelt, især på grund af skoven på skrænterne. Terrænforholdene, der bestemmer hulvejenes forløb ned gennem Fandensdal og voldstedets placering, kan til dels forstås fra sydsi-

den af ådalen. Kulturmiljøets visuelle kvaliteter er sårbare overfor tilplantning og tilgroning. Rydning af bevoksning vil tilgængelig betyde en forbedring af de visuelle oplevelsesmuligheder. I området findes gennem hele perioden en hel del nåleskov. Nåleskoven skaber i mange tilfælde en tættere barriere for indsyn end løvskov. En skift til løvtræ ville således på længere sigt kunne medføre en forbedret visuel adgang til anlæggene.

For visse dele af anlægget er en visuel sammenhæng af betydning for fortællingens forståelighed. Det drejer sig især om de to voldanlægs forbindelse med vejtracéet og broen.

- *Fysisk adgang*

De veje, der ifølge kortmaterialet giver adgang til området, er primært offentlige veje. Skoven er privat og færdsel udenfor vej og sti er således ikke tilladt. En del af de kulturhistoriske spor er dermed ikke offentligt tilgængelige. Broen ligger på offentligt ejet areal.

I forbindelse med gentilplantningen af Troldborg Ring er der givet offentlig adgang til benyttelse af en parkeringsplads i nærheden af voldstedet.

5.4.3 Konklusion hævejen

De væsentligste påvirkninger af hævejens tilstand i tidsrummet fra 1950 til i dag udgøres af skovdriften på skrænterne ned til ådalen samt konserveringen af Ravningsbroen. Effekterne af ændringerne er både negative og positive. Skovtilplantning i det undersøgte tidsrum foregår generelt set med maskinkraft og involverer ofte en kraftig jordbearbejdning. Dette indikerer, at der kan være sket beskadigelser af de kulturhistoriske monumenter. Reguleringen af vandstanden omkring Ravningsbroen har dels sikret dens bevaring, dels gjort den synlig og mere forståelig for publikum.

5.5 Vandel jernbane

Kulturmiljøet udgøres af en jernbanestrækning med to stationer. Jernbanestrækningen løber i ådalen. Jernbanen med stationer er anlagt mellem 1897/1914 og nedlagt i 1957. Traceet er i dag udlagt som rekreativ sti.

Jernbanen er anlagt i ådalen for at imødekomme kravene til et meget gradvist stigende terræn. Dette medførte, at stationerne for Lihmskov og Ravningskom kom til at ligge nede i ådalen uden forbindelse til den øvrige bebyggelse.

5.5.1 Helheden

Type: Jernbanestrækning med to stationer.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Nørup, Egtved og Bredsten Sogne.

Kvalitet: Kulturmiljøet udgøres af en jernbanestrækning med de to

stationer Ravning Station og Lihmskov Station. Jernbanestrækningen løber i ådalen.

Dele: A. Jernbanetracéet.
B. Lihmskov Station.
C. Ravning Station.

A-C Se selvstændige beskrivelser.

Datering: 1897/1914 (fungerede indtil 1957).

Fortælleverdi: Jernbanen med tilhørende stationer fortæller historien om ønsket om forbedrede transportmuligheder omkring industrialiseringen. Banen løber fra Vejle over Vandel til Grindsted. De to stationer Ravning og Lihmskov er eksempler på stationsplaceringer, der ikke fører til bydannelse.

Jernbanestrækningen som stisystem er sårbar overfor ændringer i stiforløbet. Betydningen af det omgivende landskabs fremtræden for fortællingen er afhængig af den nærmere definering af fortælleverdien ved jernbanen. Hvis fortællingen skal indbefatte jernbanens forhold til terrænet eller landskabets fremtræden på anlægges-tidspunktet, stiller dette særlige krav til omgivelsernes tilstand.

Visuel adgang: Synes umiddelbart god, men strækningen kan være svær at se enkelte steder pga. skov og tilplantning omkring jernbanen.

Kulturmiljøets visuelle kvaliteter er sårbare overfor tilplantning og tilgroning. Rydning af bevoksning vil tilgængæld betyde en forbedring af de visuelle oplevelsesmuligheder.

Fysisk adgang: De veje, der ifølge kortmaterialet giver adgang til stationerne, er offentlige veje. Jernbanestien er en offentlig sti.

Kildeverdi: Se A-C.

5.5.2 Jernbane A

Type: Jernbanetracé.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Nørup, Egtved og Bredsten sogne.

Kvalitet: Tracéet løber langs nordskrænten i ådalen for at udnytte den jævne stigning i terrænet. Placeringen er karakteristisk

for mange af de danske jernbaneanlæg. Jernbanesporet fungerer i dag som rekreativ sti.

Datering: 1897/1914 til 1957.

Fortællerværdi: Jernbanesporet med tilhørende stationer fortæller historien om udbygningen af færdsels- og transportmulighederne i forbindelse med industrialiseringen. Tracéets forløb og udformning illustrerer jernbanens krav til særlige terrænforhold.

Fortællingen er sårbar overfor ændringer i det nuværende stiforløb, som følger jernbanetracéet.

Visuel adgang: Jernbanesporet/stien kan ses fra flere steder i ådalen dels fra veje, der krydser sporet, dels fra en række udsigtpunkter. Den visuelle adgang trues først og fremmest af tilgroning i ådalen.

Fysisk adgang: Jernbanestrækningen fungerer i dag som en offentlig sti.

Mulighederne for at opleve jernbanestrækningen er sårbar overfor nedlæggelsen af tilstødende offentlige veje og stier.

Kildeværdi: Jernbanetracéets fysiske struktur kan være af kildemæssig interesse.

Jernbanetracéet er sårbart overfor ændringer i areal-anvendelse og vegetation, der vil kunne skjule eller slette spor af tracéet.

Evaluerings: I 1950 er jernbanen endnu i drift og udgør således et levende og karakteristisk kulturmiljø med sin placering i ådalen og de dertil knyttede stationer. I 1957 nedlægges jernbanen, og tracéet ligger i en årrække ubenyttet, hvorefter det etableres som rekreativ sti. I relation til fortællerværdi gennemløber jernbanen således en forringelse og derefter en forbedring i løbet af det undersøgte tidsrum. Ud fra en oplevelsesmæssig synsvinkel er tilgængeligheden som helhed forbedret, idet almenheden nu har mulighed for frit at opleve tracéets forløb.

5.5.3 Jernbane B (Lihmskov)

Type: Jernbanestation.

Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Bredsten Sogn. Lihmskov stationen er placeret i Vejle Ådal, ca. 2 km syd for Lihmskov.

Kvalitet: Stationen består af selve stationsbygningen, et udhus og et pakhús af træ. Stationsbygningen er i dag overgået til privatbolig.

- Datering: Opført 1897. Jernbanen er nedlagt i 1957.
- Fortælle-værdi: Stationen er bygningsmæssigt karakteristisk. Karakteristisk er desuden den omstændighed, at der ikke er vokset nogen bebyggelse op i tilknytning til stationen, som det ellers så ofte er sket andre steder. I forbindelse med stationsbygningens overgang til privatbolig må der antages at være sket visse bygningsmæssige ændringer.
- Visuel adgang: Stationen ligger ud til jernbanestien. Bygningerne er desuden delvis synlige fra vejen langs nordsiden af Sletskovbanke. Den visuelle tilgængelighed er sårbar overfor tilplantning og tilgroning.
- Fysisk adgang: Den offentlige jernbanesti fører forbi bygningerne, men selve stationen er privat ejendom.
- Kildeværdi: Bygningstekniske og arkitektoniske informationer om stationens udformning?

Evaluerings: Indtil 1957 er stationen stadig i brug. Derefter demonteres banen, og stationen ligger tilsyneladende ubenyttet hen. I dag er stationsbygningen overgået til privat beboelse, hvilket kan forventes at have medført bygningsmæssige forandringer. Arealet omkring bygningerne er lavet om til have. Der er desuden sket en vis tilgroning omkring stationen. Stationens fysiske træk er relativt velbevarede, men funktionsændringerne medfører en generel forringelse af kulturmiljøets værdi. Fortællingens tydelighed er reduceret, kildekvaliteter relateret til bygningernes arkitektur og til de omgivende anlæg er forstyrret, og offentlighedens adgang er forringet pga. stationens overgang til privat ejendom.

5.5.4 Jernbane C (Ravning)

- Type: Jernbanestation.
- Beliggenhed: Vejle Amt, Egtved Kommune, Nørup Sogn. Ravning station ligger på nordsiden af Vejle Ådal, ca. 2 km syd for Ravning landsby.
- Kvalitet: Stationsbygning af røde mursten og et karakteristisk halvtagsudhus, der oprindeligt indeholdt dasser. Bygningernes arkitektoniske kvaliteter er ikke nærmere beskrevet i amtets materiale. Stationen er i 1995 indrettet til udstilling om Ravningbroen. Bygningens anvendelse fra jernbanens nedlæggelse til dens omdannelse til udstillingsbygning er ikke angivet i kildematerialet.
- Datering: ? (ca.1900).
- Fortælle-værdi: Stationens bygninger fremstår karakteristisk som stationsbygninger. En del af Ravning stations særlige fortælle-værdi udgøres af den isolerede beliggenhed nede i ådalen.

Figur 10. Ravning station. En del af dens særlige fortællerværdi består i stationens isolerede beliggenhed nede i ådalen. I forgrunden en rekonstruktion af en del af vikingetidsbroen ved Ravning. Foto: Gert Hougaard Rasmussen, Vejle amt.

Visuel adgang: Stationen kan ses fra den anden side af ådalen. Den visuelle adgang er sårbar overfor tilgroning eller tilplantning af ådalen.

Fysisk adgang: Offentlig vej og sti fører lige forbi bygningen, og bygningerne er tilgængelige for offentligheden i kraft af deres funktion som udstillingsbygninger for Ravningbroen.

Kildeværdi: Bygningstekniske og arkitektoniske informationer om stationens udformning?

Evaluerings: Bygningens funktion fra jernbanens nedlæggelse i 1957 til etableringen af udstillingen om Ravningbroen kendes ikke, og det er derfor vanskeligt at vurdere, hvilke typer af bygningsforandringer, der kan have fundet sted, og som kan have indflydelse på fortælle- og kildeværdien.

5.6 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Vandel jernbane

5.6.1 Indikatorer for fortællerværdi og kildeværdi

- *Arealanvendelse*

Jernbanen nedlægges i 1957, men etableres siden som rekreativ sti. Der sker således en forringelse af kulturmiljøet i løbet af perioden, men en del af kulturmiljøets fortællerværdi genskabes ved anlæggelsen af sporet som offentlig sti. Stationsarealet omkring Lihmskov station bliver til have.

- *Arealgrænser*

En del af det tidligere stationsareal ved Lihmskov afgrænses og ændres til have.

- *Bygningsstrukturer og -funktion*

Stationerne nedlægges i 1957 og overgår til andre funktioner. Dette kan have medført visse bygningsmæssige ændringer, som imidlertid ikke kan aflæses af det kartografiske materiale. Kilderne til disse informationer er amtets udpegninger, men denne type informationer vil, når det gælder nyere tid, antagelig være tilgængelige gennem BBR-registret.

5.6.2 Indikatorer for tilgængelighed

- *Fysisk adgang*

Jernbanestien er gjort til offentlig sti og fører således lige forbi de to stationsbygninger. Lihmskov station lukkes for offentligheden ved overgangen til privat bolig, mens Ravning station åbnes som udstilling.

5.6.3 Konklusion Vandel jernbane

Udviklingen for Vandel jernbane fra 1950 til i dag udgør et stykke typisk dansk jernbanehistorie. Som jernbane betragtet mister kulturmiljøet i kilde- og fortællerværdi gennem nedlæggelsen i 1957, men med sin reetablering som cykel- og vandresti bliver dette kulturmiljø på nogle måder lettere tilgængeligt og dermed bedre i stand til at formidle jernbanehistorien til iagttageren end tidligere. Muligheden for at opleve det gamle baneforløb, kravene til terrænforhold og de isoleret placerede stationer forbedres gennem etableringen af sporet som offentlig sti. Evalueringen af kulturmiljøets tilstand må således afhænge af en stillingtagen til, hvilke kvaliteter ved kulturmiljøet der bør prioriteres højest.

6. Landskabet i Gundsø Kommune

6.1 Geografisk beskrivelse

Gundsømagleområdet udgøres af et småkuperet terræn med kun små højdeforskelle. Største højde er Spraglebjerg med 31 m. Området falder svagt mod vest, og topografien er især præget af to geologiske dannelsesformer. Den ene form er den hævede havbund, som flere steder danner et fladt forland. Denne landskabstype findes i de lavtliggende områder ved dalforløbene omkring Værebros og Hove å. Den anden dannelsesform er moræneaflejringer fra Weichsel-istiden, som danner et plateau på 20 til 25 meters højde mellem ådalene. På plateauet, ved Gundsømagle Nordmark, findes et mindre dødisområde, karakteriseret ved et småbakket og uroligt relief. Moræneplateauet er præget af ler- og sandblandede jorder, velegnet til landbrug.

De to dalsystemer omkring Værebros og Hove Å er karakteristisk forskellige, idet Værebros Ådal er bred, med dalens sider markeret af kystklinter fra stenalderhavet, mens Hove Ådal er smallere med forholdsvis stejle sider, dannet ved smeltevandserosion. Aflejringer af smeltevandssand langs Værebros Ådal udnyttes til råstofindvinding. Gundsømagle Holme er præget af store sammenhængende arealer med lavbundsjord, dannet ved ferskvandsaflejringer. Også områdets sydlige del er præget af forholdsvis mange, mindre ferskvandsaflejringer.

Figur 11. Geomorfoloisk kort over Gundsømagle området.
© GD Geografforbundet.

Landskabsbeskrivelsen tager udgangspunkt i de fire landskabsniveauer i tabel 1 og bygger på anvendelsen af enkeltelementer fra niveau 2 og 3 og i nogen grad også niveau 4. I forbindelse med Gundsømagleområdet er der adgang til et forholdsvist stort kulturgeografisk datasæt, hvilket gør en mere detaljeret anvendelse af indikatorer mulig. Udviklingen i området er beskrevet indenfor et tidsrum på 25 år fra ca. 1975 og frem

Inddelingen af Gundsømagle i områder på baggrund af landskabskarakter er angivet i bilag 2, side 101.

6.2 Område 1

6.2.1 Geografisk analyse, område 1

Landbrugsfladen er det dominerende træk i området, da 80% af arealet udnyttes som agerland (1996). På trods af den dominerende arealanvendelse er det dog mindre end 2% af kommunens indbyggere, som er beskæftiget med landbrug. Den forholdsvist gode jord afspejles i landbrugets afgrødefordeling. Vinterhvede udgør således 61% af korn afgrøderne (Danmarks Statistik 1998). Gennemsnits bedriftstørrelsen for de 110 bedrifter i Gundsø kommune var i 1997 44 ha. og dermed en smule større end landsgennemsnittet på 42 ha. Planteavl dominerer i området, og der er kun en mindre, animalsk produktion.

Området er opdelt i to mindre delområder, et sydligt, 1A og et nordligt, 1B. Grænsen herimellem dannes af Gundsømagle sø og søens forlængelse igennem tunneldalsystemet. Hove Å danner sammen med søen den egentlige afgrænsning mod de andre områder. Delområde 1A udgør det primære landbrugsområde og fremstår som ret uberørt af udviklingen igennem de sidste 200 år. Det er karakteriseret ved et forholdsvist jævnt terræn med gode jorder. Delområde 1B er derimod mere påvirket af byudviklingen omkring de to ekspanderende byområder, Gundsømagle og Jyllinge. Delområdets terræn er mere kuperet, og jordtyperne præges af mere sandede moræneaflejringer.

6.2.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 1A

• *Områdekarakter 1975-78*

Dette område fremstod i sjælden grad som et landbrugsområde, hvis oprindelige struktur stort set var uberørt af den moderne udvikling i landbruget. Denne struktur blev formet i forbindelse med udskiftningen for ca. 200 år siden. Bebyggelsen var i 1975 samlet i et antal mindre landsbyer, der fremstod forholdsvist intakte og med flere ældre gårde og huse bevaret i bykernen. Kombinationen af den gode landbrugsjord, et forholdsvist jævnt terræn og en hensigtsmæssig arrondering medvirkede til at bevare denne struktur. Udover landsbyerne fandtes to husmandsudstyknings i området.

• *Områdekarakter 2000*

Der er kun sket mindre ændringer i forhold til kortbladet i 1975, og landskabskarakteren er stort set uændret. Markfladerne er dog ændret og afspejler nutidens behov for store, sammenhængende dyrkningsflader. I forhold

til 1975 er der sket en udbygning af landsbyerne Gundsølille og Herringløse. I Gundsølille er denne udbygning sket i form af en skole og tilhørende idrætsplads, mens der i Herringløse er tale om en mindre udbygning i nordlig retning med nye parcelhuse. Med hensyn til andre landskabslementer er antallet af diger og vandhuller stort set uændret.

Arealer: I følge AIS (arealanvendelsen 1:25.000) er antallet af naturtyper ringe bortset fra en del mindre moser, som findes i forbindelse med mindre variationer i terræn- og jordbundsforhold. Markant er især fraværet af skove, og området fremstår som et primært landbrugsområde med forholdsvis store, ubrudte markfelter. Denne landskabskarakter skyldes en kombination af naturgeografiske forhold, og en forholdsvis ringe byudvikling.

Bebyggelse: Det sydlige landbrugsområde er karakteriseret ved et jævnt terræn med forholdsvis gode jorder. Det består af en homogen dyrkningsflade, som med én til to kilometers mellemrum bliver afbrudt af de seks, stjerneudskiftede landsbyer, Gerup, Tågerup, Gundsølille, Hvedstrup, Herringløse og Østrup. Disse landsbymiljøer fremstår som forholdsvis intakte og er ikke væsentligt berørt af moderne byudvikling. Specielt er landsbyerne Tågerup, Kirkerup og Østrup karakteriseret ved et intakt landsbymiljø, hvor flere af de gamle gårde er bevarede. Syd for Gundsømagle og vest for Kirkerup findes husmandsudstykningskerne Hejnstruplund og Kirkerup Mark.

Kulturlandskabet har i dette område bevaret sin karakter som traditionelt landbrugsområde, samlet omkring et antal velbevarede landsbyer. Dette understreges af, at der stort set ikke ses nogen bebyggelse udenfor de egentlige landsbyer. Dog findes et mindre antal udflyttergårde bl.a. omkring den største landsby, Herringløse.

De lineære elementer består af adskillige jorddiger og bevoksede diger, som udgår fra landsbyerne. Digerne medvirker til at fastholde indtrykket af den oprindelige stjerneudskiftning. De fleste af de oprindelige diger er dog blevet fjernet i forbindelse med forøgelse af markfelternes størrelse. Området gennemskæres fra nord til syd af Østrup Bæk, som er kraftigt reguleret.

Infrastrukturen består primært af et antal sogneveje, som forbinder de enkelte landsbyer. Vejene er med deres placering med til at understrege landsbyernes oprindelige stjerneudskiftning.

6.2.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 1A

- *Arealanvendelse:* Opdyrkning af engarealer langs Østrup Bæk.
- *Arealanvendelse:* Øget bebyggelse i landsbyerne og i deres udkant.
- *Arealanvendelse:* Øget bebyggelse på den egentlige landbrugsflade.
- *Arealanvendelse:* Evt. etablering af vindmøllepark
- *Lineære strukturer:* Regulering af Østrup Bæk.
- *Lineære strukturer:* Fjernelse af udskiftningsdiger.
- *Lineære strukturer:* Øget tilplantning med lineære hegn.
- *Vegetation:* Skovrejsning.
- *Infrastruktur:* Udbygning af infrastruktur.

6.2.4 Beskrivelse af landskabskarakter, område 1B

- *Områdekarakter 1975-78*

Dette delområde fremstod som en dyrkningsflade mellem de to større bysamfund, Jyllinge og Gundsømagle. Af 4-cm kortbladet fra 1975 fremgår, at udbygningen af byerne Jyllinge og Gundsømagle var påbegyndt, men påvirkningen fra disse nye bysamfund havde endnu ikke afsat markante spor i området. Det fremstod på dette tidspunkt stadig som et primært landbrugsområde karakteriseret ved en spredt gårdbebyggelse. Eneste landsby i området var Gundsømagle, som på dette tidspunkt stadig fremstod som en traditionel landsby, placeret centralt i en stjerneudskiftning. Funktionsændringen af byen var dog så småt ved at vise sig gennem en begyndende udbygning af byen mod nord. Arealanvendelsen i delområdet var karakteriseret ved forholdsvis ringe bevoksning og ingen skove.

- *Områdekarakter 2000*

Dyrkningsgrundlaget i delområdet er dårligere end i det sydlige delområde. Dette har sammen med områdets beliggenhed tæt på de to byer påvirket arealanvendelsen. En del af det nordlige område er således blevet udlagt til erhvervsarealer, og der er sket en udvidelse af infrastrukturen i forbindelse med udbygningen af Jyllinge. Også Gundsømagle, som indeholder den kommunale administration, har ændret karakter fra en traditionel landsby til en moderne parcelhusbebyggelse. Denne udvikling har tredoblet folketallet i løbet af 1960'erne og -70'erne.

Urbaniseringen præger på andre måder området. Centrale institutioner er placeret langs eller nær amtsvejen. Samtidig har en del landbrugsbygninger skiftet funktion og anvendes nu af håndværksvirksomheder. Området er fortsat præget af forholdsvis ringe bevoksning og ingen skove.

Arealer: Delområdet er karakteriseret af fraværet af større skov- og vådområder. I områdets nordlige del, op imod dødisområdet i område 2, forekommer der dog en række mindre vandhuller. Nærheden til Jyllinge og Gundsømagle har betydet, at det oprindelige landbrugsområde er blevet noget fragmenteret. Terrænet er jævnt, men dog mere kuperet end i delområde 1a. Dette giver sammen med de mere varierede jordbundsforhold en større variation i arealanvendelsen.

Bebyggelse: Den væsentligste bebyggelsesmæssige ændring er den kraftige ekspansion af den tidligere landsby, Gundsømagle. Gundsømagle udviklede sig i løbet af 1960'erne og -70'erne til en moderne parcelhusbebyggelse. Den nye bebyggelse har sløret karakteren af den gamle landsby og den tilhørende landbrugsjord; dog findes en del af landsbyens ældre huse bevaret i bymidten.

Bebyggelsen i det åbne land i øvrigt er spredt og ikke tilknyttet landsbyer som i delområde 1A. I delområdets nordlige del, i området ved Møllehaven, er der udlagt områder til blandet erhverv.

Lineære strukturer: Delområdet 1B adskiller sig fra det sydlige delområde 1A ved, at der kun findes et lille antal bevoksede jorddiger i området. Digerne markerer skellene mellem de spredtliggende gårde.

Infrastrukturen er præget af amtsvejen mellem Frederikssund og Roskilde, som går (i NS- retning) imellem de to byområder, Gundsømagle og Jyllinge. Amtsvæjen er blandt andet årsag til erhvervsområdernes placering i regionens nordlige del. Mindre sogne- og landeveje forbinder denne hovedfærdsåre med de enkelte bysamfund.

6.2.5 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 1B

- *Arealanvendelse*: Øget bebyggelse omkring Gundsømagle og langs amtsvejen.
- *Arealanvendelse*: Øget bebyggelse på den egentlig landbrugsflade.
- *Arealanvendelse*: Tilbagegang i arealet med vådområder.
- *Lineære strukturer*: Øget tilplantning med levende hegn.
- *Vegetation*: Skovrejsning.
- *Infrastruktur*: Udbygning af infrastruktur.

6.3 Område 2

6.3.1 Geografisk analyse, område 2

Dette område udgøres af et forholdsvist lille område i Gundsømagle sogns nordlige del. Området fremstår som et mindre, men markant dødisområde med sandede og ret varierende jordartsforhold. Det er præget af et uroligt og bakket terræn, hvilket understreges af fire navngivne høje mellem 23 og 31 meter.

6.3.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 2

- *Områdekarakter 1975-78*

Området rummede i 1975 et forholdsvist stort antal småskove, enge og vandhuller. Bebyggelsen fremstod meget varieret med en spredt bebyggelse i form af nogle få, fritliggende enkeltgårde.

- *Områdekarakter 2000*

I 2000 fremtræder området på samme måde som i 1975. Antallet af enge, småskove, vandhuller og moser er næsten uændret, men de marginale forhold, set i forhold til en landbrugsmæssig arealanvendelse, bevirker en større dynamik i dette område i forhold til det egentlige landbrugsområde, område 1. Dynamikken viser sig bl.a. ved, at nogle landskabselementer er blevet fjernet, men til gengæld erstattet af tilsvarende elementer andre steder i området.

Området er set ud fra et landbrugsmæssigt synspunkt mere marginalt i 2000 end det var i 1975, hvilket har resulteret i, at antallet af mindre vandhuller, enge og småskove er blevet en smule forøget. Antallet af jorddiger er uændret, dog er der ved Ørnebjerg etableret større markfelter, og i den forbindelse er en række levende hegn blevet nedlagt. Set under ét er områdets samlede arealanvendelse uændret igennem undersøgelsesperioden, bortset fra en mindre forøgelse af de ekstensivt drevne arealer.

Arealer: Områdets arealanvendelse afspejler det varierende naturgrundlag. Derfor ses et stort antal mindre vådområder i form af enge og moser, hvor-

til kommer flere, mindre skovarealer. Området fremstår med en ret kompleks og varieret arealanvendelse, og antallet af beskyttede natur- og halvkulturelementer er stort.

Bebyggelse: Bebyggelsen består af nogle få gårde, som er spredt fordelt i området.

Lineære strukturer: Der ses nogle enkelte, bevoksede jorddiger i området. Derudover findes en række afvandingsgrøfter i de lavereliggende dele af området.

Infrastruktur: Området gennemskæres af landevejen mellem Jyllinge og Gundsømagle; udover denne vej findes kun mindre markveje i området.

6.3.3 Delindikatorer for ændring af landskabskarakter, område 2

- *Arealanvendelse:* Øget bebyggelse langs landevejen.
- *Arealanvendelse:* Øget bebyggelse på den egentlig landbrugsflade.
- *Arealanvendelse:* Fjernelse af halvkulturarealer.
- *Vegetation:* Skovrejsning.
- *Lineære strukturer:* Øget tilplantning med levende hegn.
- *Infrastruktur:* Udbygning af infrastruktur.

6.4 Område 3

6.4.1 Geografisk analyse, område 3

Området er placeret i Gundsø kommunes nordlige del og er opdelt i to delområder, 3A med Værebros Ådal og 3B sydøst herfor med området ved Gundsømagle Sø. Hele området er, set ud fra et landbrugsmæssigt synspunkt, karakteriseret ved marginale forhold. Terrænet er lavtliggende og præget af marine- eller ferskvandsaflejringer som f.eks. ved Gundsømagle Holme. Andre dele af området er præget af afsmeltningsforholdene fra sidste istid som ved Gundsømagle Nordmark. Samlet set fremstår området som et blandet natur- og landbrugsområde. Arealtyperne består primært af mindre løvskove og af eng- og moseområder af ret varierende størrelse.

6.4.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 3A

• *Områdekarakter 1975-78*

Området er karakteriseret ved at være lavtliggende. Det udgør en del af Værebros Ådal, som er op til 2 kilometer bred her. Højden i området varierer mellem 6 og 10 meter. Jordtyperne, der skifter fra ferskvandsdannede jorder til sandede og grusede moræneaflejringer, bidrager sammen med topografien til områdets marginale karakter set ud fra et landbrugsmæssigt synspunkt. Lokaliseringen i den lavtliggende ådal betød i 1975, at større dele af området var vandlidende.

I området omkring Østrup Holme sås en forholdsvis stor samling af fritids- og helårsboliger.

- *Områdekarakter 2000*

Området fremtræder næsten uforandret igennem perioden, således er både infrastruktur og bebyggelse uændret. Ud fra en landbrugsmæssig betragtning er området dog blevet yderligere marginaliseret i forhold til 1975 og med en forøgelse af arealet med vådområder til følge.

Arealer: Gundsømagle Holme, som udgør områdets nordlige del, består af en blanding af marker og større vådområder samt bevoksning i form af krat.

Bebyggelse: I områdets sydlige del findes en større bebyggelse ved Østrup Holme. Øvrig bebyggelse ses udelukkende langs den tværgående sognevej.

Infrastruktur: Området er gennemskåret af et antal sogneveje. I den østlige del af området ses flere højspændingsledninger.

6.4.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 3A

- *Arealanvendelse*: Øget bebyggelse langs landevejen.
- *Arealanvendelse*: Udvidelse af bebyggelsen ved Østrup Holme.
- *Arealanvendelse*: Fjernelse af halvkulturrealer.
- *Lineære strukturer*: Øget tilplantning med levende hegn.
- *Vegetation*: Skovrejsning.
- *Infrastruktur*: Udbygning af infrastruktur.

6.4.4 Beskrivelse af landskabskarakter, område 3B

- *Områdekarakter 1975-78*

Dette område dannes af det nedre løb af Hove Å og er del af den tunneldal, som Hove Å løber i. Området rummer Gundsømagle Sø på 32 ha. og et noget større et eng- og mose område, som følger tunneldalens forløb. Søen var oprindeligt 1-1½ km længere, men ved reguleringen af Hove Å i 1896 formindskedes søens størrelse. I 1975-78 fandtes der en række mindre skove ved søens østlige ende, mens der sås en del kratbevoksning i områdets vestlige del.

- *Områdekarakter 2000*

Der er ikke sket større ændringer i undersøgelsesperioden. Den mest markante forandring af landskabskarakteren er opvæksten af skove og krat. Det tidligere frie udsyn til søen blokeres nu mange steder af krat, som er vokset op til en blandet løvskov.

Søen, de tilknyttede enge og skovene udgør et stort sammenhængende natur- og halvkultur område, der fremstår uden bebyggelse. Områdets karakter er blevet udviklet i retning af en øget rekreativ anvendelse. Foruden disse interesser er der knyttet store miljømæssige interesser til området.

Arealer: På skrænten ned mod søen findes en række langstrakte og smalle løvskove, som især består af pile-, birke- og ellekrat. I alt 370 ha. er her fredet igennem flere omgange i 1953, 1956, 1976 og 1993. Indtil 1950 var området kendt for sit store fugleliv, men blev i 1960-70 stærkt forurenet med olie og spildevand, som forringede biotopen. I dag er tilstanden forbedret.

6.4.5 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 3B

- *Arealanvendelse:* Fjernelse af halvkulturarealer gennem forøget dræning o. lign.
- *Lineære strukturer:* Øget tilplantning med levende hegn.
- *Lineære strukturer:* Ændring af åløb.
- *Vegetation:* Skovrejsning.

6.5 Område 4

6.5.1 Geografisk analyse, område 4

Kystområdet udgøres af en ca. 10 km lang strækning. De rolige forhold i fjorden kombineret med landhævningen efter istiden har bevirket, at kyststrækningen har et bugtet forløb. Selve kysten og det mest kystnære område veksler mellem lavtliggende områder domineret af litorina aflejringer og egentlige kystkliner. Inde i landet findes flere fossile kystkliner. Området er opdelt i to delområder, som er markant forskellige, idet det nordlige delområde udelukkende består af byområderne Jyllinge og Nordmark, mens det sydlige henligger som en næsten ubebygget kystzone, præget af landbrug og større strandengsarealer.

Folketallet i kommunen er fra 1965 steget fra 3721 indbyggere til 13516 i 1996. Denne vækst er især sket i Jyllinge og Gundsømagle.

6.5.2 Beskrivelse af landskabskarakter, område 4A

- *Områdekarakter 1975-78*

Fiskerlandsbyen Jyllinge fremstod i 1975 endnu som forholdsvis urørt af den moderne byudvikling. Som udgangspunkt var der tale om en kerne, bestående af et ældre landsby- og havnemiljø omkring Jyllinge Strandby. Denne ældre fiskerlandsby var placeret på en af kystklinerne. Landsbyens kerne var intakt i 1975, og dens tætte relation til havet var stadig tydelig. Syd for byen var den moderne udbygning af byen påbegyndt. Det areal, der var afsat til denne udbygning, udgjorde 5-6 gange størrelsen på den oprindelige landsby. Nord for byen lå det store sommerhusområde Nordmark.

- *Områdekarakter 2000*

I 2000 er karakteren af den gamle fiskerlandsby forandret til et moderne parcelhuskvarter, og byens centrum er nu flyttet ind i landet, hvor der er etableret et større handelscenter bag den oprindelige landsby. Byen er præget af tæt, lav bybebyggelse domineret af parcelhuse og sommerhuse, som er overgået til helårsstatus. Den nye byvækst er dels foregået på lavere-liggende jorder i Nordmarksområdet, dels syd og øst for den oprindelige bebyggelse.

Arealer: Arealet er udnyttet til bymæssige bebyggelse på nær Jyllinge Holme, som er en gruppe af mindre holme, vest for Jyllinge.

Bebyggelse: Den nye bydel er udviklet omkring den oprindelige kerne. Der er tale om lav bebyggelse i form af et forholdsvis nyt parcelhusmiljø, udviklet i løbet af de sidste 30 til 40 år. Udviklingen er gået med stor hast, således

var der 520 indbyggere i Jyllinge Strandby i 1955, mens indbyggertallet i Jyllinge i 1997 udgjorde 7980 indbyggere. I dette tal indgår dog også det tidligere sommerhusområde, Nordmark, som i 1990 blev indlemmet i byzonen med 2000 indbyggere. Øst for Jyllinge findes et mindre erhvervsområde, men af de 7952 beskæftigede i 1995 var 5892 udpendlere.

6.5.3 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 4A

- *Arealanvendelse:* Øget bebyggelse i form af udfyldning af endnu ikke anvendte områder.
- *Arealanvendelse:* Etablering af etagebyggeri.

6.5.4 Beskrivelse af landskabskarakter, område 4B

- *Områdekarakter 1975-78*

Kystzonen udgøres af en ca. 5 km lang strækning syd for Jyllinge. Delområdet afgrænses mod øst af amtsvejen fra Frederikssund til Roskilde. Kysten har et slynget forløb præget af de relativt rolige forhold inde i fjorden. Forlandet består af marine aflejringer, som er blotlagte som følge af landhævningen siden istidens ophør. Andre dele af kysten udgøres af fossile litorinaklinter, hvoraf nogle er op til 19 meter høje. Dele af området henlå i 1975 som græssede strandenge, mens andre områder var under tilgroning.

- *Områdekarakter 2000*

Området har kun undergået ganske få ændringer. Bebyggelse, infrastruktur, og lineære strukturer er uændrede, i områdets sydlige del er der dog sket en udvidelse af en mindre nåletræsplantage.

Arealer: De mest kystnære og lavtliggende arealer henligger som strandenge, og delområdet er i øvrigt udnyttet som landbrugsareal. På skrænter og i lavninger ses mindre løv- og nåletræsbevoksninger.

Bebyggelse: Bebyggelsen består af forholdsvis få gårde og enkelte huse.

6.5.5 Delindikatorer for forandring af landskabskarakter, område 4B

- *Arealanvendelse:* Tilgroning af strandenge.
- *Arealanvendelse:* Øget bebyggelse f.eks. i form af en sydlig udvidelse af Jyllinge.
- *Vegetation:* Skovrejsning, etablering af nåletræsbevoksninger.

7. Kulturmiljøet i Gundsø Kommune

Beskrivelsen af de kulturmiljøer, der er udpeget i analyseområdet, er baseret på de udpegninger, der er foretaget i forbindelse med projektet ”Kulturhistorien i planlægningen” (Miljø- og Energiministeriet 1998a og b) og på informationerne fra Skov- og Naturstyrelsens registre over fredede fortidsminder og fredede bygninger.

De kulturmiljøer, der er udpeget indenfor projektets analyseområde, og som behandles her er:

- Jyllinge - en kystbygdlandsby med landsby- og fiskerbebyggelse. Den gamle smedje i landsbyen er bygningsfredet.
- Hejnstrup husmandsudstyknings - en række statshusmandsbrug, oprettet 1922.

I området findes et meget stort antal fredede fortidsminder. Af særlige monumenter kan nævnes:

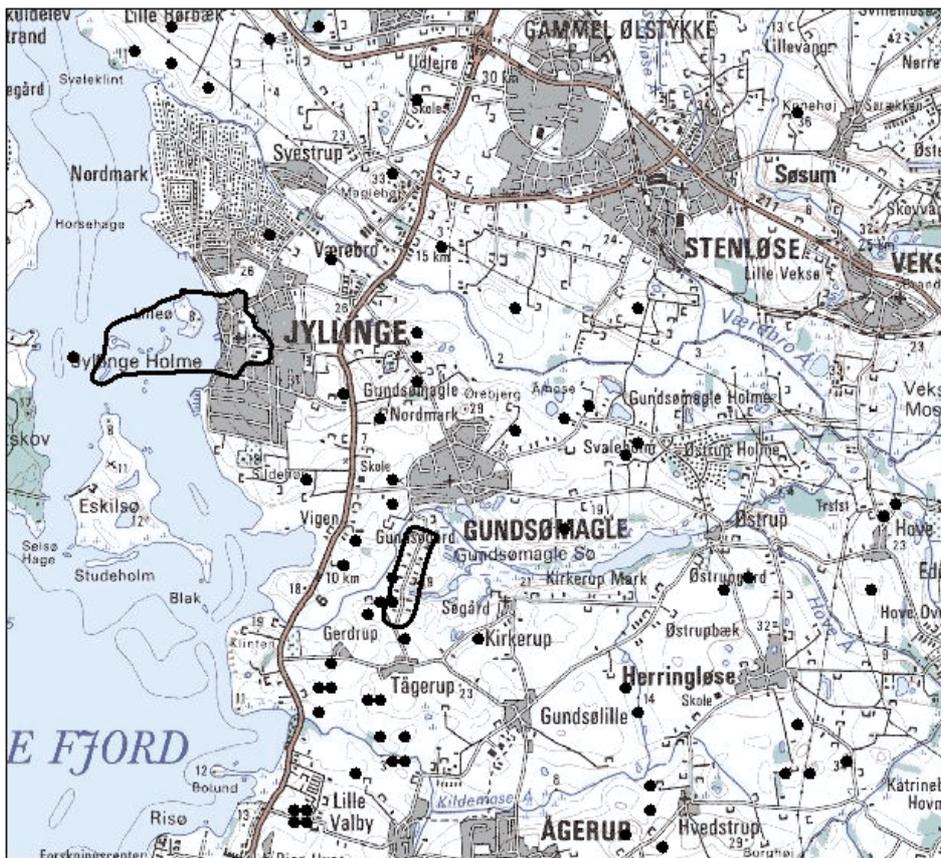
- Broengen - en vildtbanepæl og en vejdæmning ned til Værebros å, hvor der tidligere har været en bro (frednr. 3027:42).
- Gerebro - en bro fra 1771/1919 over Maglemose å (frednr. 3127:32).
- Jens Fox-stenen (frednr. 3027:41)
- En vildtbanesten (frednr. 3027:43)
- Dronning Margrethes sten (frednr. 3027:44)

Hertil kommer 36 dysser, jættestuer, stenkister og gravhøje.

Beskrivelsen af monumenterne og miljøerne i det benyttede datamateriale tager principielt udgangspunkt i nutiden. På baggrund af kortinformationer samt informationer fra fredningsregistret er kulturmiljøets tilstand omkring 1950 så vidt muligt rekonstrueret som udgangspunkt for analyserne af indikatorernes egnethed til at beskrive ændringer i værdifulde kulturmiljøers tilstand over tid.

Som eksempel til belysning af indikatorernes egnethed til at beskrive komplekse kulturmiljøer er Jyllinge udvalgt. Jyllinge udgør et meget sammensat kulturmiljø under et stærkt urbaniseringspres. Jyllinge vil bl.a. kunne angive de tilgængelige arealinformationers egnethed til at beskrive tilstandsudvikling i kulturmiljøer i tæt bebyggede områder.

Hejnstrup husmandsudstyknings er valgt som et eksempel på et kulturmiljø med en særlig udviklingsproblemstilling i den moderne strukturudvikling i det åbne land. Det karakteristiske ved statshusmandsbrugene er ensartetheden, gentagelsen både i bebyggelsen og i jordparcellerne. Husmandsudstyknings analyseres for at afprøve datagrundlagets muligheder for at opfangne ændringer i denne struktur.

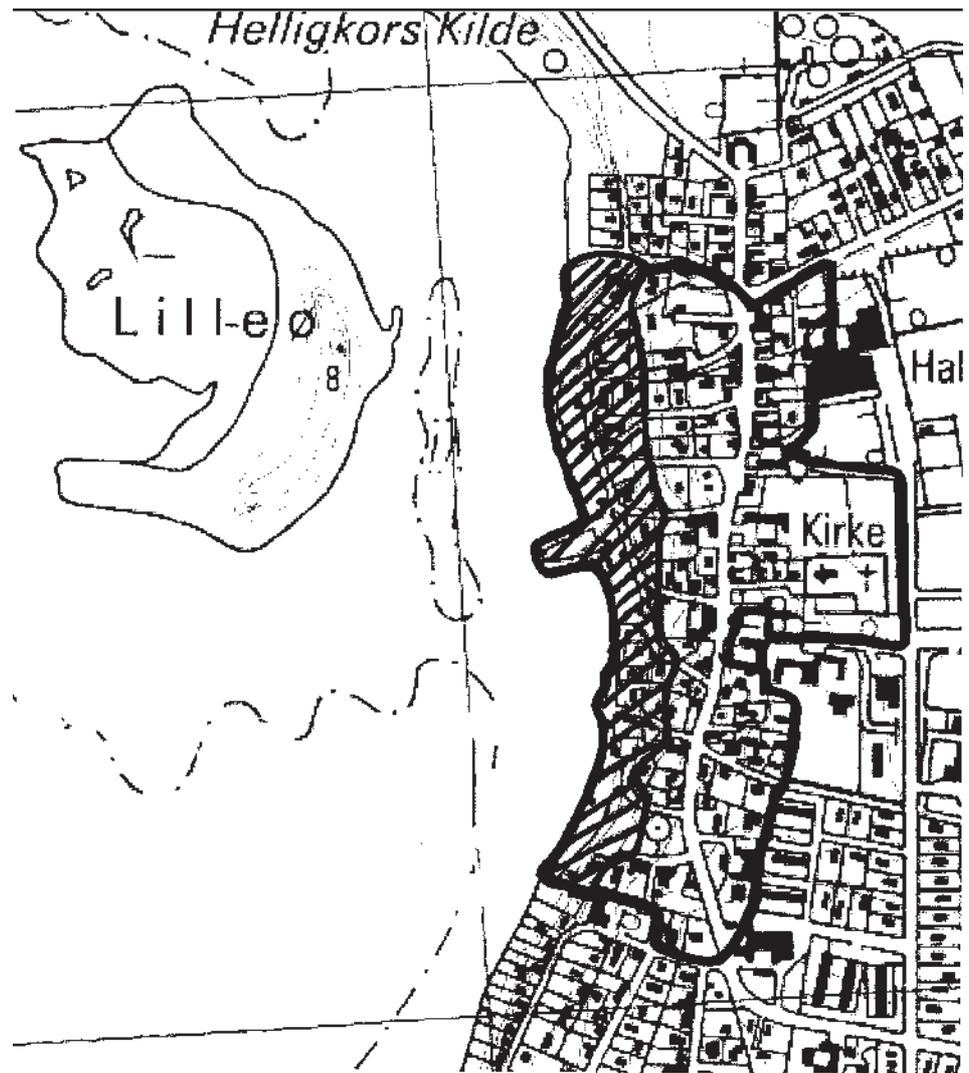
Figur 12. Fredede fortidsminder og de to udvalgte kulturmiljøer i Gundsømagleområdet: Jyllinge og Hegnstrup husmandsudstykket.

Som sidste eksempel i Gundsømagleområdet er de fredede fortidsminder udvalgt. Formålet med analysen er at evaluere beskyttelseseffekten af naturbeskyttelseslovens 100 m beskyttelseszone uden om fredede fortidsminder samt landskabsudviklingens betydning for fortidsmindernes landskabelige forståelighed.

7.1 Jyllinge - beskrivelse og analyse

Jyllinge er en kystbygdlandsby, placeret langs en moræneskrænt ned til Roskilde fjord. Den nævnes første gang i 1178. Bebyggelsen illustrerer de alsidige funktioner og den alsidige ressourceudnyttelse i en landsby placeret ved kysten. Jyllinge landsby er en række- og forteby. Den ligger på kanten af skrænten med adgang til de bagvedliggende landbrugsarealer. Fiskerbebyggelsen ligger neden for skrænten, på fladen ud til kysten, i forbindelse med havneanlægget og andre anlæg langs kysten som stenbroer, redskabsskure, slæbested, tjæreanlæg, fiskeeksportbygning og stejleplads. Landsbybebyggelsen og fiskerbebyggelsen er forbundet af et net af stræder og stier ned over kystskrænten.

Foruden bebyggelsen knyttet til primærerhvervene findes en del bygninger knyttet til servicefunktioner i lokalsamfundet. Det drejer sig bl.a. om en gammel smedje, der er bygningsfredet, og om kirken. På holmene ud for kysten findes en række cirkulære stensætninger til ålefiskeri samt et skydeskjul.

- Jyllinge landsby med kirke, gamle gårde mv.
- ▨ Jyllinge Fiskerihavn, fiskerhuse og fiskerlejet Klinten.

Figur 13. Jyllinge landsby, fiskerleje og fiskerihavn er udpeget som et bevaringsværdigt kulturmiljø i projektet: Kulturhistorien i planlægningen.

Jyllinge illustrerer i sin oprindelige fremtræden - med landsbyen i umiddelbar tilknytning til landbrugsarealerne og fiskerbebyggelsen ud til havet - forholdet mellem bosætning og økonomi/ressourceudnyttelse. Den særligt karakteristiske kvalitet ved kulturmiljøet Jyllinge er sammenhængen mellem landsbybebyggelsen og fiskerlejet. Den fredede smedje fra ca. 1800 og kirken underbygger forståelsen af landbosamfundets livsvilkår med tilhørende nødvendige følgeerhverv. Både det gamle fiskerleje og fiskerihavnen fra 1890 er i funktion. Sammen med fiskerbebyggelse, de rødmaledede redskabs-skure og de øvrige anlæg knyttet til sejlads og fiskeri tegner de et relativt sammenhængende billede af en livsform knyttet til et bestemt erhverv. Anlæggene på holmene ud for kysten er med til at underbygge fortællingen om alsidigheden i ressourceudnyttelsen.

7.1.1 Helheden

Type:	Kystbygdlandsby med tilhørende jorder.
Beliggenhed:	Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn. Jyllinge landsby ligger på moræneskrænten ned til Roskilde fjord.
Kvalitet:	Jyllinge består af en fiskerbygd med dertil hørende anlæg for fiskeriet på den lavtliggende strandplads og en agerbrugsbygd med kirke og smedje på den højere-liggende moræne. Landsbyjorderne er udstykket og bebygget. Landsbybebyggelsen og fiskerbebyggelsen er forbundet af et net af stræder og stier ned over kystskrænten. På holmene ud for kysten findes nogle mindre anlæg til jagt og fiskeri.
Dele:	A. Jyllinge Fiskerihavn. B. "Klinten" (gammel landingsplads og fiskerleje ved Jyllinge). C. Landsby. D. Fiskerhuse. E. Kirke. F. Smedje. G. St. Voddragerholm (kystbygd), strandjagt. H. St. Voddragerholm (kystbygd), fiskeri. A-G Se selvstændige beskrivelser.
Datering:	Navnet Jyllinge nævnes første gang 1178.
Fortælleverdi:	Bebyggelsen illustrerer med sin placering de alsidige funktioner og den alsidige ressourcudnyttelse i en landsby placeret ved kysten. Bebyggelsens lineære struktur på grænsen mellem to naturtyper er karakteristisk for bosættninger, der er placeret så beboerne kan udnytte ressourcerne i begge landskaber. Udbygningen af landsbyjorderne reducerer kulturmiljøets fortælleverdi. Fortælleverdien trues af yderligere funktionsændringer.
Visuel adgang:	Kulturmiljøet kan opleves fra fjorden. På landsiden er indsynet stærkt reduceret pga. bebyggelse.
Fysisk adgang:	Det er muligt at færdes i hele området ad offentlige stier og veje. Der er desuden offentlig adgang til de åbne arealer i forbindelse med fiskerihavnen og fiskerlejet. Enkelt-parcellerne er antagelig alle privat ejendom.
Kildeverdi:	Se A-G.

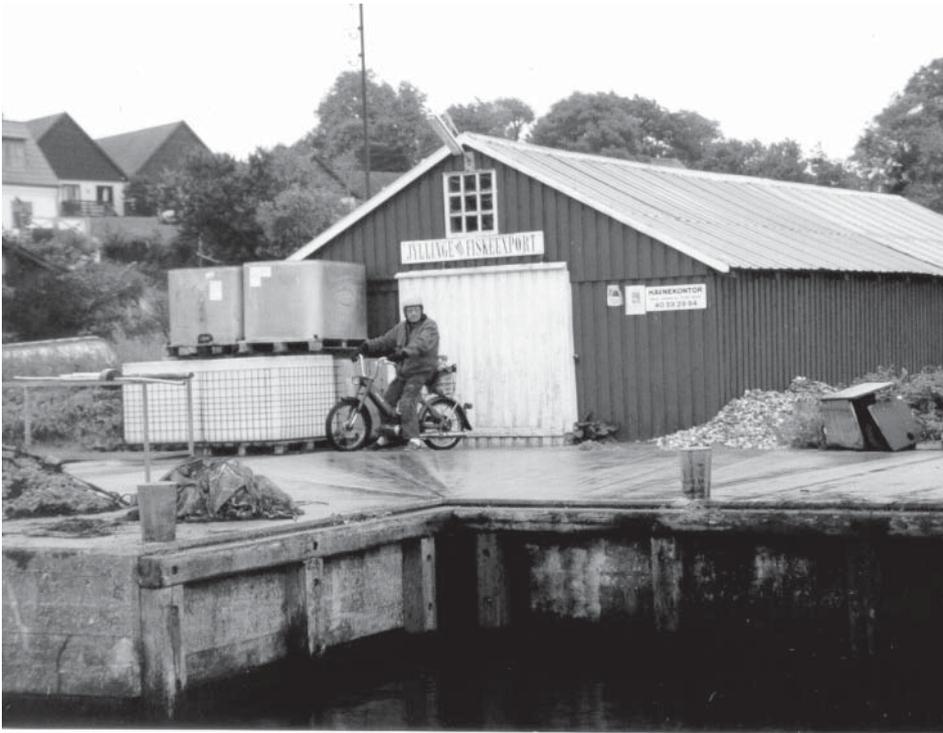
7.1.2 Jyllinge A – Fiskerihavn

Type:	Havneanlæg med tilhørende funktioner.
-------	---------------------------------------

- Beliggenhed:** Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn. Der savnes en præcis redegørelse for placeringen af området og de forskellige elementer, der udgør helheden.
- Kvalitet:** Jyllinge Fiskerihavn findes nedenfor moræneskrænten i direkte tilknytning til Jyllinge Landsby og i læ af Lilleø og Jyllinge Holme. Jyllinge Fiskerihavn omfatter havneanlæg, redskabsskure, slæbested, tjæreanlæg, fiskeeksportbygning og stejleplads.
- Dele:**
- A. Havneanlæg (1890).
 - B. Redskabsskure (1920-30).
 - C. Slæbested.
 - D. Tjæreanlæg (frivilligt fredet).
 - E. Stejleplads.
 - F. Fiskeeksportbygning (opført 1926 som andels fiskeeksportbygning af lokale fiskere). Ingen selvstændige beskrivelser.
- Datering:** Omkring 1890.
- Fortællerværdi:** Jyllinge Fiskerihavn er karakteristisk pga. de mange rød-malede redskabsskure og placeringen af fiskeribebyggelsen på selve havnen. Opførelsen af redskabsskurene hænger sammen med omlægningen af fiskerierhvervet fra overvejende krogfiskeri til snurrevods- og bundgarnsfiskeri, der krævede selvstændig redskabsopbevaring. I dag er fritids- og bierhvervsfiskerne i overtal i forhold til de egentlige erhvervsfiskere. Fiskerihavnen er sårbar overfor ændringer i bebyggelsens form og -placering samt farvevalg.
- Visuel adgang:** Fiskerihavnen med bebyggelse kan opleves fra fjorden. Indsynet til fiskerimiljøet er sårbart overfor bebyggelse på havnen.
- Fysisk adgang:** Havnene er antagelig offentligt tilgængelig.
- Kildeværdi:** Tekniske og arkitektoniske informationer om anlæggene og informationer om deres indbyrdes funktionelle relationer. Fjernelse og ændring af bygninger og anlæg reducerer miljøets kildeværdi.

Evaluerings: Denne del af kulturmiljøet Jyllinge omfatter dels en række anlæg til funktioner i forbindelse med fiskeri, dels selve fiskeriet som aktivitet.

På baggrund af det datamateriale, der er relevant for denne metode, er det ikke muligt at opstille indikatorer for kulturmiljøets tilstand. De kartografiske data medtager ikke så små anlæg, som dem der er tale om i forbindelse med dette kulturmiljø, og de kan heller ikke erkendes på luftfotos. Undta-

Figur 14. Jyllinge Havn. Indikatorer for et kulturmiljøes mere stemningsbetonede kvaliteter, f.eks. livet på havnen, kræver et særligt datagrundlag for at kunne indfanges i indikatorarbejdet. Foto: Alan Hjort Rasmussen, Fjordmuseet, Jyllinge.

gelsen er stejlepladsen, men dens lokalisering er ikke præciseret i projektgruppens beskrivelse.

Bortset fra fiskeeksportbygningen er der ingen af anlæggene, der kan forventes beskrevet i matriklen eller i BBR-registret.

Det er ikke umiddelbart muligt at udvikle indikatorer for funktionen eller aktiviteten *fiskeri*, der karakteriseres som lokalitetens særlige kulturmiljøværdi, idet dette kræver et andet datagrundlag end det her i projektet skitse-rede.

7.1.3 Jyllinge B – Klinten

Type: Landingsplads og fiskerleje.

Beliggenhed: Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn. Der savnes en præcis redegørelse for placeringen.

Kvalitet: Klinten er en græsskråning (moræneskrænt) ned til kystlinjen i den sydlige del af Jyllinge landsby. Fiskelejet neden for klinten består af en del stenbroer, redskabsskure og et gammelt og et nyt bådbyggeri, som dog begge er nedlagt.

Datering: ?

Fortællerværdi: Før Jyllinge Fiskerihavn blev anlagt omkring 1890, blev det samlede Jyllinge-fiskeri drevet af klintefiskerne, der

havde deres både liggende ved stenbroer. Stenbroerne ved Klinten er et sjældent eksempel på forløberen for nyere tids havneanlæg og dermed en god repræsentant for den ældre, havneløse fiskeriform i Roskilde Fjord.

Klinten er meget sårbar overfor ændringer i arealanvendelsen, samt nedlæggelse af de karakteristiske stenbroer.

Visuel adgang: Fra fjorden. Kan evt. forstyrres af byggeri.

Fysisk adgang: Antagelig offentlige arealer.

Kildeværdi: Miljøets primære kildeværdi er informationerne om konstruktionen af stenbroerne.

Evaluerings: Udviklingen i kulturmiljøet kan kun i begrænset omfang evalueres på baggrund af de i projektet skitserede data, idet størsteparten af del-elementerne ikke registreres i disse datasamlinger. Stenbroernes tilstedeværelse kan med nogen usikkerhed bestemmes på baggrund af luftfotos. Mere omfattende ændringer i arealanvendelsen som f.eks. bebyggelse vil fremgå af kortmaterialet.

7.1.4 Jyllinge C – Landsby

Type: Bøndergårde og småhuse.

Beliggenhed: Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn.

Kvalitet: Bøndergårdene og småhusene er beliggende i den oprindelige landsby langs overkanten af moræneskrænt.

Datering: Muligvis tilbage til 1178, hvor landsbyen først nævnes.

Fortællerværdi: Jyllinge landsby er en række- og forteby, der ligger på kanten af en moræneskrænt ned til Roskilde fjord. Byens jorder lå tidligere som en halv stjerne, der strålede fra landsbyen og ind i baglandet. Dens særlige kendetegn er dens forbindelse med fiskerlejet nede ved fjorden. Bebyggelsen har stadig bevaret sit landsbypræg med bøndergårdene liggende langs landsbygaden.

Landsbyen har mistet den forståelsesmæssige forbindelse med sine jorder. Fortællerværdien er herudover sårbar overfor ændringer i bebyggelsesstrukturen, der fjerner landsbypræget, f.eks. fortætning og ombygning samt overfor nedlæggelse af de stier og stræder, der er med til at beskrive den nære kontakt med fiskerlejet *neden for skrænten*.

Visuel adgang: Den visuelle oplevelse af miljøet forstyrres af det moderne byggeri omkring den gamle landsby.

Fysisk adgang: Landsbyen er gennemtrukket af veje og stier.

Kildeværdi: Bebyggelsesstruktur og arkitektur/byggeskik. Kildeværdien er sårbar overfor ændringer i landsbyens strukturelle mønster samt ændringer i bygningskonstruktion.

Evaluerings: Hovedelementerne i bebyggelsesstrukturen kan evalueres på baggrund af de kartografiske informationer, idet det her er muligt at følge udviklingen i bygningsplacering og bebygget areal, ligesom udviklingen i udnyttelsen af ejerlavets jordtilliggende kan følges. På samme måde som arealanvendelsen kan ændringer i arealgrænser give informationer om ændringer i ejerlavets overordnede struktur. BBR-registrets informationer om bygningsomfang og -anvendelse vil kunne indicere ændringer i bygningernes funktion og dermed også potentielle arkitektoniske ændringer. Der er dog ikke nævnt arkitektoniske værdier i forbindelse med udpegningen af landsbyen.

7.1.5 Jyllinge D – Fiskerhuse

Type: Fiskerhuse.

Beliggenhed: Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn.

Kvalitet: Fiskerhusene ligger på fladen ned til kysten, neden for moræneskrænten. En del af fiskerbebyggelsen er placeret på selve havnen.

Datering: ?

Fortælle værdi: Fiskerbebyggelsen ligger neden for skrænten, på fladen ud til kysten, i forbindelse med havneanlægget og andre anlæg langs kysten så som stenbroer, redskabsskure, slæbested, tjæreanlæg, fiskeeksportbygning og stejleplads. Bebyggelsen indgår som et væsentligt element i fortællingen om fjordfiskeri som livsform.

Fortælle værdien er sårbar overfor, at husene overtages af personer uden tilknytning til fiskeriet, idet det vil ændre bygningernes præg i detaljerne. Herudover er bebyggelsen sårbar overfor bygningsændringer, tilgroning/-plantning og muligvis overfor tydeligere markering af ejendomsskel.

Visuel adgang: Fra fjorden og havnen.

Fysisk adgang: Miljøet med fiskerhusene kan iagttages fra området omkring havnen og langs kysten.

Kildeværdi: Arkitektur og bebyggelsesstruktur.

Evaluerings: Omfattende forstyrrelser af miljøets karakter som f.eks. større byggerier vil kunne opfanges ved hjælp af de geografiske arealinformatio-

ner. Det mere stemningsbetonede, som også synes at blive opfattet som en del af kulturmiljøets særkende, vil kun kunne opfanges gennem besigtigelser og fotografisk og skriftlig dokumentation.

7.1.6 Jyllinge E – Kirke

Type:	Kirke.
Beliggenhed:	Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn.
Kvalitet:	Romansk kirke med gotisk tårn, våbenhus og kapel.
Datering:	Middelalder.
Fortælle værdi:	Kirken udgør et element i landsbysamfundets sociale funktioner. Desuden fungerer kirken som et religiøst og praktisk vartegn og orienteringspunkt.
Visuel adgang:	Kirken og dens område er offentligt tilgængelig. Kirken er synlig både fra sø- og landsiden.
Fysisk adgang:	Kirken og dens område er offentligt tilgængelig.
Kilde værdi:	Bygningstekniske og arkitektoniske informationer om kirken indretning. Kirken er sårbar overfor bygningsændringer.

Evaluerings: Den mest relevante trussel mod kirken er antagelig blokeringen af indsynet udefra. Etablering af anlæg samt tilplantning vil fremgå af de kartografiske data samt af luftfotos.

7.1.7 Jyllinge F – Smedje

Type:	Smedje.
Beliggenhed:	Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn.
Kvalitet:	Tidligere smedebolig med tilhørende stald- og udhustilbygning.
Datering:	Ca. 1800.
Fortælle værdi:	Informationer om den traditionelle landsbysmedjes opbygning. Fortælle værdien er sårbar overfor ændringer i bygningsstrukturen. Funktionen er ophørt.
Visuel adgang:	Ligger ud til landsbygaden, men er antagelig privat ejendom.
Fysisk adgang:	Antagelig privat ejendom.
Kilde værdi:	Informationer om den traditionelle landsbysmedjes op-

bygning. Kildeværdien er sårbar overfor ændringer i bygningsstrukturen.

Evaluering: Ændringer i smedjens tilstand indiceres af informationer fra BBR-registret om bygningsomfang og -funktion samt evt. af kartografiske informationer om bebygget areal. En præcis tilstandsevaluering forudsætter besigtigelse.

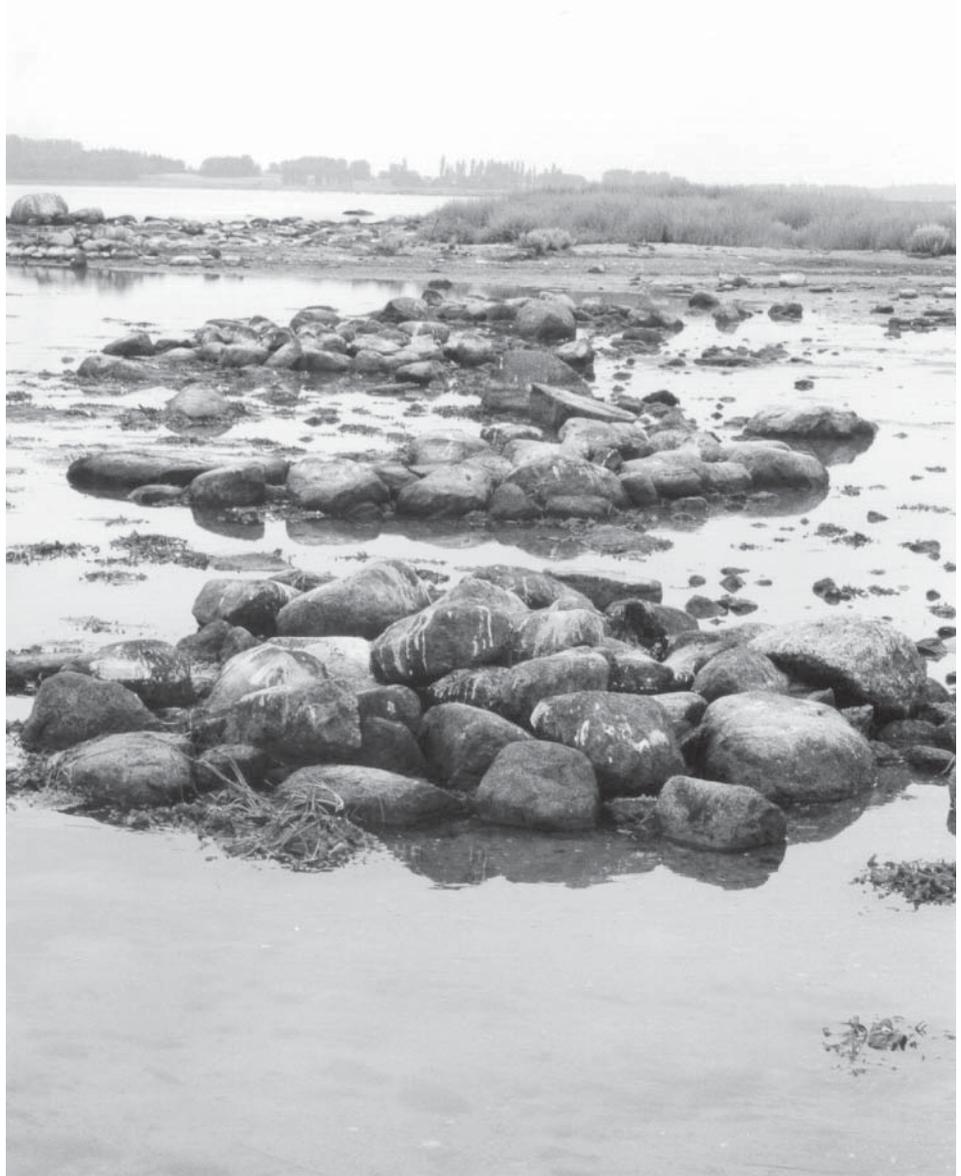
7.1.8 Jyllinge G – St. Voddragerholm I

Type:	Anlæg til strandjagt.
Beliggenhed:	Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn, ud for Jyllinge by.
Kvalitet:	Et cirkulært skydeskjul af sten, ca. 1 meter i diameter. St. Voddragerholm er en holm med stenstrøninger ud for Jyllinge landsby. Den er periodevis overskyllet.
Datering:	?
Fortælleverdi:	Skydeskjulet er i sin tid opbygget af lokale strandjægere. Det kan benyttes ved normal vandstand.
Visuel adgang:	God, men anlægget er lille og opleves bedst på relativt tæt hold.
Fysisk adgang:	Adgang til skjulet kræver en båd.
Kildeverdi:	Information om placering og konstruktion.

Evaluering: Indikatorerne for ændring er arealanvendelsen. Men de betingelser, der er opstillet for metoden i dette projekt, gør det ikke muligt at opfange så små ændringer, som der her er tale om. Disse ændringer kan kun opfanges ved besigtigelse.

7.1.9 Jyllinge H – St.- Voddragerholm II

Type:	Anlæg til fiskeri.
Beliggenhed:	Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Jyllinge sogn, ud for Jyllinge by.
Kvalitet:	Kunstige cirkulære stensamlinger med form som gravhøje (diameter ca. 1 meter, højde ca. 75 cm.) er opstillet til brug for ålefiskeri. Holmen er periodevis overskyllet.
Datering:	?
Fortælleverdi:	Bondefiskere og andre ikke-erhvervsfiskere har opstillet stensamlingerne til ålefiskeri. Når det blev lyst, søgte ålene skjul i fangstfælderne, hvor der var mørkt. Fiskeren

Figur. 15. Fælder til ålefangst ved St. Voddragerholm. Foto: Alan Hjort Rasmussen, Fjordmuseet, Jyllinge.

littede på dækstenen og tog ålen med et særligt redskab, åletang, der er speciel for Roskilde Fjord. Forekomsten af stensamlinger er speciel for Jyllinge-fiskeriet og findes intet andet sted i Danmark.

Stensamlingerne er i en dårlig bevaringstilstand. De er ikke restaureret. Forståelsen af deres oprindelige udseende og funktion kræver derfor en del formidling. Anlæggene er yderligere sårbare overfor flytning og ødelæggelser af ismasserne om vinteren.

Visuel adgang: God. Anlæggene er dog dårligt bevaret og derfor svære at erkende.

Fysisk adgang: Adgang til anlæggene kræver en båd.

Kildeværdi: Anlæggene indeholder informationer om denne særlige konstruktionstype. Anlæggene er dog i en ringe bevarings-tilstand. De trues af yderligere iserosion.

Evaluerings: Indikatorerne for ændring er arealanvendelsen. Men de betingelser, der er opstillet for metoden i dette projekt, gør det ikke muligt at opfangne så små ændringer, som der her er tale om. Disse ændringer kan kun opfanges ved besigtigelse.

7.2 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Jyllinge

7.2.1 Indikatorer for fortælleleværdi og kildeværdi

- *Arealanvendelse*

Jyllinge har siden midten af 1900-tallet gennemgået en voldsom byudvikling. Størsteparten af landsbyens jorder er blevet bebygget, og landsbyen har derved mistet den oplevelsesmæssige forbindelse med de arealer, der udgjorde dens eksistensgrundlag i landbokulturen.

Landsbypræget med bøndergårdene placeret langs med landsbygaden er bevaret. En del af de oprindelige servicefunktioner er flyttet ud af landsbyen, ud til den nye bebyggelse. Inde i landsbyen og i den gamle fiskerbebyggelse er der sket en vis fortætning af bebyggelsen bl.a. ved tilbygning til eksisterende bygninger. Som konsekvens af den generelle velstandsstigning og de stigende krav til boligstørrelse og -kvalitet vil tendensen til fortætning antagelig fortsætte fremover. De karakteristiske åbne strøg ned over moræne-skrænten og langs kysten er bevaret.

- *Arealgrænser*

Udstykningen af Jyllinge bys jorder følger til dels strukturen i den oprindelige kombinerede stjerne- og blokudskiftning, men strukturernes forståelighed er forsvundet pga. af den ændrede arealanvendelse. Markvejene, der i sin tid førte fra landsbyen ud til jordene, og fladestrukturen er overlejet af strukturer og vejssystemer, der er tilpasset moderne krav til parcelstørrelser i forbindelse med opførelse af offentlige anlæg og enfamiliehuse. Den moderne bebyggelse bryder således med de tidligere mønstre.

- *Bygningsstruktur og -funktion*

Beboelseshusene i Jyllinge indgår ikke på samme måde som tidligere i en erhvervsmæssig sammenhæng med omgivelserne. Desuden er de traditionelle boliger i mange tilfælde forholdsvis små. De stigende krav til boligkvalitet medfører dels, at driftsbygninger kan forventes ombygget til boligformål, dels at der vil ske yderligere tilbygning til de eksisterende huse. Bebyggelsens karakter ændrer sig fra erhvervs- og boligbyggeri til udelukkende boliger. Den moderne bosætnings- og erhvervsstruktur leder således til en gradvis funktionsændring af bebyggelsen og dermed også en ændring af bebyggelsens fremtræden.

7.2.2 Indikatorer for tilgængelighed

- *Visuel adgang*

Udbygningen af Jyllinge har ændret den visuelle adgang til kulturmiljøet markant. Landsbyen kan således ikke længere opleves på afstand. Dog rager kirketårnet op og markerer landsbyens placering. Fra søsiden er der naturligvis god visuel adgang, men indtrykket forstyrres af den omfattende bebyggelse, der fungerer som bagtæppe for kulturmiljøet.

- *Fysisk adgang*

Udbygningen af landsbyen gør diskussionen om fysisk adgang mindre relevant, fordi landsbyens omgivelser har skiftet fuldstændig karakter og ikke længere er med til at illustrere kulturmiljøets funktionalitet. På havnen, i fiskerlejet og i landsbyen er der gode færdselsmuligheder på havneterrænet og på offentlige veje og stier.

7.2.3 Konklusion Jyllinge

Jyllinge er et komplekst kulturmiljø i stærk udvikling. Kulturmiljøet består dels af en række fysiske elementer, dels af nogle aktiviteter. De anvendte indikatorer gør det muligt at opfange en række ændringer i kulturmiljøets fysiske fremtræden. De kommer dog til kort overfor nogle af de kvaliteter, der er udpeget som værdifulde. Det gælder dels en række af de fysiske elementer, der er knyttet til fiskeri og jagt, dels aktiviteterne selv. En hel del af de fysiske elementer - redskabsskure, tjæreplads, skydeskjul o. lign. - har et så begrænset omfang, at de ikke medtages i registreringerne af kartografiske data. Det er usikkert, hvorvidt de indgår i BBR-registret. Evalueringen af kulturmiljøer, der udgøres af aktiviteter, kan kun ske, hvis disse aktiviteter efterlader sig fysiske spor, som er så omfattende, at de medtages i de geografiske data. Dette giver dog ikke nogen informationer om, hvorvidt de fortsat bruges efter det oprindelige formål. Nogle typer aktiviteter vil muligvis kunne opfanges gennem BBR-registrets beskrivelser af bygningsfunktion.

7.3 Hejnstrup husmandsudstyknig

Hejnstrup husmandsudstyknig er en typisk husmandsudstyknig, gennemført i medfør af statshusmandslovgivningen. Det karakteristiske ved statshusmandsbrugene er det ensartede mønster, hvorefter bedrifterne er anlagt. Det mønster udgøres dels af bygningernes regelmæssige placering langs landevejen, dels af de ensartede jordparceller. Siden sin oprettelse i 1922 har bygningsmassen på nogle af husmandsstederne gennemgået en omfattende bygningsudvikling, så de ikke længere fremstår som typiske husmandsbrug, men som større gårde.

7.3.1 Hejnstrup husmandsudstyknig

Type: Husmandsudstyknig.

Beliggenhed: Roskilde Amt, Gundsø Kommune, Gundsømagle og Kirkerup sogne, langs landevejen syd for Hejnstrupgård.

Kvalitet:	Husmandsbrug beliggende på begge sider af en i anledning af udstykningen nyanlagt vej mellem Tågerup og Hejnstrup.
Datering:	Oprettet 1922.
Fortælleverdi:	Husmandsrækken udgør en karakteristisk bebyggelsesform både strukturelt og arkitektonisk. Det karakteristiske billede påvirkes af ændringer i markstrukturen og i bygningsstrukturen.
Visuel adgang:	Udstykningen er placeret i åbent agerland. Vejen gennem udstykningen giver god visuel adgang.
Fysisk adgang:	Udstykningen opleves bedst fra den offentlige vej, der fører tværs gennem området. Muligheden for at færdes indenfor kulturmiljøet er af væsentlig betydning for at få en oplevelse og forståelse af husmandsudstyknings forskellige funktioner.
Kildeverdi:	Husmandsudstykningsernes udformning og arkitektur. Kildekvaliteten påvirkes især af ændrede arealgrænser og af bygningsændringer.

Evalueringsformålet med analysen af kulturmiljøet er at få afklaret i hvilken udstrækning, det er muligt at følge tilstandsændringer i de kvaliteter, der karakteriserer et kulturmiljø som en statshusmandsudstyknings. Relevante indikatorer for ændringer i miljøet er arealanvendelsen, der siger noget om, hvorvidt ejendommene stadig udnyttes i overensstemmelse med deres oprindelige formål. Det er arealgrænserne, der siger noget om, hvorvidt ejendommene stadigvæk har det oprindelige omfang, og det er bygningsstruktur og -funktion, der dels siger noget om, hvorvidt den oprindelige bygningskarakter er bevaret, dels noget om, hvorvidt den oprindelige funktion er fastholdt. Arealanvendelse kan belyses ved hjælp af kartografiske data, evt. suppleret med luftfotos. Afprøvningen af, hvorvidt de oprindelige ejendomsskel er synlige i terrænet, forudsætter brugen af luftfotos, idet skel kun registreres på de topografiske kort, hvis de er markeret med et dige eller med levende hegn. Brugen af luftfotos rummer dog visse usikkerheder, idet det kun er muligt at skelne marker fra hinanden, hvis der er forskelle i tekturen.

7.4 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af Hejnstrup husmandsudstyknings

7.4.1 Indikatorer for fortælleverdi og kildeværdi

- *Arealanvendelse*

Udnyttelsen af jorden til landbrugsmæssige formål opretholdes fortsat, således at husmandsudstyknings fremstår med sit oprindelige formål.

- *Arealgrænser*

Der er ingen hegn eller diger som afgrænsning mellem ejendommene i udstykningen. Af luftfotos fremgår det imidlertid at jorden dyrkes på en måde, så hver ejendoms tilliggende kan identificeres i landskabet. Den fortælle-mæssige værdi knyttet til parcelleringen er således opretholdt.

- *Bygningsstruktur og -funktion*

De topografiske data viser, at der på en del af husmandsstederne er sket store bygningsudvidelser. Nogle af husmandsstederne har således mistet deres karakter af småbrug. De refererer således ikke i samme grad til den oprindelige fortælling som før bygningsudvidelserne.

7.4.2 Indikatorer for tilgængelighed

- *Visuel adgang*

Udstykningen ligger i åbent agerland med vidt udsyn. Den opleves bedst fra landevejen, der fører igennem den.

- *Fysisk adgang*

Husmandsstederne er privat ejendom. En enkelt markvej fører ned til lavbundsarealerne ved Hove å. I øvrigt kan udstykningen kun opleves fra landevejen, der danner dens midterakse.

7.4.3 Konklusion Hejnstrup husmandsudstyknings

Topografiske kort er ikke fuldt tilstrækkelige til at evaluere udviklingen i et kulturmiljø som Hejnstrup husmandsudstyknings, fordi ejendommene ikke er opdelt ved hjælp af skel, der registreres i de geografiske dataregistre. For at få et indtryk af udviklingen i ejendomsstrukturens fremtræden er det nødvendigt at supplere med luftfotografier. Udviklingen i bebyggelsesstrukturen indiceres af de topografiske informationer og vil yderligere kunne suppleres med informationer fra BBR-registret.

7.5 De fredede fortidsminder

Formålet med analysen af de fredede fortidsminder er at evaluere beskyttelseseffekten af 100 m-zonen samt landskabsudviklingens betydning for fortidsminderne landskabelige forståelighed.

Sognene Jyllinge, Gundsømagle og Kirkerup er meget rige på fredede fortidsminder. Der findes indenfor de tre sogne 23 dysser, 1 jættestue, 1 sten-kiste, 11 gravhøje, 2 vildtbane-pæle, en sten kaldet Dronning Margrethe stenen, en mindesten for Jens Fox i Gundsømagle by, en vejdæmning ved Broeng ned til Værebros Å og en stenbro, Gerebro, over Maglemose Å. Største-parten af fortidsminderne er samlet i den vestlige del af området, langs en nordsydgående linie.

I tabel 2 på næste side er de fredede fortidsminder kort beskrevet med fredningsnummer, fortidsmindetype, hvilket type landskab, de er placeret i, hvilke dispensationer der er givet indenfor 100 m-beskyttelses-zonen, samt hvilke informationer der er om fortidsmindets tilstand. Beskrivelsen er baseret

dels på informationerne i Skov- og Naturstyrelsens fredningsregister, dels på kartografiske informationer.

Skov- og Naturstyrelsens fortidsminderegister indeholder principielt en række værdifulde informationer til belysning af fortidsmindernes tilstand, idet alle sager vedrørende fortidsmindet nævnes i forbindelse med beskrivelsen.

Table 2. Fredede fortidsminder i Jyllinge, Gundsømagle og Kirkerup sogne.

Jyllinge sogn	FM-type	Omgivelser	Dispensationer fra NBL §18	Tilstandsændringer
3027:1 3027:2 3027:10 3027:42	Høj Høj Høj Vildtbanepæl og brodæmning	Ager Ager Ager og parcelhuse Eng	Bebyggelse (industri)	Luftmeldepost
Gundsømagle sogn	FM-type	Omgivelser	Dispensationer fra NBL §18	Tilstandsændringer
3027:3 3027:4 3027:5 3027:6 3027:7 3027:8	Dysse Høj Dysse Dysse Dysse Dysse	I ager ved lund Beplantet i ager Ved gård Ager I ager Ager	Beplantning/skovrejsning Skovrejsning Skovrejsning Bebyggelse mod Ø+V Bebyggelse og beplantning; skovrejsning Skovrejsning Bebyggelse	Bevoksning N for dysse udvidet Restaureret Skade Skade
3027:9 3027:11 3027:41 3027:43 3027:44 3028:10 3028:11 3028:12 3127:1 3127:2 3127:3 3127:4	Dysse Høj Sten (JF) Sten (VBP) Sten (DM) Dysse Dysse Dysse Dysse Dysse Dysse Høj	Ager Ager I Gundsømagle Ved bebyggelse Ved vej Ager Ager Ager Ager Ager Ager Ager v. gærde	Råstofindvinding Råstofindvinding (vej imellem) Vindmølle	Kreaturskader Forespørgsel om pleje Pleje Pleje
Kirkerup sogn	FM-type	Omgivelser	Dispensationer fra NBL §18	Tilstandsændringer
3127:5 3127:6 3127:7 3127:8 3127:9 3127:10 3127:11 3127:12 3127:13 3127:14 3127:15 3127:16 3127:29 3127:30 3127:31 3127:32 3127:33 3128:19 3128:20	Høj Dysse Dysse Høj Høj Dysse Dysse Dysse Dysse Dysse Dysse Jættestue Høj Høj Stenkiste Bro Dysse Dysse Dysse	Ager Ager Ager Ager Ager Ager Ager I kant af bevoksning Ager Ager Ager Ager Ager Ager Ager I eng og i beplantning Ager Ager Ager	Ulovlig beplantning? Bebyggelse og beplantning	Sider afgravet Afpløjet højfod Sider afgravet Beplantning og anlæg i nærheden Kreaturskader; beplantning og anlæg i nærheden

Sagens afgørelse nævnes imidlertid ikke, men kun sagens indhold. Informationerne ville ellers kunne indgå i en vurdering af den fremtidige udvikling i de landskabelige forhold omkring fortidsmindet. Analyser af udviklingen i arealanvendelse omkring fortidsminderne er særdeles anvendelige til at indicere tilstanden af det kulturmiljø, der udgøres af enkelte fortidsminder eller af grupper af fortidsminder.

7.6 Samlet landskabs- og kulturmiljøvurdering af de fredede fortidsminder

7.6.1 Indikatorer for fortælleverdi og kildeværdi

- *Arealanvendelse*

Af 41 fredede fortidsminder er der sket indgreb i 100 m-zonen for 9-10 fortidsminders vedkommende. Det drejer sig om bebyggelse, især byudvidelser omkring Jyllinge og Gundsømagle, om råstofindvinding og beplantning. Der er desuden skovrejsningsplaner for et større område nord for Gundsømagle, ned mod Værebros Å. Dette vil berøre 100 m-zonen omkring 9 fredede fortidsminder.

Den generelle ændring af landskabet fra et landbrugslandskab til et urbaniseret landskab har indflydelse på mange af fortidsmindernes oplevelsesmæssige kvaliteter. Dels er der sket en kraftig udbygning af området, dels er der etableret en lang række tekniske anlæg, og dels er der sket en vis tilplantning især af områdets nordlige dele. Fortidsminderne fremtræder således for de flestes vedkommende i en helt anden landskabelig sammenhæng end for 30 til 40 år siden.

Blodhøj, en mindre markant gravhøj i den nordlige del af Jyllinge, lå tidligere højt og vidt synligt i et meget åbent landskab. Højen ligger i dag visuelt utilgængelig i et parcelhuskvarter. Der er anlagt haver og bygget umiddelbart op til højen, og den er desuden temmelig beskadiget. Den har således i væsentlig grad mistet sin oprindelige forståelighed og dermed fortælleverdi.

To dysser vest for Gundsømagle Holme, der oprindeligt er anlagt på skrænterne ned mod Værebros Å, ligger i dag på randen af et råstofindvindingsområde, der meget markant ændrer det omkringliggende landskab.

Dobbeltjættestuen syd for Gundsølille og en dysse vest for jættestuen ligger i dag mellem beplantning, industri, rensningsanlæg og boligbebyggelse. Den ændrede arealanvendelse er sket udenfor 100 m-zonen, men påvirker mulighederne for at opleve den landskabelige sammenhæng, som fortidsminderne oprindeligt er placeret i på højdedraget ned mod Maglemose Å.

For 40 år siden var landskabet nord for Gundsømagle åbent, men i løbet af perioden er der sket en gradvis tilplantning og lukning. Denne effekt vil blive yderligere forstærket gennem skovrejsning i området. Tilplantningen reducerer den visuelle tilgængelighed.

- *Enkeltmonumentets tilstand*

Af 34 dysser og høje er der registreret beskadigelser på 9. En del af disse fortidsminder ligger i ager, og beskadigelserne skyldes derfor især landbrugsmaskiner og kreaturer. Af 34 dysser og høje er der taget initiativ til pleje og restaurering af 4.

7.6.2 Indikatorer for tilgængelighed

- *Visuel adgang*

En del af de fredede fortidsminder ligger i åbent landskab i nærheden af vej og er således principielt visuelt tilgængelige. Den reelle synlighed afhænger imidlertid af monumenternes tilstand, og af om de kan opfattes som fortidsminder på afstand.

- *Fysisk adgang*

En del af de fredede fortidsminder ligger ud til vej og er således tilgængelige for offentligheden. I området syd for Tågerup har nedlæggelsen af markveje betydet, at der ikke længere er mulighed for at komme hen i nærheden af to grupper af fortidsminder og opleve dem på nært hold.

7.6.3 Konklusion fredede fortidsminder

For mindre end halvdelen af fortidsminderne i sognene Jyllinge, Gundsømagle og Kirkerup kan de oplevelsesmæssige værdier siges at være upåvirkede af landskabsudviklingen gennem de seneste 50 år. Dette skyldes, at det tidligere åbne agrarlandskab i løbet af perioden er gjort til genstand for en tiltagende bebyggelse og tilplantning, der ændrer landskabets samlede karakter. Der er søgt om dispensation til skovrejsning omkring et stort antal fortidsminder i den nordlige del af området. Skovrejsning over et større område vil muligvis afskære den visuelle sammenhæng mellem en del af fortidsminderne og dermed forståelsen af at der er tale om en koncentration af fortidsminder.

8. Evaluering af metoden

Projektets formål har været at udvikle en metode til evaluering af landskabers og kulturmiljøers tilstand. Ønsker til metoden har været, at den skal kunne beskrive udvikling, og at den skal kunne bruges til effektmåling af reguleringsmæssige initiativer. Præmisserne for metoden var, at den skulle være relativt enkel, at den skulle være ressourceøkonomisk ved at bygge på eksisterende data, og at den så vidt muligt ikke skulle nødvendiggøre feltregistreringer som grundlag for evaluering.

Metoden er afprøvet på et materiale og i nogle undersøgelsesområder, som har opfyldt de krav til variation, som har været en forudsætning for en relativt bred efterprøvning af metodens anvendelighed. Samtidig må der nødvendigvis tages forbehold for metodens rækkevidde, idet projektets begrænsede omfang betyder, at der er landskabs- og kulturmiljøtyper, som ikke har kunnet inddrages i metodeudviklingen og -afprøvningen, og som derfor kan rumme overraskelser.

8.1 Data

Der har i de udvalgte undersøgelsesområder kunnet trækkes på eksisterende digitale data, hvilket har betydet en vis arbejdsbesparelse i forbindelse med dataindsamlingen. De data, der har været tilgængelige her, men som ikke umiddelbart ville være tilgængelige i andre geografiske områder, er digitale informationer om kulturmiljøerne og, hvis man ønsker at foretage retrospektive analyser af udviklingen, digitaliserede historiske data for både landskab og kulturmiljø.

På baggrund af ønsket om at skabe en ressourceøkonomisk metode involverer den her udviklede metode ikke selvstændige feltregistreringer eller indsamling af data fra andre kilder end de i rapporten omtalte. Metodeudviklingen har således baseret sig på antagelsen om, at der allerede foreligger et relativt komplet sæt digitale data, som kan danne et hensigtsmæssigt udgangspunkt for vurderinger af udviklingen i landskabers og kulturmiljøers tilstand. Denne antagelse har vist sig at holde stik. Metoden stiller dog nogle krav til præcision i beskrivelser og defineringer, som ikke imødekommes i det anvendte materiale, og som vil være en forudsætning for at få fuldt udbytte af metoden.

8.1.1 Landskabsdata

Område- og landskabskarakter blev som udgangspunkt forsøgt defineret og karakteriseret gennem anvendelsen af eksisterende, digitale data og ved anvendelse af et brugervenligt desktop GIS. Efterfølgende blev denne karakterisering verificeret ved feltbesøg. Erfaringen baseret på dette forløb er, at de data som i dag er tilgængelige på landsplan muliggør en præcis karakterisering af naturgrundlaget. Anvendelsen af sådanne data bevirker, at denne

analyse kan gennemføres mere ensartet og langt hurtigere end tidligere. Muligheden for at visualisere i 3D medvirker til at underbygge typeopdelingen af landskabets karakter og gør samtidig fortolkningen mere sikker.

Fortolkningen af udviklingen i landskabets karakter over tid er i dette projekt blevet vanskeliggjort af mangel på data. Dels har der været forskelle i de data, som er tilgængelige for de forskellige perioder, dels mangler der generelt anvendelige data på landsplan fra perioden før 1995. Udgangspunkt for at lave analyser, der indbefatter landskabsændringer over tid, vil i fremtiden være fundamentalt anderledes og væsentligt mindre ressourcekrævende, idet der efterhånden vil foreligge data, som gør det muligt at se tilbage og følge en udvikling.

8.1.2 Kulturmiljødata

En af de grundlæggende konstateringer i forbindelse med dette projekt er, at målinger af kulturmiljøets tilstand stiller store krav til præcisionen i de beskrivelser, der bruges som grundlag for evalueringen af kulturmiljøets tilstand. Metoden kræver således en meget præcis stillingtagen til og definering af, hvad der opfattes som kulturmiljøets beskyttelsesværdige kvaliteter og værdi. Det drejer sig både om en stillingtagen til, hvad der skal prioriteres som kulturmiljøets fortælle-værdi, og hvad der skal prioriteres som dets kildeværdi. Det er denne definition, der udgør parameteren for tilstandsmålingen, samtidig med at den bestemmer, hvilke indikatorer der er af interesse i forbindelse med tilstandsmålingen.

Eksempelvis er Ravningsbroens fortælle-værdi defineret som formidlingen af, at der i vikingetid har været et broforløb tværs over ådalen. I den sammenhæng fremstår det beskyttende dige som en forbedring, idet det tydeliggør broens forløb. Havde man i stedet defineret autenticitet som en del af broens fortælle-mæssige kvalitet, måtte diget opfattes som en forringelse af kulturmiljøet.

Både for kulturmiljøerne i Vejle Ådal og i Gundsø Kommune gælder, at de beskrivelser, der har været anvendt i projektet, ikke er tilstrækkeligt præcise til at udgøre et egnet udgangspunkt for tilstandsevalueringer. Miljøer og del-elementer er ikke præcist lokaliseret i beskrivelserne, og kilde- og fortælle-værdier er ikke altid specificeret. Disse mangler reducerer udsagnsværdien af analyseresultaterne, fordi der mangler en præcis parameter. I nogle tilfælde, for at kunne anvende materialet, har projektdeltagerne valgt selv at definere værdierne, for at få et grundlag for afprøvningen af metoden.

Med hensyn til data vedrørende de fredede fortidsminder er beskrivelserne i registret over fredede fortidsminder meget begrænsede. De forholder sig ikke til værdiaspekter af beskyttelsen, hvilket dog i en vis udstrækning kompenseres af, at de er underlagt en selvstændig beskyttelse, der er med til at definere, hvad der opfattes som deres beskyttelsesmæssige værdi. Det enkelte fortidsminde kunne dog have særlige fortrin relateret f.eks. til fortælle-værdi, som ikke opfanges ved brug af registret.

På grund af den generelle beskyttelse, baseret på en kollektiv, samfundsmæssig værdispøttelse, udtrykt i beskyttelsen af selve fortidsmindet og dets omgivelser, har fortidsminderne været særlig velegnede til generelle analyser af udviklingen i denne type kulturmiljøers tilstand. De kortfattede beskrivelser gør det imidlertid ikke muligt indenfor de rammer, der defineres af en metode, der opererer på niveau 2 og 3 i landskabsanalysen, at gennemføre en nøjagtig analyse af ændringer omkring de fredede fortidsminder. Det skyldes, at registeret ikke informerer om monumentets præcise udstrækning og orientering i landskabet. Dette er f.eks. vigtigt i en absolut nøjagtig analyse af ændringerne indenfor 100 m-beskyttelseszonen.

I de elektroniske data over de fredede fortidsminder registreres ansøgninger om dispensation fra naturbeskyttelseslovens bestemmelser om fortidsminder. Afgørelsen noteres imidlertid ikke i registret. For at gøre den her beskrevne metode mere anvendelig til at vurdere udviklingen omkring fredede fortidsminder ville en angivelse af sagsudfaldet i forbindelse med dispensationssager være interessant.

8.2 Indikatorernes rækkevidde

Metoden har fokuseret på udviklingen af stedsspecifikke indikatorer, idet denne type indikatorer gør det muligt at redegøre for konkrete trusler mod det enkelte kulturmiljø eller mod karakteristiske træk ved et bestemt landskab. Det niveau metoden opererer på og den detaljeringsgrad, den har, er ikke umiddelbart tænkt til analyser af overordnede, nationale tendenser i kulturmiljøudviklingen. Analysen af udviklingen indenfor 100 m-beskyttelseszonen omkring de fredede fortidsminder har imidlertid vist, at dette er muligt under forudsætning af, at værdigrundlaget er tilstrækkelig entydigt, og at det foreliggende digitale datagrundlag indeholder tilstrækkelige, relevante informationer.

8.2.1 Landskabsområdet

Indikatorerne på landskabsområdet er udvalgt ud fra en række forskellige kriterier. Dels skal de kunne uddrages fra eksisterende datamateriale, dels skal der samtidig være en stor sandsynlighed for, at de data, der danner grundlag for indikatorerne, også i fremtiden vil blive registreret ud fra de samme kriterier. På denne baggrund er der udviklet forskellige sæt af indikatorer afhængigt af, hvilket landskabsniveau analysen foretages på. I dette projekt er indikatorerne tilpasset en anvendelse på et af fire forskellige landskabsniveauer (se tabel 1).

Indikatorerne har vist sig at være velegnede som grundlag for en opdeling af landskaber i homogene områder og en efterfølgende beskrivelse af landskabskarakteren inden for områderne. Det kan forventes, at listen i tabel 1 vil blive forøget ved en anvendelse af metoden i andre områder og landsdele, idet der kan vise sig at være landskabselementer, som ikke er medtaget i tabellen, fordi de ikke findes i de undersøgte områder.

Projektområdernes størrelse har i dette projekt bevirket, at det især er forekomsten af enkeltelementerne på niveau 2 og 3, der er blevet anvendt i opstillingen af indikatorer. Indikatorerne på de to niveauer dækker behovet for nøjagtighed på det skalaniveau, som den her anvendte metode opererer på. Indikatorer, baseret på niveau 4, er tiltænkt anvendelse i tilfælde, hvor det er nødvendigt med en meget høj grad af detaljering, og hvor der samtidig er ressourcer til at foretage besigtigelser i felten.

8.2.2 Kulturmiljøet

Udvælgelsen af indikatorer for kulturmiljøet er baseret på de samme kriterier som indikatorerne på landskabsområdet, og ligesom der bevæger de sig først og fremmest på niveau 2 og 3 i det datahierarki, der er etableret for analysen. Der er dog enkelte afstikkere til niveau 4. Det drejer sig i så fald først og fremmest om identifikation af enkeltbygninger samt en skelnen mellem nåletræsbevoksninger og løvtræ, hvor bevoksningskarakteren har indflydelse på kulturmiljøkvaliteten.

De valgte indikatorer har vist deres egnethed til at opfange ændringer i en række forskellige typer kulturmiljøer, men der er visse typer af kulturhistoriske kvaliteter, som ikke kan opfanges med det anvendte datagrundlag. I en del eksempler udgør en aktivitet et væsentligt element i definitionen af kulturmiljøet. I Jyllinge drejer det sig f.eks. om fiskeriet på havnen. Fiskeriet er her udpeget som en aktivitet, der skaber og opretholder et interessant og bevaringsværdigt kulturmiljø. Udpegningen rummer to problemer i forhold til en evaluering af kulturmiljøets tilstand:

- dels er de fysiske spor af fiskeriet af en sådan art, at de ikke indgår som registrerede data i det benyttede datamateriale,
- dels kan der ikke uden videre udvikles indikatorer for aktiviteter på grundlag af eksisterende registerdata, selvom aktiviteterne ses som væsentlige for kulturmiljøet.

Figur 16. Jyllinge-fisker røgter åleruser, – en aktivitet som er en væsentlig del af kulturmiljøet i Jyllinge, men som dårligt lader sig opfange ved den i projektet beskrevne metode. Foto: Alan Hjort Rasmussen, Fjordmuseet, Jyllinge.

Udviklingen i kulturmiljøer, hvor værdien udgøres af aktiviteter, men hvor disse aktiviteter ikke involverer fysiske strukturer af et sådant omfang, at de indgår i registreringerne på niveau 2 og 3, kan således ikke opfanges med den her udviklede metode. En evaluering af deres tilstand vil enten forudsætte inddragelse af en helt anden type data i metoden eller forudsætte besigtigelse.

En del kulturmiljøer indeholder bygningsmæssige eller arkitektoniske kvaliteter som en del af deres værdi. Denne type værdier kan kun opfanges i begrænset omfang af de her anvendte data, idet ændringerne skal være så omfattende, at de afspejler sig i en ændret bygningsplan, hvis ændring er så omfattende, at den registreres i det kartografiske materiale.

Der er dog andre muligheder for at udvikle indikatorer for bygningsmæssige og arkitektoniske ændringer, idet BBR-registret indeholder informationer om bygningsomfang, bygningsanvendelse og ejerforhold. Funktionelle ændringer og større bygningsændringer vil således afspejle sig i BBR-registret. Registret vil ikke umiddelbart opfange ændringer i arkitektoniske træk. Disse vil kræve en besigtigelse. BBR-registret vil dog kunne bruges til at give informationer om ændringer, der kan pege på, om bygningen er truet af ombygning og funktionsændring.

9. Konklusion

Inden for de opstillede rammer er der udviklet en metode, som gør det muligt at beskrive udviklingen i landskabers geografiske karakter og i udpegede kulturmiljøer. Metoden består af to delvist uafhængige aspekter, der beskrives parallelt gennem rapporten. Det ene aspekt består af en metode til beskrivelse af tilstand og udvikling i udvalgte kulturmiljøer. Det andet aspekt består af en metode til beskrivelse af landskabers geografiske egnskarakter og dennes udvikling. Den geografiske analyse repræsenterer dels en selvstændig metode til analyse af landskabets særpræg, dels fungerer de beskrivelser, den danner grundlag for, som beskrivelser af den landskabelige kontekst, kulturmiljøerne indgår i.

Metoden har fokuseret på stedsspecifikke indikatorer, idet der her kan hentes de mest præcise informationer om udviklingen i det enkelte landskab eller det enkelte kulturmiljø. De stedsspecifikke informationer kan godt danne grundlag for opstilling af generelle indikationer for overordnede, f.eks. nationale tendenser i landskabets og kulturmiljøets udvikling, sådan som det metodisk illustreres af eksemplet med udviklingen i beskyttelses-zonen omkring de fredede fortidsminder.

De generelle indikatorer genererer ikke stedsspecifikke informationer. Ændringer i indikatorværdierne for denne type indikatorer kan således kun ses som udtryk for potentielle trusler, mens en mere præcis evaluering af truslens omfang forudsætter anvendelse af stedsbestemte indikatorer. Eksempelvis udgør en udvidelse af skovarealet potentielt en trussel mod det eksisterende landskab og kulturmiljø. Statistiske informationer om antal hektar, der er tilplantet med skov, giver en indikation af, om truslen mod landskab og kulturmiljø vokser eller bliver mindre. En vurdering af den reelle trussel forudsætter anvendelse af stedfæstede data, der gør det muligt nøjere at vurdere, i hvilken udstrækning etablering af ny skov berører registrerede kulturmiljøer.

Den udviklede metode er afprøvet indenfor to meget forskelligartede og meget varierede landskabstyper med en bred variation i de udpegede kulturmiljøer. Metoden har vist sig egnet til at opfylde sin målsætning om at beskrive kulturmiljøers tilstand og til at evaluere effekter af reguleringsmæssige initiativer. Projektets hovedkonklusion er imidlertid, at det er en væsentlig forudsætning for metodens anvendelighed, at der er defineret meget præcise kriterier for, hvad der udgør landskabets eller kulturmiljøets bevarelsesværdige kvaliteter, idet det er disse fastlagte værdier, der udgør det referencepunkt, som ændringer i kulturmiljøer kan evalueres i forhold til.

Metoden har begrænsninger over for nogle typer kulturmiljøer, hvis udtryk ikke opfanges af det anvendte datamateriale. Det drejer sig først og fremmest om de tilfælde, hvor aktiviteter, som ikke efterlader sig nogen spor, der entydigt kan registreres i det anvendte datamateriale, er defineret som kul-

turhistorisk værdifulde. De eksempler, der er analyseret her, er fiskeriet fra Jyllinge Havn og fiskerhusene ved havnen. Jyllinge Havns særlige kulturhistoriske værdi udtrykkes i fiskerne, fiskerbådene, redskabsskurene med fiskeredskaber og fiskeredskaberne, der er fordelt på arealet. Denne type kulturmiljøværdier er ikke tilgængelig for den type analyser, som forudsættes her. Det samme er tilfældet for fiskerhusene, hvis værdi udtrykkes i deres funktion som beboelse for fiskerne. De fysiske udtryk for denne værdi er særdeles subtile og under ingen omstændigheder tilgængelige via den type data, der er anvendt her.

Afprøvning af reguleringsmæssige initiativers effekt er kun foretaget på 100 m-beskyttelseszonen omkring fredede fortidsminder, idet dette reguleringsinstrument er det eneste hvor der har været adgang til data. 100 m-beskyttelseszonen udgør en forholdsvis entydig beskyttelsesform, som det derfor også har været relativt enkelt at analysere. Metoden har vist sig uproblematisk i forhold til denne type evaluering. Målinger af virkningen af mere komplekse bevaringsinstrumenter som f.eks. bevarende lokalplaner eller lignende er ikke foretaget.

10. Litteratur

Danmarks Statistik (1998).

Statistisk Årbog 1998. Danmarks Statistik.

Den store danske Encyclopædi (1998).

Bind 8. Gyldendal.

Forman R.T.T. & Gordon (1986).

Landscape Ecology. Wiley, New York.

Fredningsplanorientering nr. 1. (1983).

Fredningsplanlægning og kulturlandskab, Fredningsstyrelsen og Geografisk Institut.

Frich, P., Rosenørn, S., Madsen, H. and Jensen, J. J. (1997).

Observed Precipitation in Denmark, 1961-90. Technical report 97-8. Danish Meteorological Institute, Copenhagen.

Geografisk Tidsskrift (1979).

Kulturlandskabet i Borris og Sdr. Felding.

Haumark-Nielsen, M. (1987).

Pleistocene stratigraphy and glacial history of the central part of Denmark. Bull. Soc. Denmark, Vol. 36 pp 1-189.

Højring, K. og Caspersen, O.H. (1999).

Landbrug og landskabsæstetik - Udviklingen i landbruget 1950-1995 og dens konsekvenser for landskabets oplevelsesmæssige indhold. Park- og Landskabsserien nr. 25. Forskningscentret for Skov- & Landskab, Hørsholm. 252 s.

Jensen, Kr. M. og Reenberg, A. (1986).

Landbrugsatlas Danmark. Atlas over Danmark, serie II, bind 4. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab.

Laursen, E. and Cappeln, J. (1998).

Observed hours of Bright Sunshine in Denmark - with Climatological Standard Normals, 1961 - 90. Technical report 98-4. Danish Meteorological Institute. Copenhagen.

Milthers V. (1948).

Det danske Istidslandskabs Terrænformer og deres Opståen. Reitzels Forlag, København.

Miljø- og Energiministeriet (1995).

Redegørelse til Folketinget om kulturmiljøområdet. Den 21. november 1995. 13 s.

Miljø- og Energiministeriet (1997a).

De kulturhistoriske interesser i landskabet. Red. Etting, V. & Møller, P. Grau. Kulturhistorien i planlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Natyrstyrelsen, 380 s.

Miljø- og Energiministeriet (1997b).

Kulturhistorisk inddeling af landskabet. Red. Møller, P. Grau & Porsmose, E. Kulturhistorien i planlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. 82 s.

Miljø- og Energiministeriet (1998a).

Pilotprojekt Øst, Roskilde Amt, 1. fase. Kortlægning af kulturmiljøer. Arbejdsrapport bind I. Red. Schou, A. & Handberg, J. Kulturhistorien i planlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. 195 s.

Miljø- og Energiministeriet (1998b).

Pilotprojekt Øst, Roskilde Amt, 2. fase. Afgrænsning og prioritering af kulturmiljøer. Arbejdsrapport bind II. Red. Handberg, J. Kulturhistorien i planlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. 117 s.

Miljø- og Energiministeriet (1999).

Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionplanlægningen. Red. Schou, A. & Handberg, J. Kulturhistorien i planlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 61s.

Nørrevang, A. og Lundø, J. (eds)(1979).

Danmarks Natur, bind 2. Klima og levevilkår (1979). Politikens forlag og Gads natur forum, København.

Sørensen, C.K. & Tom-Petersen, P. (1997).

Kulturmindebeskyttelsesmulighederne i naturbeskyttelsesloven og planloven - Et casestudie fra Vejle Amt. Bachelorprojekt ved Institut for Økonomi, Skov og Landskab, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole (upubl.).

Vejle Amt (1999).

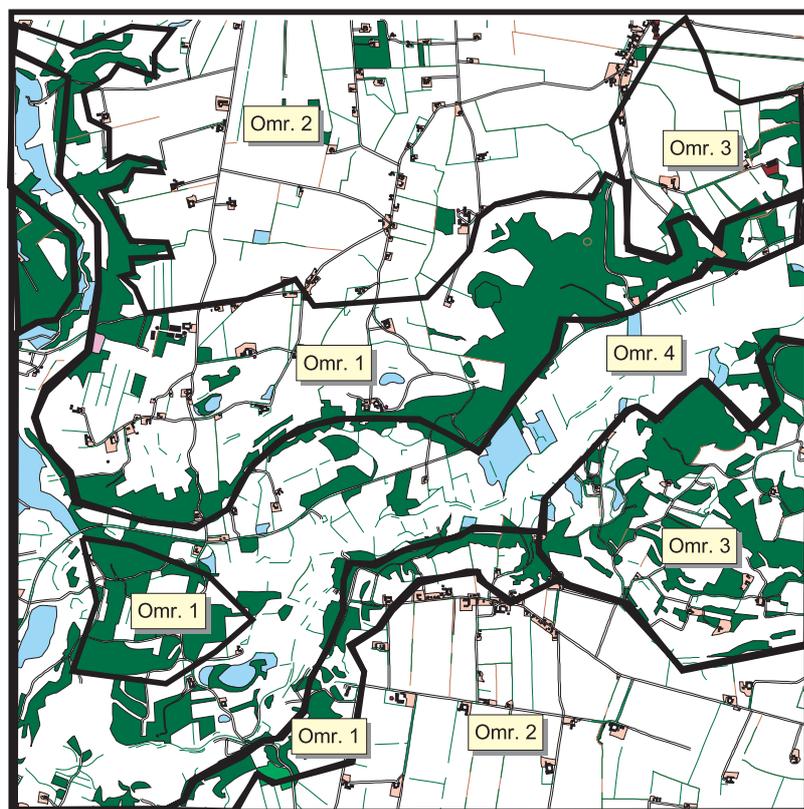
Kulturhistoriske beskyttelsesområder i Vejle Amt. Rasmussen, G. H., Ravn, L. & Rykind-Eriksen, K. Vejle Amt, Teknik og Miljø, 205 s.

Trap Danmark, femte udgave 1960.

Gads forlag. København.

Bilag

Vejle Ådal

Områder

- 1 Skov og naturzone
- 2 Moræne plateauet
- 3 Tærren
- 4 Ådal

Liniære elementer

- Dige
- Levende hegn

Bygninger

- bygning

Arealanvendelse

- Landbrug
- Hede
- Industri
- Lav bebyggelse
- Rekreativt område
- Skov
- Vådområde

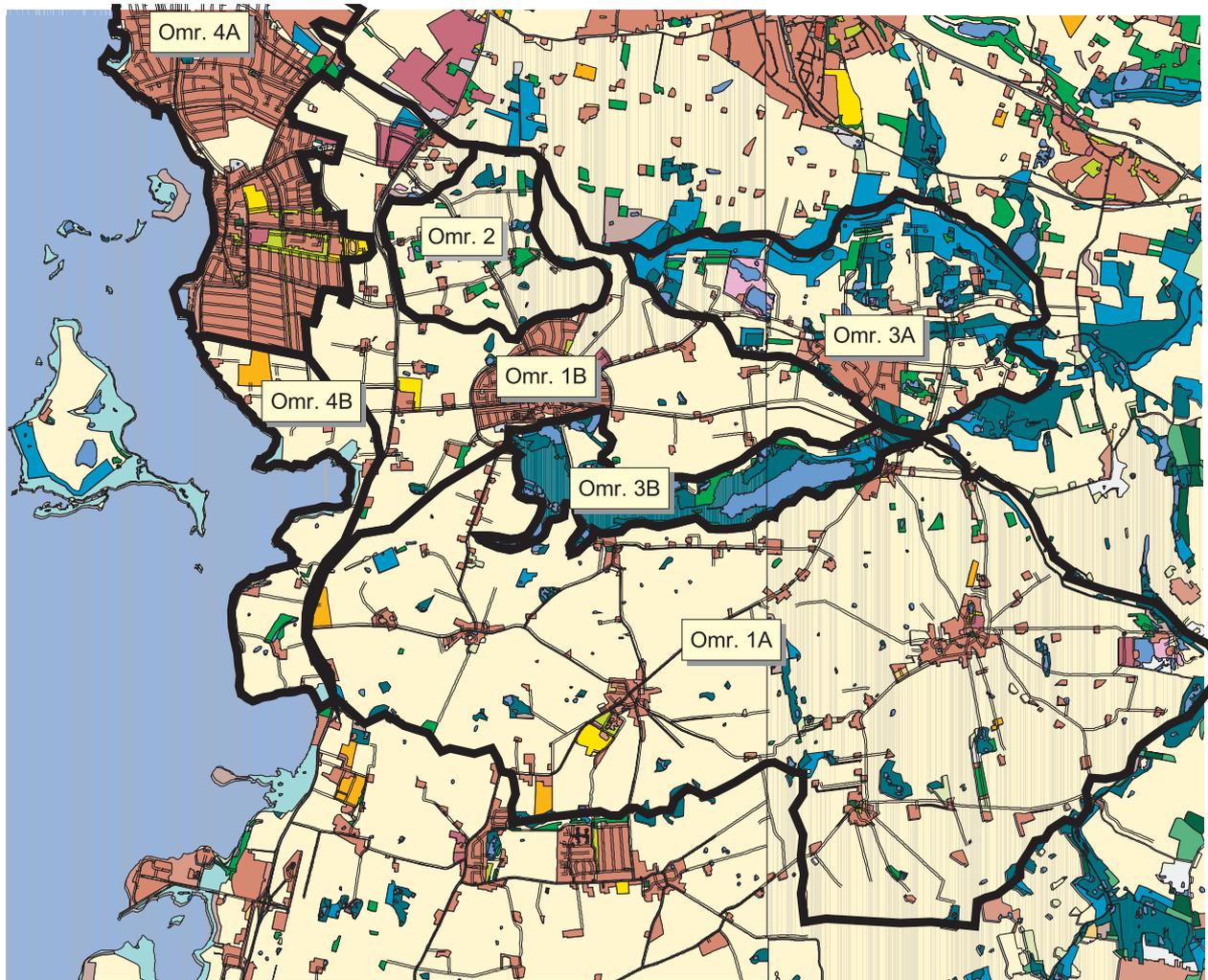
- Veje

0 1 2 3 4 Kilometer

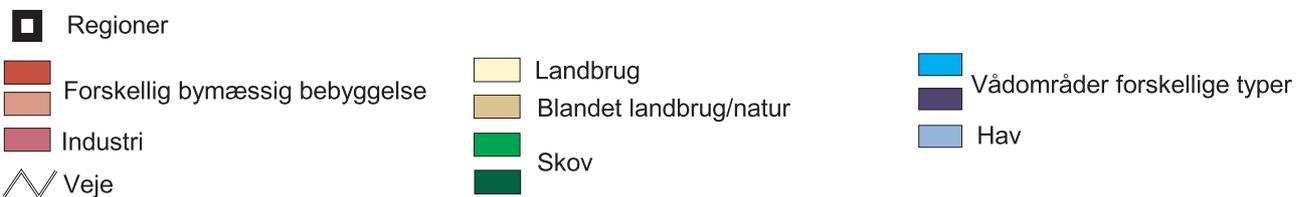

Inndeling af områder på baggrund af landskabskarakter.

Gundsømagle

0 1 2 Kilometer

Inddeling af områder på baggrund af landskabskarakter.